

FORSTERS

E I Z E N.

M D C C X C.

1147
E. 11

*Maatsch. der Nederl. Letterk.
te Leiden.*

Gefrenk aande Hie. v. d.
meestd. des Ved. Leterkunt.

J. B. N.

R E I S E N

V A N

G E O R G E F O R S T E R ,

I N D E N J A A R E M D C C X C .

Uit het Hoogduitsch vertaald.

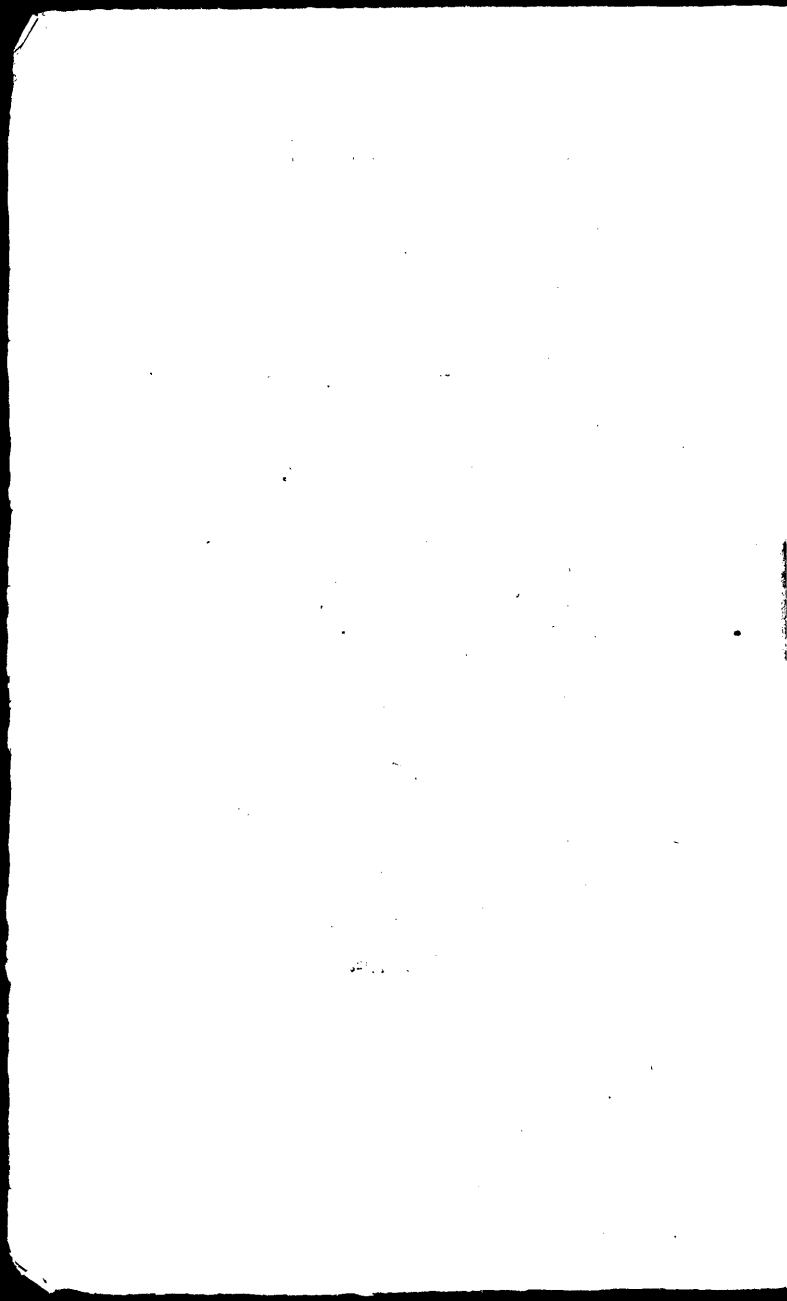
E E R S T E D E E L

*

NEB.
LETTERK.

T E H A A R L E M ,

By C. PLAAT, 1792.

V O O R B E R I G T

V A N D E N

N E D E R L A N D S C H E N U I T G E V E R .

De Heer Forster is by onze Landgenooten reeds van eene al te voordeelige zyde bekend (), dan dat wy een oogenblik behoeven te twyfelen, of ook dit tegenwoordig geschrift zal hun zeer welkom wezen. Het behelst de aanmerkingen van dezen kundigen Man op zyne reis langs den Nederrhyn, door Braband, Vlaanderen, Holland, Engeland, en Frankryk, welke hy, in de maanden van April, May, en Juny, des jaars 1790, gedaan heeft; (†) aanmerkingen, betreklyk tot all' het gewigtige, dat zich zyners beschouwinge voordeed, zoo wel ten aanzien van het karakter, de zeden, gewoonten enz.*

van

(*) Naamlyk door zyne reis rondom de wereld, welke hy met zynen Vader, J. R. Forster, gedaan, en welker belangryke waarnemingen, door hem verzameld, te Haarlem, in 1788, by den Uitgeever dezes, vertaald, in het licht zyn gegeven.

(†) Den Hoogduitschen Titel (Ansichten vom Niederrhein, von Braband, Flandern, Holland, England und Frankreich) hebben wy, in deze Nederlandsche uitgave, veranderd, omdat wy, het werk by stukken uitgevende, buiten staat zyn, op éénmaal aan de verwachting des Lezers nopens alle de byzonderheden, op den oorspronglyken Titel gemeld, te voldoen.

6 VOORBERIGT VAN DEN NEDERL. UITGEVER.

van het Volk, dat hy bezogt, als voornaamlyk ten opzigte van kunsten en wetenschappen, aan welken hy, byzonderlyk, zyne opmerkzaamheid heeft toegewyd, en waaronder vooral zyne beschouwing der beroemde gaanery van Schilderstukken, te Dusseldorp, den voorrang verdient, als welke hy met het oog, niet slechts van eenen hoogschatter, maar van eenen echten kenner, der kunst heeft gadegeslagen, en beoordeeld. De Lezer zal, dus, in dit werk, dat overal eenen uitstekenden roem verworven heeft, een verscheidenheid aantreffen, welke hem, zeer gaarn, tot een' reisgenoot van den Schryver zal maaken, en ryklyk opweegt tegen de dorre plaatsbeschryvingen, en geringe byzonderheden, waarmede verr' de meeste reisbeschryvingen zyn opgevuld.

In één woord; wy behoeven, ter aanpryzinge van dit werk, voor ieder Nederlander, die gevoel en smaak heeft van het grootsche, het verhevene, dat de Natuur overal oplevert, of begeerig is, om Menschen en Volken wat meer van naby te kennen, dan men gewoonlyk by Reisbeschryvers vindt aangetee-kend, niets meer te zeggen, dan dat de Heer Forster, doorgaands, als wysgeer gereisd heeft, en ieder, die hem, als zoodanig, gelieft te volgen, zal ook zyne weetgierigheid dubbelbevredigd vinden.

I N H O U D

V A N H E T

E E R S T E D E E L.

EERSTE BRIEF, uit *Boppard*.

Vaart langs den Rhyu. Lentebloeiſems. Vorming der Rhyubeddinge. Wyngaardbouw in *Rheingau*, en de armoede der Rhyubewoners. Zonderling voorval. bl. 1

TWEEDE BRIEF, uit *Andernach*.

Coblentz en *Ehrenbreitſtein*. De Gevangenen aldaar. Ongenaaid hembd van *Chriſtus*. Lederfabrieken. *Neuwied*. *Herrnhuter*. Zielfchennis. Het menſchlyke ras van den Nederhyn. 15

DERDE BRIEF, uit *Keulen*.

Gebergte tuſſchen *Bingen* en *Bonn*. Bedding van Puimſteen by *Andernach*. Giſling wegens vuurſpuwende bergen. *Baſalt*-bergen, byzonderlyk de *Baſalt*-ſpleet by *Unkel*. Kabinet van natuurlyke zeldzaamheden van den Keurvorſt van *Keulen* te *Bonn*. Een zoogenoemd Bekkeneel van Duifſteen. Karakterſchets onzer eeuw. 23

VIERDE BRIEF, uit dezelfde Stad.

De Dom, of de Kathedraalkerk, Proeve over de beſchaaſdheid van den Kunſtenaar. 54

VYF-

VYFDE BRIEF, uit *Dusfeldorp*.

Befchouwing van *Keulen*. Gemeen en Geestlykheid. Bêdelary en Onverdraagzaamheid. Paardebeenderen onder het gebeente in de Kerk van *St. Ursula*. Onderscheid van luchtgestel in den Godsdienst. De kruisiging van *Petrus* door *Rubens*. Nieuwaangelegde Stad by *Dusfeldorp*. Over de kunst van regeeren, en de kunstenaryen der Regenten. Klooster *la Trappe*. 70

ZESDE BRIEF, uit dezelfde plaats.

Over de mededeeling der indrukken van het gene men ziet. Hoe vormt zich de Kunstenaar? Eerste gezicht der Gaanery van Schilderstukken. *Rubens's Laatste Oordeel*. 88

ZEVENDE BRIEF, van daar.

Verdere tafereelen uit de Gaanery. *Rubens, Albrecht Durer, Gerard Douw, Teniers, Schalken, Gasparo, (Dughet) Snyers, van der Werf, Crayer, van Dyk*. 125

AGTSTE BRIEF, van daar.

Over het ideaal. *Italiaansche* Schilderkunst. De *Susanna* van *Domenico Zampieri (Dominichino)* en van *Annibal Caracci*. Heilige familien van *Raphaël* en van *Andrea del Sarto*. De *Echtbreekster* van *Pietro da Cortona*. *Carlo Dölce*. *Joannes in de Woestyn* van eenen ongenoemden. *Maria's Hemelvaart* door *Guido Reni*. De *Arctin* door *Titian*. *Christus met de Doornen Kroon* door *Corregio*. Tegenwoordige woestheid 151

I.

BOPPART, (*niet ver van COBLENS*)
24 Maart.

Zo als ik op 't punt stont van eene lofreden te schryven over onze Wysgeerte, viel my in, dat 'er waarlyk niet veel nodig is, om zich in omstandigheden te bevinden, welken uwen Reiziger geen gebruik van papier, pen en inkt, toelaten. Veel aangenaamer, zeker, zou 't geweest zyn, alles, wat my thans op het hart ligt, aan u te melden uit *Coblens*, en in de bekoorlyke verwagting eener zoete nagtrust: maar daar voor hebben wy nu Avontuuren, en wel van zo veel gewigt! Een gewoon Reiziger zoude, heden, het einde van zyn dagtogt bereikt hebben: dan wy zyn hier drie uren, aan deeze zyde van *Coblens*, gebleven.

A

Het

Het schein zo te moeten weezen, dat het
 ons van daag anders zoude gaan, dan wy ge-
 hoopt hadden. Voor een heerlyken zonneshyn
 als die van gisteren, en met welks wederkomst
 wy ons freelden, hadden wy heden een don-
 keren dag: wiens min luisterryke eigenschap-
 pen egter; juist zo als de *Romans* en op-
 voedingschrieten spreken; ons het nuttige in
 vergoeding gaven. Want, terwyl het betoo-
 verende eener schoone verlichting weg viel, en
 de bekende Landstreek niets nieuws opleverde,
 bleef ons menig uur over, om ons onledig te
 houden. In het doorvaaren van het *Ryngau*;
 de Volkshoogmoed myner landgenooten vergee-
 ve het my! las ik eene Reize naa *Borneo*, en
 warmde en koesterde myne verbeelding aan de
 gloeiende verwen, en dien verbaazenden groei der
 planten, in dat heet gewest, waarvan het ver-
 kleumde aardryk, hier, niet het minste vertoonde.
 De Wyngaardbouw geeft aan elke streek, waar
 men hem vind, een min grootsch voorkomen; om
 dat de ranken eene vertooning opleveren als
 van kreupelbosch, en de dorre stokken, thans
 zonder loof of blad, en altoos, styf en slug,
 in reiën en gelederen gesteld, eene stekelagtige
 oppervlakte opleveren, wier harde regelmatig-
 heid het oog tegenstaat. Ondertuschen zagen
 wy, hier en daar, een Amandel en een Perzik-
 boomt-

boomtje, ook menig een vroegrype Kers, als bepoetert met bloeifselmeel, rood en wit: ja zelfs in de engten, waar de Ryn tusschen de bergklooven doorloopt, hing, niet zelden, zulk een kind der Lente aan de rotzen en *terrassen*, welke 'er, buiten dit, kaal uitzagen, en ontfierd door de wyngaardranken. Dat Lentekind schonk ons eene blyde hoop op het aanstaande.

Wy droomden echter niet gestadig van den eeuwigen zomer der Palmboomlanden. Uuren lang zaten wy boven op het verdek, en beschouwden de golven van den Ryn, die groen, en, nu het water zo laag was, in de daad verkwiklyk groen waren. Onze oogen onthaalden zich op de ryke Winkust, en de als aangeeschakelde steden, met welke zy bezaaid is; op de Proostdy van *Johannesberg*, wier gestigten reeds van ver het oog uitnoodigen; op het zien van den *romanesken Muizentoren*, en het Wagtegebouw, dat, daar tegen over, aan de rotzen hangt. De Bergen van het *Niederwald* wierpen eene diepe schaduw op het vlakke en spiegelheldere bed der rivier; de zon brak een oogenblik door; *Hatto's* toren werd verlicht; thans wit zynde, trad hy in de schaduw voorwaarts, en de klippen, langs welke de rivier naa beneden valt, maakten 'er eene

breeking in, die tekenagtig schoon was. De *Noh*, welke eene stoute brug heeft, nevens een burgt aan haar oever, glydt zagtjes, voor by de muuren van *Bingen*, naa beneden; terwyl de Ryn, sterker stroomende, zich van 't gebergte schynt te storten, om de *Noh* te omarmen.

Verwonderlyk is de weg, dien de Ryn door de naauwe dalen zich gebaand heeft. Op het eerste gezigt kan men naauwlyks begrypen, waarom hy hier (by *Bingen*) liever tusschen de leimuuren der rotzen heen drong, dan zich uitgoot over den naby zynde veel vlakker grond, om dus te *Kreuznach* te komen; maar by naauwkeuriger onderzoek ziet men wel draa, dat die geheele vlakte, in de aangehaalde loopstreck, allenskens hooger wordt, en, in de daad, een gedeelte van een berg is. Indien het een natuuronderzoeker voegt, om uit de tegenwoordige gesteldheid eener zaak op te maaken, hoe dezelve, voortyds, waarfschynlyk geweest hebbe, dan schynt het vermoedelyk, dat het Rynwater, toen het door 't gebergte ge-weerd en in zyn loop gestopt wierd, dermaate hoog gezwollen zal zyn omstreeks *Bingen*, dat het de geheele vlakte overstroomd heeft; dat de oploopende grond der vlakte den Ryn vervolgens deed klimmen tot boven het waterpas van

van het rotzig *Bingerat*, door welke de rivier toen, noordwaarts aan, haar' loop nam, en dien sedert altoos behouden heeft. Van tyd tot tyd schuurde het doorstroomende water haar steenagtig bed dieper uit, en het meer vlakke land stak het hoofd weer boven.

Dit voorondersteld; dan is het *Ryngau*, misschien, een gedeelte van de *Palts* geweest, en was de geheele streek, buiten *Mentz* tot aan *Oppenheim* en *Darmstad*, ééne Landzee; tot dien tyd toe naamlyk, dat de dam van het *Binger* rotzen dal oversteegen wierd, en de stroom een aftogt verkreeg.

De sterkere wyn, welke het *Ryngau* voortbrengt, wast niet meer aan geene zyde der engte van *Bingen*. De strekking van de rivier, die door heel het *Ryngau* van Oost tot West loopt, geeft de Wynheuvels, daar, den besten stand om de stralen der middagzon te ontvangen, en de gedaante van het oostelyk gebergte, dat boven op byna volkomen vlak is, brengt niet weinig toe aan de uitueemende warmte van dit dal, 't welk de natuur zo zeer begunstigd heeft. Als de Noordelyke en Oostelyke winden, over die verhevene vlakte heen gestreeken, aan den rand komen, vallen ze niet steil naa

beneden; maar oefenen hunne grootſte kragt,
 eerst, op de overzyde der rivier: in het Dal,
 't welk onmiddelyk onder den berg ligt, maaken
 zy naauwlyks eenige beweging. Welk een
 invloed de *mineraale* deelen, die in het aardryk
 zyn, en de verſchillende beddingen van het gebergte,
 op de eigenschappen van den wyn hebben, is,
 tot nog, niet beſlist. Maar hoe minder wy daar van
 weten, of gegrond te weten kunnen komen,
 hoe verder de wroetende zucht om onderſtellingen
 te maaken, zich daar mee verlustigt. Hier durft
 zij, ſtout, zich beroepen op haare kwakzalvers
 wysheid; want wie kan haar weêrleggen, voor
 dat men in ſtaat zy ondervinding tegen
 ondervinding te ſtellen? Zo veel is 'er intusſchen
 van de zaak, dat, als alle overige eigenschappen
 volkomen gelyk ſtaan; en 'er egter, in de
 vrugten, eenig onderſcheid te beſpeuren is,
 de oorzaak daar van in de geſteldheid van
 den grond gezogt moet worden. 't Is bekend,
 dat, in deeze oostelyke bergen, niet weinige
 bronnen, waar onder ook warme, ontspringen;
 van welke ſommigen Zwavel in zich hebben,
 en anderen Vitrioolzuuren en Yzer. Men heeft
 my willen verzekeren, dat 'er dikke laagen van
 Steenkoolen onder den heuvel van *Hochheim*
 doorloopen, en dat deeze aan den voortreffelijken
 wyn, welke, daar, in
 het

het *Dom-dekenschap* wast, zyn beroemden edelen smaak en vuur geeven. Ik herinner my, dat de sneeuw, in het hangen van dien wynheuvel, vroeger smelt aan de zyde naa *Mentz*. Dit onderscheid in warmte was voor my, en ook voor anderen, menigmaal zo bemerkbaar, dat wy, op slegts weinige honderden schreeden, eene veel zoeler lucht inadenden, schoon weêr en wind even als te vooren gebleeven waren. Als men de westlyke poort van *Hochheim* uitgaat, en op den weg naa *Mentz* komt, verbeeldt men zich onder eene veel zagtere lugtsreek te wezen. Ik had dit verschil enkel toegeschreeven aan de winden, die, op de vlakke gekomen, vry en onverhinderd van den *Altkonig* vallen, en de koude van het hooger lugtgewest beneden brengen, of liever, die de spoedige uitwaazeming, welke tot de bevrizing vereischt wordt, bevorderen. Doch anderen schryven de grooter warmte van den wynberg aan de steenkoolen toe, die onder denzelven liggen. Dit is zeker; eene steenkool, (gelyk ook alle andere brandstoffen) is, als alle omstandigheden gelyk zyn, op ons gevoel af, veel warmer dan een stuk kalksteen of lei; deeze aandoening of ons gevoel bewyst, dat 'er, uit de steenkool, in de daad veel meerder verwarmdeeltjes overgaan in het lichaam

dat haar aanraakt. (*) Niet min zeker is het ook, dat de brandbaare Mynstoffen, by eene zekere lugtsgeffeldheid, onophoudelyk warmte van zich geven. Wat zwaarigheid, te onderstellen, dat de Wynstok, by uitneemendheid boven andere gewassen, in diervoegen bewerktuigd zy, om door dergelyke uitwaazemingen byzonder begunftigd te worden? De zon doet wel het voornaamste tot het geestigmaaken van het sap der druiven; het zonlicht, 't welk deeze sponsagtige vrugten inzuigen, en in derzelver vloeibaare deelen tot meerdere vastheid gebragt wordt, speceryt en verzoet de bezien. Van hier dat onze wynen, vergeleeken met den Griekschcn, Italiaanschcn, en Spaanschcn wyn, ja zelfs met den Hongarischcn en Franschen, dermaate scherp of wrangagtig blyven, dat ze by de Uitlanders en by de Vrouwen weinig goedkeuring vinden.

Voor de naaktheid van den naauwer geworden oever beneden *Bingen*, verkrygt de kenner van landschappen geene vergoeding. De heuvels ter weérzyden, hebben die stoute hoogte
niet,

(*) Moet de meerdere of mindere gelykheid der Oppervlakte hier by niet in aanmerking komen?

Aann. van den Vertaaler.

niet, wier vermogende indruk den beschouwer overmeestert, en hem gebiedt te verstommen: ook vermoet hunne eenvormigheid eindelyk, en schoon wel de merktekenen van kunstig bouwen, aan hunne toppen hangende, nu en dan een stouten arbeid ontdekken, verwekken zy tog altoos ook een denkbeeld van kinderachtige kleinigheid. De vervallen muuren van gewezene Riddervestingen zyn, voor dit tooneel, eene pragtvolle vertooning; maar 'er ligt, in den smaak van derzelve bouworde, eene zekere gelykformigheid met Bergtoppen, die, door weer en wind geteisterd, doorgaans te veel ontbreeken van de zo onontbeerlyke verscheidenheid van gedaanten. Niet op den breeden rug van een berg, beschaduwde van heilige eiken of beuken; niet op een steil rotsstuk, dat het oog, onverhinderd, over eene diepte, vol van opschietende graanen en stille gehugten, laat heenglyden tot aan den heuveligen gezigtcinder, — neen; in een eng en rotzig dal, alderwegen omringd van hooge bergbulten, hangt hier menig een verwoest en verlaaten woonzetel van adelyke Roovers, de schrik wel eerder schiplieden, gelyk een zwaluwnest, verwaarlyk, als of het slegts gekleefd was aan een paar steenzuilen. Zommige plekken zien 'er wild genoeg uit om eene fombre verbeel-

ding met Monfter - fchimmen te voeden: zelfs de ligging der dorpen heeft iets waargeestigs, en men wordt huiverig als men dezelve geprangd ziet tusfchen de loodregte wanden der leibergen, en tusfchen het bed van eene geduchte rivier, — geducht wordt zy, als het gefmolten fneeuw der *Alpen*, of de langaanhoudende ftortregens, haar doen opzwellen.

In *Bacharach* en *Kaub*, waar wy uitftapten, en, op eene bedekte gaantry langs den geheelen Stadsmuur, wandelden voor by eene reeks elendige en vervallen woningen, vermeerderden de bedryveloosheid en armoede der Inwooners onzen weerzin nog. Wy moesten lachen, toen 'er, te *Bacharach*, een *Invalide* zich aan boord van ons jagt liet roeien, om ons wat te komen afbedelen; maar 't was nog belachlyker, en voor die in eene ernftige luim was, om toornig te worden, dat een Armenvoogd te *St. Goar*, fchoon wy niet aan land ftapten, aan ons vaarttuig kwam, en ons een fpaarpot voorhield, terwyl hy bekend maakte: dat de Regeering, ten gevalle van de reizigers, het Bedelen langs ftraat verboden hadde. Zeldzaam tog, dat deeze bevoorregte bedelaar hier reizigers lastig valt, die maar ter loops aanleggen, en geen oogmerk hebben om aan den wal te ftappen en dat enkel om voortekomen, dat
zy

zy niet ontrust worden, indien het mogelyke geval van uit het jagt te gaan gebeuren mogt!

In deeze naauwe en woeste gedeelten van het *Ryndal* heerscht een in 't oog loopend gebrek aan vlyt en naarstigheid. De grond is den inwooneren, zeker, niet gunstig, vermits hy hunne bouw bepaalt aan één ééniĳ gewas, en wel zulk een dat zeer wisselvallig is, den wyn. Maar zelfs in vrugtbaarer landstreeken blyft de Wynboer een aanstootelyk voorbeeld van luiheid, en van alle daar uit voortspruitende ontaartingen van het zedelyk karakter. De Wyngaardbouw eischt van hem, in een geheel jaar, slegts weinige dagen, op welke hy moet door werken; hy wordt het lediggaan gewoon door wat te wieden, de ranken te snoeien, — en t'huis dryft hy zeldzaam eenig handwerk, 't welk hem, op eene zekere wyze, zyn brood zou kunnen geeven. Zes jaaren agtereen behelpt hy zich kommerlyk, of ontvangt, van tyd tot tyd, den koopprys voor uit van den gelukkigen Wynoogst, als men die eindelyk naby rekent; vermits dezelve, doorgaans, alle zeven of acht jaaren ééns wel gelukt: is nu het gelukkige jaar gekomen, en de wyn drinkbaar geworden en in groote hoeveelheid voor handen, dan zuipt en zwelgt hy de winst op, die,

die, na aftrek van de ontvangen voorbetaaling, overgebleeven was, en hy is, het volgende jaar, een bedelaar als voorheen. Ik weet wel: daar is een oogpunt, uit welke deeze levenswyze beschouwd, gelukkig genoemd kan worden. De Wynboer houdt, wel is waar, niets over; hy leeft egter zonder zorg, en in hoop op het goede jaar, 't welk hem, ook altoos, weêr op de beenen helpt. Maar als men op die wyze redenkavelt, vergeet men in rekening te brengen, dat de verlaaging der gemoedsgefteldheid van deezen Boer een onvermydelijk gevolg is van zyn onzekeren tak van beftaan.

De eigenaars deezer landeryen trekken voor, waar eene opmerkelyke winst van den Wynbouw; vooral, indien gebrek aan geld hen niet dwingt de wynen, versch in den kelder gekomen, te verkoopen: zyn ze hier toe niet genoodzaakt, dan hebben ze het voordeel, dat ook de gewasfen van flegte jaaren, in het vat, veredelen, en, daar door, de winst nog zeer vergrooten. Men rekent dat de goede Wynlanden, het eene jaar door het andere, gemeenlyk van zeven tot acht ten honderd opbrengen. Dit niet tegenftaande blyft het nog de vraag; of deeze aanzienlyke winst der grondbezitters den ftaat wel genoegzaam fchadeloos kan ftellen,

len, voor de daar aan opgeofferde zedelyke goedheid van deszelfs leden?

De buitengewoone laagte van het Rynwater veroorzaakte, dat ons Jagt flegts langzaam afzakte. Eerst omtrent acht uren 'savonds kwamen wy te *Boppart*, by het licht der maan, 't welk de geheele kom van 't gebergte aangenaam verlichtte. Wy finden naa de beste herberg; maar vonden, daar, alle kamers bezet. In eene tweede waren alle de glazen ingeslagen; van de derde wierden we afgeschrikt door de morfigheid, die 'er de meesteres inspeelde. Wy moesten dus, op goed geluk af, de vierde intreedden, waar wy ons een koud vertrek en een gemeenschaplyk bed moeten laaten welgevallen. Al schryvende warmen wy ons, op dit oogenblik, aan uwe russische Thee, en roemen den goeden voorzorg, die ons daar mede begiftigde. Zonder dezelve zouden wy bezwyken in deeze stad der *Amazoonen*, in welke, flegts weinige dagen geleeden, drie honderd man *executietroupen* den moed der vrouwen bedwongen, die, uit misverstaan, tegen een bevel der Overheid zich verzet, en eenige *Soldaaten* bloedige koppen gegeven hadden. Nu heeft het vermogen der krygslieden de overhand over het schoone geslacht, dat, naar een paar tronieties te oordeelen, die ons deezen avond

voor-

voorby zweefden, voor heel andere ftryden gevormd fchynt.

Eens vooral verzoek ik om uwe toegevenheid, indien ik, in 't vervolg, weleens in uitweidingen verval, en niet zo fierlyk vertel als de geleerde, die op zyne Boekvertrek reist, en noch op heeter daad verhaalt, noch als hy vermoeid is van befchouwen en opmerken. Hoe gebreklyk en wild dit eerfte reisberigt ook uitgevallen zy; ik vertrouw gerustlyk: gy zult de min of meer verdienftelykheid in aanmerking nemen, welke onze ongemaklyke omftandigheden aan het zelve geeven kunnen. Wy fchryven hier by eene lamp, die van tyd tot tyd vonken uitklettert, en dan, na zulk eene wanhoopige pooging, telkens zo uitgeput is, dat ons naauwlyks licht genoeg over blyft, om te zien wat we gefchreeven hebben. Ik zou geen levendiger afbeeldfel bedenken kunnen van den toefland, waar in wy zelve thans zyn. Na elke pooging om eene gedagte op 't papier te brengen, vernauwt de tufchenruimte onzer oogenleden, en een benevelend floers omringt het eeuwige lampje van den inwendigen zin.

II.

ANDERNACHE.

It **M**oet verruklyk weezen, op een zoelen zomerochtend, als de zon opgaat, midden op die zee te zyn, welke de Ryn by *Boppard* schynt te vormen; daar hy rondom heen ingeslooten is tusfchen hooge gebergten. Ons blies de oostewind een opklimmenden nevel in 't aangezicht; maar die vogtige koude kon ons egter niet in de kajuit doen blyven. De fchoongewelfde Bergtoppen verheffen zich, hier, met houtgewas in overvloed, en deeze moeten het fchilderagtige dier ftreek ongemeen verfraaien; zo draa de tellooze boomen opgepronkt zyn met frifch loof.

Het nader bykomen aan *Coblens* riep ons; weldraa, voor de tweede maal boven. Hier opent

opent zich zulk een rykdom van Natuur en van Konstfieraaden als de Ryn, van daar af dat hy *Zwitserland* verlaat, nergens anders vertoond. Hier verwisfelen zich fraaie ruggen van Bergen met groepen van boomen, en met gebouwen; de heuvels draagen eene digte kroon van bosfchen; het nieuwe Keurvorstelyk Slot praaft aan den Oever, en *Ehrenbreitstein* hangt heerlyk en verheven aan het overzydsche gebergte. Een heldre dag zou ons ook hier een aangenaam gefchenk geweest zyn; maar die liefdegaaf verkreegen we niet; onze ochtendhemel was rondom doortrokken met dunne en graauwe wolken, en fchemerde flegts een half licht.

Wy beklommen de fterkte *Ehrenbreitstein*. Niets kon my hier fchadeloos ftellen voor den yfelyken indruk, dien 't jammerlyk lot der Gevangenen, daar, op my maakte; noch de weinig beduidende kostbaarheid deezer Vesting; noch de *Grypvogel*, dat monfteragtig ftuk kanon, welk, zo men zegt, een kogel van een honderd en zestig ponden tot aan *Andernach* fchieten kan, maar wel nimmer gefchooten zal hebben; ook niet alle de mortieren, houbitfers, veldflangen, twaalf en vier en twintig ponders, de lange getrokken bosten, fchrootfchieters, en wat men verder, in tuighuizen en vestingwerken, met verwondering ziet; zelfs niet het rui-

ruime uitzigt als men op den hoogften top des bergs staat, daar *Coblens*, de Ryn, en de Moezel, als op eene landkaart getekend, onder de voeten liggen; — niets van dit alles woog by my op tegen het afschuwelyke van het geen ik gewaar wierdt, toen de Gevangenen met hunne ketenen rammelden, en, door de berookte tralien-vensters, een lepel uitstaken, om het medelyden der voorbygaanden eene aalmoes af te smeeken. Zou het niet billyk weezen, (dus sprak ik toen by my zelven) dat elk, die menschen veroordeelt om gevangen te blyven, 'er toe verplicht was, om, ten minsten één dag in het jaar, met eigen oogen te zien het weimelen en wroeten deezer gevangenen, en tot het moeten hooren van hunne hemelbestormende klagten, ten einde hy niet uit de doode letter der wet, maar uit zyn eigen gevoel en leevend gewisfe, zich zelven overtuigde, dat deeze door hem opgelegde straf regtmatig ware? Wy beklagen den losbandigen, als de natuur hem straft, en eenig natuurlyk kwaad op hem laat komen; wy poogen zyn leed te verzagten, en zyne smerten weg te neemen: waarom mag het medelyden dien elendigen niet verkwikken, wiens losbandigheid den arm der beleedigde Burgerwet tergde? Is niet het verlies der Vryheid een genoegzaam Zoenoffer; eischt de strenge regtvaardigheid, nog

B

daar

daarenboven, het pynigen en martelen der opgesloottenen? \My dunkt; het vernietigen der doodstraffen heeft ons slegts wreeder gemaakt. Ik zal hier niet onderzoeken, of een mensch 'er regt toe hebben kan, om eenen anderen het leven te beneemen; maar, zyn 'er goederen, op welke niemand mag aanvallen, en die voor allen heilig zyn moeten, het leven staat dan zekerlyk niet alleen op die lyst; daar op behoort ook dat doeleinde van het leven, zonder het welke een mensch zyn rang niet staande kan houden, in den volgrecks der wezens; ja, zonder welke, de mensch niet meer een mensch is. De Vryheid van den persoon is, buiten alle tegenspraak, een zodanig goed, 't welk onafscheidelyk is van des menschen bestemming; en, gevolglyk, onvervreemdbaar. Gesteld zynde, dat het verdrag der burgerlyke maatschappyën, om de zekerheid van allen, een zo verschriklyk vonnis over een mensch moet gedoogen, dat men hem gewelddadig beroofd van een onvervreemdbaar goed, dan nog blyft over te beslissen, of het niet eene zotte affchuwlykheid zy, iemands leven, door eene eeuwige gevangenis, in eene altoosduurende elende te veranderen, en een zo rampzalig leven met volstrekt geen ander inzicht in stand te houden, dan om te doen lyden; daar men 'er,
 door

door een doodvonnis, op eenmaal een einde aan kan maaken? De godvrugtige schynreden, die men wel eens opgegeeven heeft, als of hy, die ten dood veroordeelt moest worden, door al zyn leven gevangen te blyven, tyd wint tot nadenken, tot het verbeteren zyner zeden; om door berouw zich met God te verzoenen, en om zich voor te bereiden tot het toekomende leven: dit vroom zelfbedrog zou spoedig verdwynen, als men de moeite nam om met de ondervinding raad te pleegen; als men haar vraagde: of dergelyke bekeeringen de gewoone gevolgen zyn van nimmer ophoudende folteringen? De duistere en morsfige gewelven der gevangenisfen, en de roeibanken der galeiën, zouden, vrees ik, hier over ontzettende waarheden aan den dag brengen; al ware het ook, dat men zich niet reeds vooraf, door de zaak wel te bedenken, overtuigen kon, dat de bekeering in de gevangenis der maatschappy geen nut aanbrengt, en voor dezelve onvrugtbaar blyven moet; en dat één oogenblik waar berouw zo hoog te schatten zy als eene halve eeuw, die men weg kwynt in traanen en boetdoeningen. De vrees voor den dood, die niet gemaagt en in toom gehouden kan worden, dan door eene opvoeding overëenkomstig met de groote waarde van den mensch, de vrees voor

den dood is 't alleen, welke den Regter inboezemdt, dat hy het vonnis van eeuwig in eene gevangenis te moeten leeven, als eene genade fchenkt; terwyl die zelfde vrees den misdaader leert, het leeven, onder zulk eene voorwaarde, dankbaar aan te neemen. Hier werkt, gevolgelyk, de vrees gelyk ze altoos pleeg; ze maakt den eenen wreed, den anderen laag. Minder fchuld egter wil ik, hier in, de wetten geeven, dan wel het algemeen heerschende denkbeeld onder het menschdom. Zo lang 'er menfchen gevonden worden, die een leeven zonder Vryheid, in ketenen en gevangenis, nog op eenige waarde fteilen; tot zo lang beklag ik den Regter, die mogelyk niet weet, hoe verfhriklyk een gefchenk hy den ongelukkigen overtreder doet, met het verlengen van een elendig leeven; maar ik kan niet van hem vermoeden, dat hy zich laat wegfleeven door den geest zyner eeuwe. —

Onder de merkwaardigheden van *Ehrenbreitstein*, toonde men ons, ook, het ongenaaiide kleed van den Heiland. De ongepaste boertery, die een onvoorzigtige befchouwer hier over uitfloeg, verwekte by een onzer geleiders zulk een afgryzen, dat hy zyne onftuimige uitdrukkingen willende bedwingen, ftuipagtige trekkin-

gen

gen kreeg. Was dit een uitwerksel van waare Vroomheid? Of van het meer verschoonlyke Bygeloof des gemeenen volks? Ik vermoed; deeze reis van geen van beiden. 'Er zyn menschen, wier ziel zo geheel en al eerbied en ontzag is, dat zy ook zo benaauwd een angst gevoelen zouden, als men den spot dreef met den belaglyken *gala-rok* van een *minister*.

In het oude, ledige en ruime, Kloostergebouw te *Ehrenbreitstein*, heeft de Koopman *Gerhard* eene nieuwe leerlooïëry opgeregt; tot begunstiging van welke de Keurvorst van *Trier* hem, voor den tyd van vyf of zes jaaren, vrydom van alle belastingen vergund heeft. Op een kleinen afstand van daar, te *Vallender*, ontbiedt eene groote leërlooïëry de Huiden regtstreeks uit *Buenos Ayros* in *Zuid-America*. Een blyk, hoe de Koophandel en de Naarstigheid de verafgelegenste gewesten met elkanderen verbinden!

Van *Coblens* voeren wy naa *Neuwied*, en bezagen daar het Broederhuis der *Hernhutters*, en de veelerhande werkplaatzen van dit vlytige en bekwaame genootschap. Hunne kerk is een eenvoudig en licht gebouw, dat my zeer wel geviel. In stede van de *Agapen* of Liefdemaaltijden der eerste Christenen, is hier een gemeenschaplyk teedrinken in de kerk ingevoerd;

tot het welke de geheele gemeente, van tyd tot tyd, toetreedt. Myne gunstige vooringenomenheid voor de Tee is de eenige reden niet, waarom my dit gebruik niet tegenstaat. Want, hoewel ik 'er geen lust toe heb om mée te dweepen, voor my wordt tog elke dweepery eerwaardig, zo draa zy den mensch tot gezelligheid en het vrolyk genot van zyn bestaan opleidt. Maar de *Hernhüttische* inrigting, die de ongehuuwde mannen en vrouwen, met eene kloosterlyke gestrengheid, van elkanderen afzondert, kunt gy wel denken, dat met deeze myne geartheid niet zo wel overeenkomt. Ik geloof, en myne eigene ondervinding geeft my gronds genoeg om vast te stellen, dat men, in de wereld, nimmer beter in staat is, om het kwaade en deszelfs aanvegingen te weêrstaan, dan wanneer men het, met eene edele fierheid, stoutmoedig te gemoet treedt: die 'er voor vlugt, is overwonnen. Wie ook zal ons daar voor instaan, dat, in geval 'er sryd ontstaat tusfchen neiging en den erkenden pligt, de zonden der verbeeldingkracht geen min herftelbaare en meer verwoestende gevolgen zullen hebben, dan 'er by mogelykheid kunnen voortkomen uit den omgang der beide fexen, als eene vrywillige eerbaarheid dezelve in toom houdt! Zyn 'er niet wellustige uitfpattingen der ziele, die strafbaa-

baarer zyn dan natuurlyke wellustigheden, om dat ze het voornaamste en wezenlykste van den mensch ontzenuuwen? De leerryke geschriften van den bekenden *Guyon*, die voorwaar met een heel ander oogmerk gedrukt zyn, en de be-
tuigingen van den wakkeren *Jamerai Duval*, schilderen de ziekte der verrukten, in alle haare voortgangen en trappen, als eene boven-
natuurkundige zelfschending. By iemand van een klein verstandlyk vermogen, en eene arme verbeeldingkracht, zyn de toevallen niet gevaarlyk, en het kwaad blyft binnen de paalen, welke de weinig beduidendheid van den persoon aan hetzelfde stellen. Grypt, integendeel, deeze besmettelyke ziekte der ziele een kundig en edelaartig wezen aan, dan ziet men uitwerkselen, die geheele volken vergiftigen kunnen, en in staat zyn om de burgerlyke betrekkingen te verstooren, en de zekerheid van den staat te ondermynen. Het zelfbedrog, waar mede zy zich aangaande het voorwerp der verrukkingen bedriegen, is zo volkomen, dat de diepste diepte, tot welke de geest van een mensch zinken kan in de oogen van deeze verblinden, den verhevensten trap der deugd is, eene loutering, en ontwikkeling tot het heilgenot. Is het eene belediging van de wetten der natuur, als de natuurlyke hartstogten ontaard worden, veel strafbaarer

moet de zielenroof zyn, welke men, door eene onnatuurlyke vereeniging *met iets denkbeeldigs*, aan heel het menschelyk geslacht pleegt. Armoede van geest is het gewoonlykste, maar van alle, zeker, het minst verschoonbaare voorwendfel voor deeze Godsgemeenschap, welke in de eenzaamheid en heimlyk begonnen wordt, doch vervolgens, zonder schaamte, openlyk wordt voortgezet. Eerst is het de traagheid, die den eenvoudigen doet afdwaalen van het eigenaartige middel, geschikt om zyn gebrek te vervullen; daarna verbystert hem zyne hooggevoelenheid van zich zelve. Maar is, daarentegen, eene ziel ryk en groot! O! dan zoekt zy zodanig een wezen van haaren aart, 't welk aan-doening genoeg bezit om haar geheel en al te bevatten, en, dat gevonden hebbende, stort zy zich in het zelve uit. Zeldzaam, mischien nooit, staat een geest deezer eindige aarde volstrekt alleen, en zonder een die hem gelyk is; — maar blyft zulk eenen verhevenen, die niets evenredigs aan zyne grootte vindt, zelfs dan noch, de Godlyke genieting niet over, van, by gedeelten, zich aan verscheidenen als weg te schenken, en voor alien alles te worden? 't Is gelukkig dat de wysheid der natuur noch magtiger is en ryker in gevolgen, dan de dwaasheid der menschen; eer 'er iemand aan denkt,

denkt, brengt zy den Dweeper wêr te rug in het ryk der daadelykheden. Bovendien heeft men by de Hernhutters daar zorg voorgedraagen, dat men zich niet te ver uit dat ryk begEEVEN kan, en zich zelven verliezen. Vlyt en arbeidzaamheid zyn kragtige behoedmiddelen tegen het al te sterk worden der zielziekten; zy begunstigen dezelve alleen dan, als eene te groote inspanning, en te langduurig stilzitten, of eene al te strenge levenswyze de vermogens van het lichaam knakken. Een kenmerk waar aan wy duidlyk zagen, dat de Dweepery hier al vry gemaatigd zyn moet, en dat die goede lieden de wysheid van de kinderen deezer wereld noch niet geheel en al verzaakt hadden, was de hooge prys, dien zy op alle hunne werkstukken stelden. Ik weet in de daad niet, hoe dit te doen overeenstemmen met hunne, buitentwyfel, voorbeeldige vlytigheid; ook kan ik my naauwlyks voorstellen, hoe zy, op zulke pryzen, noch genoegzaam vertier voor hunne voortbrengfels vinden kunnen.

Noch voor zonne ondergang bereikten wy *Andernach*. Hier weder bemerkte ik, aan het menschlyke geslacht, een overgang tot andere trekken en verwen, die niet weinig afsteekt by die der inwoners van de hooger liggende landstreek; myne reisgenooten bevestigden deeze

opmerking eenpaarig, en hierom is het mis-
 schien minder vermeeten dat ik waagen durf u
 dezelve voortstellen. Onder het gemeene volk
 naamlyk, hier en verder naa beneden langs den
 Ryn, ziet men regelmatiger blonder aangezig-
 ten; egter vermengd met iets plomps en onno-
 zels in de wezentrekken, 't geen den Neder-
 ryn eigen is, en aantoon, dat men, daar,
 van een *Phlegmatieke* gesteldheid is. Ik moet
 u, hier over, slegts ter loops, en zonder ver-
 dere overdenking, eene gisfing opgeven: moge-
 lyk heeft de byzondere foort van bezigheid,
 vooral als dezelve zeer aanhoudende is, een al-
 thans middelyken invloed op de verscheiden-
 heid der menschelyke gedaanten, en ook op
 hunne gesteldheid. De armoede, by voorbeeld,
 is onaffcheidelyk van die landlieden, welke den
 Wynbouw verkiezen tot het eenigste middel om
 van te leeven, en de armoede heeft een nadee-
 ligen invloed op 's menschen uitwendig voorko-
 men. By *Andernach*, en verder naa beneden,
 is de Wynbouw als niets tegen de overige
 vrugten die men van het aardryk inzamelt.
 Maar nu, by aldien 'er reeds, voor dat men
 wyn in *Duitsland* kende, in de spraak, in de
 koleur, en in de geheele gestalte een zichtbaar
 onderscheid te bespeuren was tusfchen de Bo-
 venrhyfche en Nederrhyfche flammen, dan kon
 het

het groote verloop van tyd, en de verschillen-
de levenswyze, dat onderscheid noch merkbaar-
der maaken. De zagte en meer platte tong-
val ondertusfchen klinkt dan eerst in het oor,
als men naby *Keulen* begint te komen. .

III.

*Werwaarts het gesprek der Edelen zich wendt,
volgt gy gaarne; want u is het gemaklyk
geworden dat te volgen.*

KEULEN.

Hier, waar de Ryn, al slingerende, tusſchen de vlakke velden loopt; zie ik wêer te rug naa het gebergte, welks naaste top, tegen over *Bon*, noch flauwe trekken aan den gezigteinder tekent. Met welk een geheel ander doel en belang, dan dat van onkundige reizigers, ſlaat de Natuurkenner het oog op, en doet de monſtering over, die oneffenheden onzer aarde, aan welke hy noch de voetspooren ziet van oudtyds voorgevallen omwentelingen en van zeer groote en beſiſſende Natuurgebeurtenisſen!

Op ons kort Rynreiſje onderhielden wy ons, aan deſzelfs oever, menigmaalen met de plantent

ten en steenen: en ik kan u verzekeren, dat hunne taal leerryker is dan dier dikke boekdeelen, welke men over de eene en anderen geschreeven heeft. Zal ik u niet iets vertellen van deeze gesprekken?

De keten van bergen, welke, door *Thuringen*, *Fulda* en *Wetterau*, tot aan den Ryn toe voortloopt, eindigt boven *Bon* in het zogenoemde Zevengebergte, dat zyne veele hooge spitzen en toppen prachtig om hoog heft, en, met dezelve, zyne verscheidenheden van *Graniet*, *Gneis* en *Porphy*-klompen, op welke, hier en daar, andere Kei- en leemagtige als ook Bitterzoutaardige samenmengfels liggen, naamlyk *Kiezelschiefer*, *Hornschiefer* en *Basalt*; behalven de tusschen in liggende byfoorten van gesteente, die hunne onderscheidene tekening verschuldigt zyn aan de byzondere betrekking hunner deelen. De zuidelyke arm van het *Hessen* gebergte gaat door tot over den Ryn, en vereenigt zich met de *Vogelschen* keten. Van *Bingen* tot *Bon* bevatten zy Kley- en Kiezelschiefer, onderling zeer verschillende in samenvoeging, hardheid, koleur en mengfel: op deezē treft men, zomwylen, groote laagen van Zandsteen aan. In het algemeen is de strekking dier laagen van het oost naa het west, en zy schieten na beneden in de diepte, met een

een hoek van zestig tot vyf en zestig graaden zuidwaarts.

Eer ons, in *Andernach*, de nagt overviel, deeden wy eene wandeling noordwestelyk van die stad, om Delfstoffen te beschouwen. In een hollen weg ziet men, aanstonds onder de klei-aarde, eene bedding van Puimsteen, die, op eenige plaatsen, vervangen wordt door laaggen van Tras, of, gelyk ik zulks liever noem, door laaggen van zulke Puimsteen, welke stof-fijn ontbonden zyn geworden, en vervolgens in het water weder te zamen gekneet, en, daar door, tot Tras gemaakt zyn. De Puimsteen zyn bleek van koleur, heel ligt, bros en vol gaaten; men gevoelt eene ruuwe oneffenheid als men ze in de hand neemt, en doorgaans zyn het kleine stukjes van de grootte van een erwet en noch kleiner tot op twee duimen middenlyns. Zomtyds vindt men in deeze stukjes kleine gedeelten van Steenkolen ingebakken.

Zulk een ontwyfelbaar gewrogt van het vuur aan den vreedzaamen oever des Ryns te vinden, heeft reeds menig een Gebergte-onderzoeker dermaate verbaasd, dat hy daardoor mischien zydlings afgetroond wierd van de veilige wegen eener bedagtzaame waarneeming. *Collini*, *Hamilton*, de *Lüc*, en andere liefhebbers van het Vuurstelsel, hebben zich verbeeldt in die streck,

freek, welke van *Andernach* naa *Bon* loopt; de fpooren te zien van voortyds geweene vuuruitwerpende afgronden. De Vulcaanen rookten en gloeiden, en de gefmolten *Lavaas* froomden tot in de zee, welke toen alle deeze landen bedekte, in welke zy verkoeld wierden, en gekloofd in zuilswyze gevormde flukken; uitgebrande fteenen, asch, en koolen, vloogen door de lugt, en maakten, nedergevallen, die laagen, welke men thans uitdelft, en naa Amfteldam verzendt, om aan werken beneden het water gebruikt te worden: in 't kort, eer hier menfchen kwamen, die de gevaaren van dit verfhriklyk oort trotfcerden, en dit ryk van *Pluto* in gras en klaverweiden herfchiepen, en met wynftokken beplantten; voor dien tyd was de natuur, hier, in baarensnood, en de bergen ontlastten zich met yfelyke kramptrekkingen. Is dat niet heerlyk — gedroomd? Op die wyze immers, hangt het flegts van ons zelve af, of wy den *Hecla* en *Etna*, den *Vefuvius* en den *Chimbo-raco* zien willen naby de kusten van onzen Vaderlandfchen Ryn. Indien de verfhynfelen, welke het hier liggende gebergte vertoont, vergelykingen van dien aart begunstigen, wat zal ons dan weerhouden, om ons zelve te verbeelden, dat wy, hier mede, de gaapingen in de jaarboeken van de omwentelingen

gen der aarde in staat zyn aan te vullen?
Over de gemelde verschynfelen denken allen
egter, tot noch, niet eveneens.

De Puimsteen, dit mag men wel als zeker
stellen, is een uitwerksel van het vuur. Laaten
wy ons egter niet overylen met 'er dit gevolg
uit te trekken: 'er moet, derhalven, by *Andernach*, ten eenigen tyde, een Vuurbraaker ge-
weest zyn. Men ontdekt nergens eenige voet-
stappen in die landstreek, welke ons opleiden
tot het stellen van Vuurbergen; zelfs is 'er
niets, 't welk, flegts van ver, het vermoedt
opleverd, dat deeze reien van Puimsteen, op
die plaats, daar ze nu liggen; door het vuur
voortgebragt kunnen wezen. Hunne ligging,
onmiddelyk onder de klei-aarde, schynt veel eer-
der te beslissen, dat ze van elders daar geko-
men zyn. Maar wie kan bepaalen, door wel-
ke omwentelingen, en van hoe veel duizenden
mylen ver, deeze Puimsteen hier zyn aange-
dobberd: welk een vloed hen van zeer afge-
legene gebergten affpoelde, en, van tyd tot tyd,
hier zinken liet? Dat 'er eene Zee geweest zy,
die over alle hier zynde bergtoppen heen liep,
moeten ook de voorstanders van het Vuur-
stelsel insgelyks vooronderstellen, willen zy,
naar de grondwetten van hun eigen Theorie
de mogelykheid bewyzen van het voortkomen
der

der *Basalten* ; ik breng derhalven hier niets nieuws ter baane. Het blyft evenwel noch altoos over, of, zonder behulp van het water, het vuur van een *Vulkaan* in staat kan geweest zyn, om hier eene bedding van Puimsteenenvoort te brengen? Zou niet een der Steenkoolmynen deezer landstreeken hebben kunnen uitbranden; en zou dit de Leemäärde, die haar dak en grondbodem was, niet hebben kunnen veranderen in eene menigte van steenen, gelykfoortig aan Puimsteenenvoort? Dikwils is 'er, wezenlyk, zo groot een onderscheid tuschen die zelfstandigheden, welke men met den algemeenen naam van *Puimsteen* benoemt, dat 'er in de Delftstofkunde meer agt op behoorde geslagen te worden, dan men tot noch gedaan heeft.

Tot noch heeft men den Puimsteen, wat deszelfs wezen betreft, niet anders omschreeven dan als een zeer ligt en kruimelachtig Vuurvoortbrengfel. De ontelbaare verscheidenheid van koleur, van weeffel en van alle overige uiterlyke kentekenen, welke ik, in de verzamelingen van de zogenoemde Puimsteenenvoort zag, hebben ook geen andere algemeene beschryving van hunne gedaante toegelaaten. 'Er zyn egter steenen onder, welke, buitentwyfel, van zeer onderscheiden oorsprong zyn, en die zelfs niet eens deszelfde bewerkingen hebben behoeven te ondergaan,

om dus veranderd te worden. Hoe het 'er mede zy, dit is zeker: de Puimsteen van *Andernach* behoort niet tot dat foort, 't welk de Delfstofkundigen, uit de ontbinding van 't *Asbest*, in het vuur, gewoon zyn te trekken: ook bestaat hy niet uit kleine spitzige kristallen, gelyk de Puimsteen van *Tanna*; maar de Andernachsche is, naar alle waarfchynlykheid, van Leemäärde in Puimsteen veranderd; naamlyk indien dezelve zyne tegenwoordige gedaante in het vuur verkreegen heeft.

Toen wy den volgenden dag verder naa beneden voeren, kwamen we, tegen over het vlek *Unkel*, aan de merkwaardige Bafaltgroepen, over wier zuilswyze gedaante *Trembley*, zo lang geleden, reeds verbaasd stond; hoewel hy niets gemeld heeft van den hevigen twist, welke men, van ouds af, over haaren oorsprong gevoerd heeft. By laag water fleeken zy 'er boven uit, en zo hoog het water haar heeft kunnen bedekken, zyn ze met een krytwitten modder overtoogen, met welke ook de kleyschieferelden by *Bingen* overdekt zyn: waarfchynlyk maakt deeze modder den Ryn zo drabbig, wanneer hy, door het water van de bergen, hoog gezwollen is. Wy wandelden over de toppen of bovineinden deezer Zuilen, die elkanderen byna raaken, en gingen in de Steengroef, welke

thans

thans misfchien wel een fnaphaanschoot ver van den oeyer ligt, hoewel zy voortyds tot naby aan het water voortliep. Hier stonden die zeer onvolmaakte Zuilen; ze zyn van eene onregelmatige zamenftelling; hebben eene niet wel bepaalde Veelhoekigē gedaante, en de dikte van een man; ze ftaan recht over einde op eene bedding van bruinen fteen, die leemagtig van aart is, en vol holligheden; zommige van welke noch vervuld waren met *Kalkspaat*, die verweerd was. De Zuilen zyn al tamelyk vast van korrel, zien 'er dof en donker uit, en zyn ryklyk aangevuld met zwarte *Schorlpunten* en met hooggroene *Olivinen*, zomtyds van de grootte van eene vuist. Behalven dit zyn deeze Bazaltfteenen met *Waterkies* in dunne ftreepen, als ook met geelbruine Dropsteen of *Kalkfinter* doorwasfen, en, volgens het zeggen der werklieden, zit 'er helder water in de heel verborgene holen, welke men, nu of dan, in het pit of binnenfte van eene Zuil aantreft.

Het losbrecken der Zuilen is een gevaarlyk werk. De arbeider flaat een spits yzer, dat aan een lang fluk hout vastgemaakt is, tusfchen de voegen in. Het in eens omftorten van eene menigte van Zuilen heeft iets vreezelyks, en, zo draa men ziet dat ze vallen willen, bergt zich ieder een, om niet befchadigd

te worden. Aan veele van die Zuilen, welke, op deeze wyze, in onze tegenwoordigheid losgebroken wierden, bemerkte ik een wit beflag of aanzetzel, dat vermoedelyk kalkagtig is, en welks oorsprong zich even min verklaaren laat, als die der straks gemelde verfteende Kalksinters. Stroomende wateren, egter, kunnen opgeloste Kalkdeeltjes eenen langen weg ver by zich behouden en mede voeren, voor zy dezelve weder los, en zinken, laten.

Zo, wel op deezen westelyken oever van den Ryn, als op den tegen over liggende oostelyken, tot in het Zevengebergte, zyn deeze Basaltstukken in genoegzaame menigte, om dat geheele land te voorzien van metzel- en straatsteenen. Het gewezen Jesuiten klooster te *Coblentz* is, uitwendig, met Basalt bekleed, en de openbaare wegen worden met dezelve in goeden stand gehouden. Wat hebben wy dan noch verder te zoeken naa de werkplaatzen, waar de natuur den Puimsteen van *Andernach* wel eer toebercid heeft, indien naamlyk, Basaltbergen en uitgewoede Vuurbergen woorden van dezelve betekenis zyn, gelyk veele Natuuronderzoekers van onzen tyd voor voltrekt beweezen houden? Kunnen wy nu noch misfen het spoor te vinden van den oudtyds gewezen Brand;

eene

daar we den Bafalt, gelyk hier by *Unkel*, op eene *Lava* zien staan, die van eene bruine kleur, en vol gaten, is. Hebben de Bafaltbergen niet de kentekenende kegclagtige gedaante, en is hier niet een mond van een Vuurberg (*Krater*) voorhanden, welke de *Luc* het eerfte ontdekt heeft, en wiens opening hy met zyne hand bedekken kon?

Ik geef 'er u myn woord op: de moedwil myner medereizigers, die den ganschcn dag, in de frifche open lugt, dapper zwolgen, heeft geen deel aan deeze Vuurbergfche redeneerkunde. In de redenkavelingen over dit onderwerp, gaat men, ondertusfchen, onophoudelyk van dat ftuk af, 't welk men eerst en vooraf behoorde te bewyzen: en dan bewyst men, gelykzommige uitleggers, van agteren. Bafaltbergen, zegt men, zyn uitgedoofde Vuurbergen; (Vulkaanen) gevolgelyk is de *Bafalt* het gewrogt van een brandenden Berg! of wel? de Bafalt staat op eene *Lava* vol gaten; gevolgelyk is Bafalt, vaste *Lava*! of wederom: Vulkaanen zyn kegelvormige Bergen; gevolgelyk zyn de Bafaltkruinen Vulkaanen! of eindelyk: eene opening, uit welke de rook en de vlam van een brandenden Berg om hoog flygen, en waar uit Puimfteenen en ftukken van een rots worden uitgefmeeten, is eene *Krater*; gevolgelyk is zulk eene opening

op een Basaltberg, welke men met de hand bedekken kan, eene *Krater*; en de Basaltberg is een Vulkaan! Al weet men niet het geringste van deeze zaak, ziet men egter wel, dat alle deeze besluiten niets bewyzen, vermits dan eens de stelling, en dan eens het gevolg, ongegrond is. De *Krater* van de *Luc* laat ik voor haar zelve spreken. De kegelagtige gedaante der brandende bergen, welke eigenaartig genoeg ontstaat uit de opéénhooping der steenen, aardstoffen en asch, die zy uitwerpen, bewyst in het minste den oorsprong niet van den vasten, zuilagtigen en gekloofden, Basaltkegel; vooral niet, dewyl 'er kegelvormige Kalkbergen gevonden worden, en men Basaltbergen ziet, die geheel andere gedaanten hebben. Ook is de volgatige soort van steen, by *Unkel*, noch daarom geene *Lava*; om dat zy vry wat gelykt naa sommige soorten van *Lava*. Dus beschouwd, zal het 'er al hachlyk beginnen uit te zien, met de willekeurig aangenomen stelling, die ik het eerste opgaf, naamlyk: dat de *Basaltbergen* uitgewoede brandende bergen zyn. Diegeenen, welke op het oordeel van anderen gerustlyk afgaan, en de Vulkaniteit van den *Basalt* ter goeder trouw aanneemen, behooren zich te herinneren, dat het *nullius in verba* nergens minder ontbeerd kan worden, dan in het onderstel.

stellende gedeelte der Natuurlyke Historie. Bescheidene onderzoekers, die het Vuurbergstelsel toegedaan zyn, erkennen egter, dat dit stelsel, tot noch, slegts eene onderstelling gebleeven is, en mogelyk nooit gebragt zal kunnen worden tot de klaarblyklykheid eener uitgemaakte zaak. Maar de delfstofkundige Kettermaakers, welke, ook in de proefondervindlyke wetenschappen, de dwinglandy eener algemeen doorgaande Ge- loofsleuze willen invoeren, veroordeelen gaarne ieder een, die aan hunne droomen zo veel ge- loof niet staat, als aan hunne waarneemingen.

Ik ben verre af, van den *Basalt* regtstreeks voor eene bergstof te houden, die in het water ontstaan is; maar ik beken rond uit: dat onder alle de tot noch bekende uitleggingen, welke zyn oorsprong aan het vuur toefchryven, er geen ééne is, die my voldoet; en in 't byzonder komt my die stelling, dat hy in de brandende kolken, die wy *Vulkaanen* noemen, ontstaan zou weezen, voor als iets, dat zich zelf weersprekt en onmogelyk is. Indien de *Basalt* het gewrogt was van een brandenden berg, moest men de bergstof ontdekken kunnen, uit welke hy, voortyds, in diervoege gesmolten wierd, dat hy zyne tegenwoordige gedaante en gesteldheid verkreeg. Maar nimmer heeft men, in eenig kabinet van natuur-zeld-

zaamheden, of ergens op eenig gebergte, een stuk Bafalt getoond, aan het welke men zien kon, of het uit *Graniet*, uit *Gneus*, uit *Porphyry*, uit *Kleifchiefier*, uit *Kalksteen* en meer anderen, gefmolten was.

By *Jacci* in *Sicilien*, heeft men Bafaltzuilen gevonden onder eene bedding van *Lava*. Daar uit alleen volgt egter niet, dat beiden een evengelyken oorsprong hebben. De *Bafalt* zou eene oorspronglyke bergftof zyn kunnen en lang te vooren reeds bestaan kunnen hebben, voor dat de *Lava* hem overftroomde. Hoog op aan den berg *Etna* ligt ook *Bafalt*. Volgens de Vuuronderftelling is dit *Lava*, welke, door het water, bekoeld zynde, tot kantzuilen (*Prisma's*) gevormd wierd; gevolglyk ftondt de Middelandfche Zee, op den tyd deezer gebeurtenis, tot aan de kruin van den *Etna*. Wel aan! zulk eene hoogte van het water eens toegegeeven! hoe zullen zy het oplosfen en daar meede overeenbrengen, dat 'er thans aan den voet van den *Vesuvius*, niet ver van het ftrand af, noch ongevormd gebleeven *Lava's* zyn: geen oogenblik immers kan men 'er aan twyflen, of de Zee, indien ze zo hoog geweest is, zou dan ook deeze *Lava's* overdekt, en, gevolglyk in zuilagtige ftukken hebben doen fplyten. Veele in de daad digte *Lava's* hebben, en in de ftof-

fe

fe of deelen, waar uit ze bestaan, en in kleur; ja zelfs in zamenstelling of weeffel, eene in 't oog loopende en onlooohenbaare gelykheid met *Basalt*. Dit maakt het voor my onbegrypelyk, waarom men niet even zo gereed geweest is om te stellen, dat zulke *Lava's* voortgekomen zyn uit *Basalt*, welken het *Vulkaansche* vuur veranderd of gesmolten heeft; als men gereed geweest is om voor waarheid aan te nemen, dat de *Lava*, door plotslyke verkoeling, in *Basalt* verandert; hoewel ik toefsta, dat men tot nog toe, in geen *Basalt* de soort van steen heeft aangewezen, uit welke de hem gelykende *Lava* gesmolten is geworden. Maar wil men, uit de schynbaare gelykheid van sommige *Lava's* met *Basalt*, besluiten, dat de laatste uit de eerste is voortgekomen, dan kan men, met het zelfde regt, ook staande houden: dat alle andere soorten van steenen, die 'er eveneens uitzien als Italiaansche *Lava*, gelyk 'er veele zulke soorten gevonden worden, insgelyks zyn voortgesproten uit het vuur der brandende bergen. Wat my aangaat; my dunkt, het is veel eigenaartiger dat, naarmaate de brand in een berg een *Graniet* aangrypt, of een *Gneus*, of een *Porphy*, of een *Kleischiever*, of *Basalt*, of *Marmer*, en naarmaate hy deeze oorspronglyke bergstoffen, meerder of minder, verandert,

er geweldiger of langzaamer in indringt, of 'er alleen indringt, of te gelyk met eenige andere stof, — de voortbrengfels juist dermaate van elkanderen verschillende moeten uitvallen, als wy dezelve, in de daad, in handen krygen. Eene der fraaiste en volkomenste verzamelingen van *Vesuvische* voortbrengfels, welke ik ooit gezien heb, die van het Keurvorstelyk Natuurkabinet te *Bon*, leverd, myns bedunkens, ontegenzeggelyke bewyzen op van deeze stelling, welke, buiten dit, noch bevestigd wordt door de volgende omstandigheid: de *Lava's* uit verscheidenene egtvulkaanfche gewesten, gelyk, byvoorbeeld, de *Tslandsche* en de *Santorinische*, zyn zeer zichtbaar verschillende van die uit *Italië* — waarfchynlyk, om dat het mengfel van bergstoffen, waar uit de eene en andere voortkwamen, verschillende was.

Voegt men by dit alles eindelyk noch, dat de verwëering, of de invloed van wëer en wind, op daar voor blootgestelde stoffen volkomen dezelfde uitwerkfels heeft op de *Lava*, als op de oorspronglyke *Bergstoffen*, dan wordt het hoe langer hoe onwaarschynlyker, dat men iets zekers kan antwoorden op de vraag: is de oorsprong onzer *Rynlanden* aan het vuur toe te fchryven? *Porphy*, *Porphyrschiefer*, *Mandelsteen*, en de daar toe behoorende foorten van berg-

bergstoffen, worden, als men hünne *Veld-* en *Kalk Spaat* korrels oplost, dat gemaklyk te doen is, ligte en volgatige lichaamen, die zeer gelyken aan de sponsagtige verweérde uitwerpselen der brandende bergen van *Tsland* en van *Italie*. Maar eene egte, glasige, digte en onzuivere *Lava*, die boven alle anderen deezen naam verdient; eene *Lava*, als die welke men in *Tsland*, aan den *Vesuvius* en aan den *Etna*, vindt, en ik zelf gezien heb op het *Paascheiland*, in *Tanna*, en laatst noch op het *Ascensions-eiland*, is my nimmer voorgekomen in de Basaltbergen der Rynlanden; ook niet in die van *Hessen*, *Hanover*, *Thuringen*, *Fulda*, *Saxen*, *Boheemen*, en het *Carpatisch* Gebergte.

In de beiden Quartynen van Dr. *Nose*, zal men alles bevestigd vinden, wat ik van onze gewaande Vuurbergen aan den Ryn heb aangehaald, gelyk ook in de beknopte waarneemingen van onzen scherpzinnigen vriend *A. v. H.* Maar! indien de *Basalt* geen *Lava* is; waar uit is hy dan voortgekomen? Rond uit gezegd, ik weet het niet. Ik ken de oorspronglyke stof zo min, als ik de scheikundige bewerking weet, door middel van welke de Natuur de gezaamyke Bergstoffen heeft laten voortbrengen. Kan my iemand bewyzen, dat, voor 'er *Vulkaanen* waren, een geheel ander brand, een vreczelyk

al-

algemeen vuur den *Basalt* voortbragt in alle de vyf werelddeelen; kan hy my de oorspronglyke stof noemen, uit welke dat vuur (een vuur, zo als 'er noch geen was, en 't welk wy, gevolgelyk, eigenschappen en werkingen naar believen toefchryven kunnen) den *Basalt* gefmolten heeft: ik zal 'er niets tegen inbrengen; ja, ik wil tot zyn gevoelen overgaan, zo draa het zelve iets meer voor zich heeft dan een mees-teragtig zeggen, naamlyk, grondige bewyzen. Tot nog toe weten wy maar weinig of niets, met zekerheid, van de vorming der buitenkorst onzer aarde; zelfs van eene veel latere vorming, die der Planten en Dieren, kunnen we ons, *niet eens een denkbeeld maaken!* Als wy beddingen zien, die regelmaatig op elkanderen liggen, rekenen we ons gewettigd, om dezelve toetefchryven aan het water, dat de daar mede vermengde stof- fen, van tyd tot tyd, liet zinken; wy houden deeze beddingen dan voor een volkomen bezink- zel van het water. Maar het is en blyft noch geheel en al onbesslist, of alle de Kalkbeddingen van onze dwaalftar voortkwamen uit de bekleed- felen en woningen van Wormen, dan of die Zee, welke eens den geheelen Aardbol over- dekte, een veel gemengde vloeistof was, en dus zeer verschillende van alle tegenwoordige Zeën, waar in deels *Kalk*, deels *Klei* en *Bitterzout- aarde*, onafgecheiden, misfchien wel als mo-
ge-

gelyke bestand-deelen, dreven. — Wy weeten wel, dat de aloude *Granit*, door zyn zeldzaam mengfel van *Kwarts*, *Veldspaat* en *Glimmer*, geen spoor toont van eene voorgevallene wording: maar daar door is het noch niet uitgemaakt, of ook deeze bergstof het Neerplof-fel (*precipitaat*) is van die elementarische Zee, dan of ze, gelyk de groote dichterlyke *Buffon* wil, een uitwerkfel zy van den Zonnenbrand. Mogelyk is zy geen van beiden. Wil-len we ons in staat stellen, om over het geen gebeurd is, voor dat de wereld haare tegenwoordige gedaante had, iets meer tot de natuurlyke historie by te draagen, dan losse en allen bewys ontbeerende vermoedens, dan moeten wy, eerst noch, zeer veel gewigtiger vorderingen maaken in de onderaardsche Aardkunde, dan we tot heden toe gedaan hebben; wy moesten, zo al niet door de berugtte put van *Maupertius* tot aan het middenpunt der aarde, ten minste tog wel een paar mylen diep, onder die plek der oppervlakte, waar wy wonen, loedregt neërdaalen, en daar nieuwe bewyzen opdoen, voor eene theorie aangaande de wording en verandering der Aarde. Bedenkt men echter, met hoe veele zwarigheden wy hebben moeten worstelen, om slegts weinige honderden vademen diep in het binnenste van het geberg-

te in te dringen, dan zullen we verbaasd staan over deezzen arbeid, welke niet voor ons weggelegd, maar voor latere nakomelingen van het menschelyk geslacht overgebleven, is, wanneer deezzen, enkel uit hoofde van een eeuwigen vrede, niet weten zullen, wat aan te vangen met hunnen tyd en hunne vermogens.

Ik kan deezzen brief, die reeds zo veel over de Natuurlyke historie bevat, niet beter aanvullen, dan met nog iets te melden aangaande het schoone Natuurkabinet, te *Bon*, waar van ik zoo aanstonds gewag maakte. Van de heerlyke ligging van het Keurvorstlyk slot, en van deszelfs uitzigt op het *Zevengebergte*, zal ik niets zeggen, om dat wy de weinige uren, die we hier vertoefden, geheel en al aan de beschouwing van het Natuurkabinet gewyd hebben. De Boekenverzameling, die men by het zelve vindt, bestaat drie vertrekken. In de rykverguldene kasten staat eene uitgeleezen menigte van nuttige en kostbaare werken, welke dusdanige woningen wel waardig zyn. Ik vond hier de beste schryvers onzer Natie, in elken tak der geleerdheid, geheel en al zonder partyfchap of vooroordeel by een gebragt. Uit de Bibliotheek komt men in een kleinder vertrekje, voorzien met Natuurkundige werktuigen; onder welke de Electrifeermachine, de groote metaalen

Brand-

Brandſpiegel en de aanzienlyke Zeilſteen, byzonder uitmunten, De verzaameling van Natuurlyke zeldzaamheden vervult niet min dan acht vertrekken. Het grootſte vervat viervoetige Dieren; de zulken die zich en op het land en op het water onthouden; Vogelen; en halfſtagtige dieren en gedroogde Viſfen, niet gerangſchikt volgens eene Syſthematiſche orde; eenige in glazenkaſten, anderen rondom in 't vertrek geplaatſt: ook hingen 'er aan de zoldering; en 'er waren kunſtſtukken bygevoegd, die allen niet even hoog van waarde zyn, of even zeer hunne plaatſen verdienen.

De opgevolde viervoetige Dieren zyn meestal zeer misvormd; een gebrek, waar aan de verzaamelingen van Natuurvoortbrenzels, alle min of meer, onderheevig zyn. De Vogels hebben minder geleeden: men ziet 'er niet weinigen, die zeldſaam van foort zyn, met hunne nesten en eieren. De zoldering is beſchilderd met verſcheidene vogels, die in de verzaameling ontbreken. Het kabinet van Hoorns en Schelpen heeft niet veele ſchoonheden of die van groote waarde zyn; het bevat ſlegts weinige foorten, meestal de gemeenſte en een groot aantal van dubbelden (*Doubletten.*) Zoo veel te ryker is de fraaje verzaameling van Delfſtoffen; ze is wel niet methodiſch in orde gebragt, ook volgen de ſtukken

niet

niet altyd op elkanderen , zulks men haar niet wel als een volledig *geheel* beschouwen kan : maar ze bevat niettemin veel kostelyks , en biedt den kenner eene meenigte van stukken aan , die hem zeer welkom zyn en leerryk ; in 't byzonder vind men hier eene onvergelykelyke verzaameling van vulkanische producten van den *Vesuvius* , liggende in eene kast die buiten het vertrek staat ; voorts een grooten voorraad van Goud-ertzen ; van zeer fraaje witte *Loodspaat* van *Glukhrad* aan den Harz , van *Tzerglaskop* , (Eizenglas-kopf) van zeldzaame gedaante , pragtig rood *Koperglas* , *Vloefpaatcrystalgroepen* , verfteeningen en dergelyken . Voor my was het merkwaardigste een Menschenhoofd of Bekkeneel , dat genoegzaam geheel en al uit Duifsteen bestaat , die geelbruin , en ongemeen digt en vast van foort , is , en waar aan men geene Lamellen (*) bespeuren kan . De stofte heeft op eenige plekken de dikte van één duim , hoewel men , daar ze doorgesneden is , niet het minste spoor ziet van bekorfing . De Bovenhelft naamlyk is , in het voorhoofd by de wenkbraauwen , en agter tot by de helft van het agterhoofd , segmentswyze doorgesneden , zoodat men haar af kan ligten ,
om

(*) Schilfers of dubbelde bladen der Hersenpan.

om inwendig alles te bezien. Eene zonderlinge omftandigheid is hier by zeer in 't oog lopende. De zelfftandigheid, waar uit dit hoofd beftaat, heeft, by haare verandering, byna alle fijne uitfteekfels dermaate overdekt, en alle holligheden zodaanig aangevuld, dat men, en op de buiten- en op de binnen-oppervlakten, flegts afgeronde overblyffels ontdekt; echter zyn de holligheden der gewrigten van 't hoofd en van de onder-kaak hier van verſchoond, en in derzelver natuurlyken ſtaat gebleeven. Dit alleen bewyſt reeds, dat dit zeldzaame ſtuk alleen maar dienen kan, tot opheldering van de leer aangaande de ziekten der Beenderen, en geenzins een verſteend Menſchenhoofd is, gelijk men voorwendt. Zulke Verſteeningen zyn wel van andere zoorten van dieren niet zeldzaam, doch van menſchen heeft men, tot nog toe, geen een voorbeeld gevonden eener ontwyfelbaare verſteening. De ziekte, welke in dit geval een zo zonderling verſchynfel, aan een Menſchen bekkeneel, voortgebragt heeft, moet eene der ongewoonlykſte geweest zyn, naamlyk: een overvloed van ſteeds toeneemende Beenzappen en Beenſtoffen, waar door de deelen van het hoofd, nog by het leven van den lyder, tot eene mismaaakte gedaante zyn aangegrocid, en die den ongelukkigen van tyd

tot tyd het gebruik zyner zintuigen heeft moeten ontnemen. Hier by is het eene byzondere opmerkzaamheid waardig, dat de openingen, door welke de Zenuwen geloopt hebben, naar evenredigheid flegts weinig vernaauwd zyn. Men vindt eene afbeelding van een Menschenbekke-
neel, aan dit volkomen gelyk, in de Oryctologie van *d'Argenville*, en onze *Sommering* bezit eenige dergelyke misvormde Hoenderbeenderen.

Ik houde my wel verzekerd, dat deeze geleerde beschouwingen, die, ongetwyffeld, uwe oplettendheid byzonderlyk gaande zullen houden, ook enigmate aan eene mingeöeffende wysbegeerte voldoening zullen verschaffen. Het komt 'er aan den eenen kant maar alleen daar op aan, dat men ze weet voor te dragen, op eene wyze, welke haar van algemeen belang maakt, en aan den anderen kant, dat de lezer flegts eene zekere werkzaamheid van zielskrachten en een juisten smaak bezitte, om, in 't algemeen alles wat nieuw is, zo dra het in geene kunst bedekt blyft, onderhoudend, goed en nuttig voor zich te vinden. Hoe meer gevorderd onze eeuw is, hoe grooter het getal zy onzer denkbeelden, en hoe uitgeleezener van foort; zo veel te uitgebreider wordt de kring onzer beschouwing en beoefening; zo veel te menigvuldiger en voor ons belangryker worden de
be-

betrekkingen tusſchen ons en alles wat om ons is. Dat wy het tot zulk een verheven trap gebragt hebben in het beſchaaven en aankweeken van de vermogens der ziel , blykt ten klaarfte uit den tegenwoordigen ſtaat der Opvoedings Inſtituten , der hooge Schoolen , der fraaije Letteren en Wetenschappen , der Staatkundige en Landſhuishoudelijke inrigtingen , der natuurkundige en overnatuurkundige Heelkunde ; ja zelfs uit de beredeneerde Braskery en de verfynde Weelde , in welke alles thans uitloopt op eene alles bevattende kundigheid en zamenhang van alle mogelyke takken van kennis. Aan deeze zamenknooping en verbinding van onderſcheidene kundigheden , welke men , in deeze dagen , in alle vakken weet uittekippen , en met goeden uitflag te vervolgen , hebben wy het te danken , dat we op de loopbaan onzer opvoeding als met vleugelen voortſnellen , en dat onze zestiendaarige jongeling een volkomener en veel beter zamenhangend ſtelfel van nutte en oefenbaare denkbeelden bezit , en zich eigen gemaakt heeft ; dan iemand van dertig jaaren , in den tyd van *Locke* , by mogelykheid verkrygen kon. Nu is het koorn beeter gezuiverd , beeter geſcheiden van zyn kaf en bolſter , en wy genieten , ten minſte in zeeker opzigt , de vrugten van het zweet van duizenden van jaaren. Zelfs onze

Vrouwen scheppen 'er vermaak in, en bevinden het eene ligte zaak te wezen, de velden der Weetenschappen door te wandelen, hen te beschouwen als opgefierde lusthoven, en derzelver bloemen en ruikers zamen te binden, om die, niet zonder zelfstreeling, in den bonten gezelschaps rey, elk enen ter verkwikkinge te kunnen toereiken. Wy zullen ons niet ontrusten over deeze oppervlakkige wysheid; ze is gegronder dan men meent, en wezenlyker dan knorrige en pedantsche zedenmeesters erkennen willen. Alles is nu gewonnen, wordt het maar eene algemeene gewoonte, aan de vermogens van den geest bezigheid te geeven, en de ontwikkeling van het verstand te begunstigen, 't welk men zo lang en zo gaarne het grootste deel van het menschdom ontzegd, of ook wel onmenschelyk ontruikt heeft.

Die Geest alleen, welke zelve denkt, en zijne betrekking tot de menigte van zaaken, die hem omringen, naspoot en uitvorst, bereikt het doelwit zyner bestemming. Dan eindigen wy, gelyk wy begonnen: den maalfroom aller mogelyke zamenstellingen doorgeworsteld zynde, keeren wy, ryk in ons zelve en vry, wêer te rug tot de oorspronglyke Eenvouwigheid! —

Cy weet; ik ken de tegenzyde ook wel van den fraaijen stempel, dien onze verbeelding drukt
op

op het geen 'er in deeze wereld omgaat, maar elk voorwerp van beschouwing heeft flegts een, aan hetzelfde byzonder eigen, gezigtspunt, en, die dit verwrikt, grypt en tast na een fchaduw, waar door hem het wezen zelfs ontvliedt. Als wy, op eenen fchoonen Lente-Ochtend, ons verblyden over het licht, welks koesterende froom Hemel en Aarde verjongt, en leevenwekkende vreugde in heel het gefchapene ontsteekt; — zullen wy ons dan bekommeren, over het fteeken der Zon, of over de Donderwolken; beiden mogelyke gevolgen van den invloed van zulk eene weldaadige Hoofdftof op eene onvolmaakte en ongelykfoortige Dwaalftar?

IV.

KEULEN.

Wy gingen in den *Dom*, en bleeven 'er in, of dat we door de donkerheid niets meer onderscheiden konden. Zo meenigmaalen ik te *Keulen* koom, gaa ik altoos weder in dien heerlyken Tempel, om de rillingen te gevoelen, welke het verhevene verwekken. Voor de stoutheid van het meesterstuk valt de geest, opgetogen van verwondering, geheel verbaast ter aarde; dan vliegt hy weder fier naa boven, wegens de uitvoering, als flegts een inval geweest zynde van eenen geest, gelyk hy. Hoe reusagtiger de voortbrengfels der menschelyke vermogens ons toefschynen, hoe hooger het gevoel

voel van het werkende weezen, binnen in ons, zich boven dezelve weet te verheffen. Wie mag die verheven Vreemdeling onder dit dekkleed zyn, dat hy dermaate zich in veelerhande gedaante openbaaren kan, en deeze spreekende gedenkstukken van zyne manier, om de uiterlyke voorwerpen aan te vatten, en zich eigen te maaken, heeft kunnen nalaaten? Thans nog, zo veel eeuwen later, terwyl we dit gestigt doorwandelen, gevoelen wy, het geen de Kunstenaar gevoelde; en worden nog de beelden van zyn vernuft gewaar.

De pragt van het hemelhoog gewelfde Koor, heeft eene majestueuse eenvoudigheid, die alle beschryving te boven gaat. In eene monster-groote lengte staan geheele hoopen van dunne Zuilen, gelyk boomen in een overoud bosch: alleen aan den hoogsten top gespleeten in eene kroon van takken, welke, met de nevensstaande, in spitse boogen, het gewelf vormen, en die voor het oog, dat hen volgen wil, bykans niet na te gaan zyn. Al laat zich het onafmeetelyke van het Heelal in geene bepaalde ruimte voor de zinnen brengen; in dit stout om hoog stygen der pylaaren en muuren, ligt egter dat onophoudelyk voortgaande, 't welk de verbeelding zo gemaklyk uitrekt tot in het onbegrensde. Buiten twyfel bevat de Grieksche bouw-

de al het volmaakte, het overeenstemmende, spreekende of betrekkingvolle, het uitgeleezens-te, met een woord, het schoone. Hier onder-tuschen, aan de Gothische zuilen, die, ieder op zich zelve als riethalmen zouden buigen, en, enkel door derzelver byeenvoeging in groo-ter aantal, eenige noemwaardige dikte verkry-gen, en zo recht als zy gewasfen zyn kun-nen blijven; die onder haare boogen, welke ge-noegzaam als op niets rusten, lustig schynen te zweeven, gelyk de schaduwryke topgewelven van het woud, — hier worden de zinnen overfletpt door de flouthed des kunstigen aan-legs. De voortbrengfels der Grickfche bouw-orde fchynen wel te paffen op 't geen in de daad bestaat, op alles, dat menfchelijk is; dee-ze ftaan hier, als verfchynfelen uit eene andere Wereld, als Toverpaleizen, om te getuigen welk een fcheppend vermogen 'er is in dien mensch, die een afgetrokken denkbeeld, tot het uiterfte uiteinde toe, weet te vervolgen, en het verhevene, zelfs langs eenen nitmiddelpun-tigen weg, te bereiken. 't Is zeer te bejam-meren, dat zo pragtig een gebouw onvoltooit heeft moeten blijven. Indien het plan, in de enkele gedagten ter uitvoer gebragt, zo fterk eene aandoening op ons heeft, hoe zou deszelfs daadelyk bestaan ons hebben weggevoerd!

Ik

Ik zal u niets verhaalen van de zo bekende heilige Drie Koningen, en van den zogenoemden fchat in hunne kapel; niets van de Histo-ry-Tapyten in het Koor, en van dezelfs be- fchilderde Glazen; ook niets van de verbaazend- ryke kist van Goud en Zilver, in welke het gebeente van den heiligen *Engelbert* rust, en van derzelver verwonderlyk fraai fnywerk, dat men tegenwoordig bezwaarlyk zal kunnen na- maaken. Een voorwerp van meer aanbelang trok myne oplettendheid to: zich: een Man van eene allervlugfte verbeelding, en van een fyn gevoel, die, voor de eerfte maal hier omwan- delende, den indruk gevoelde van het Groot- fche in de *Gothifche* bouworde, en, op het aanfchouwen van het meer dan honderd voeten hooge Koor, van verrukking als verfteend ftond, o! hoe verrukkelyk was het, uit dit helder gezigtspunt, nog éénmaal, als 't waare by een terugkaatzend licht, het grootfche van den Tem- pel te befchouwen! Tegen het einde van ons verblyf, bragt de duifterheid der ledige, en van onze treden weërgalmende, Gewelven, terwijl wy rondom tufchen de grafsteden ftonden van Keurvorften, Bifchoppen en Ridders, die daar in fteen uitgehouwen liggen, menig een akelig beeld van den ouden tyd voor onzen geest. In ernst; met al zyne aantreklykheid, en met een

geest, zo gestadig en rustloos bezig in het scheppen van nieuwe voorwerpen, had ik het, den nacht door, daar niet kunnen uithouden. Zeker, gy ontzet u reeds op de enkele bedenking, gelyk hy zelve daar voor ysde.

Ik spoedde my met hem naa buiten, in de open lugt; en zo draa wy onze herberg bereikt hadden, ontwaakte zyne benydenswaardige vrolyke luim, waarmeê hy, doordrongen van het genot der lieflyke natuur, ons, geduurende onze geheele vaart van *Coblens* af, de eenzelvige uren verkort had. Tot nog kan ik het voor my zelve niet beslissen, maar 't blyft me nog zeer twyfelagtig: of het ons meer voldoening verschaft, wanneer wy onmiddelyk beeldtenissen scheppen uit de voorwerpen, welke daadlyk bestaan binnen onzen wyden kring; dan als wy dezelve uit de rykbegaafde ziel van eenen anderen in onzen geest laten overgaan, na dat zy, door ontelbaare beschouwingen, vooraf, allerwegen zyn byeen verzameld, uitgelezen, gerangschikt, te zamengesteld en vereenigt tot schoone Geheelen, waardoor zy meer eigenaartig voor ons wezen wierden? Zo wel het een als ander heeft deszelfs byzonder eigene waarde; en, sints wy op reis gingen, hebben wy beiden overvloedig gesmaakt. De onmiddelyke tegenwoordigheid der bezielde Natuur

tuur werkt levendiger: de beeldtenissen van het geen in de daad bestaat, en geheel onafhankelijk is van den mensch, dat, het welk zonder zijn toedoen is, geweest is, en zyn zal; die beeldtenissen drukken zich diep en scherp getekend en met alle evenredigheden in het menschelyk verstand en geheugen. De veelervande gedaanten, integendeel, die het menschelyk vernuft zig vormt uit alle de Werelddeelen te gelyk, zelfs uit het voorledene, ja, durf ik het zeggen? uit het toekomende; deeze vereenigen zich met het tegenwoordige, en maaken met het zelve een vertooning, welke het wezenlyke nabootst. Uit ons zelve kunnen wy, ik althans gevoel zulks, niet zo door en door tot in het wezenlyke dringen, en de onderscheidene merktekenen der zaaken ons zo eigen laten worden, als zy ons in 't oog vallen, wanneer een ander het niet wezenlyke van haar afscheiden, en haar in één brandpunt vereenigd heeft. Tot bewys hier van behoef ik flegts te herinneren aan die moeielyke beoefening van het zo veelvuldig en teér gemengeld menschelyk Karakter. Hoe fyner de schakeeringen zyn, waar door zoo naa aan elkander vermaagfchapte schepselen zich onderscheiden; hoe zeldzaamer niet alleen de gaaf is, van dat onderscheid juist te bevatten en te kennen, maar ook de kunst

kunst om zulks duidelyk en naar waarheid aan anderen mede te deelen.

Het genieten van zulk eenen indruk, welke een ander, die denzelven eerst ondervond, aan ons mededeelt, vooronderstelt echter in ons altoos eenige voorafgaande kundigheid, hoe onvolkomen ook, van het geschetste voorwerp. Wy moeten een beeld hebben, al ware het niet meer dan een bloote omtrek, waar op onze Verbeeldingskragt de byzondere trekken uit de nieuwe voorstelling kan overdragen en aftekenen. Gevolglyk moet de Kunstbeoordeelaar, om de juiste vatbaarheid van den Kunstenaar voor het byzondere op derzelver regte waarde te schatten, eene byna even grote vatbaarheid voor alles bezitten; en het is, buiten twyfel, aan de zeldzaamheid daar van toe te schryven, dat de hoogste trap der kunst, in alle haare takken, zo ligt miskend word, of somtyds byna geheel onbekend blyft. Het byzondere, waar over de menigte zich verwondert, op het zien van een Schilderstuk, het leezen van een Gedicht, of by een Toneelspel, is waarlyk dat niet, waarop de Kunstenaar hoogmoedig kan weezen; want de groote hoop is wel te vreden, met de misleiding, die haar het verdigte voor waarheid in de hand slopt: en wie weet niet, hoe veel gemaklyker het valt,

Kin-

kinderen te bedriegen dan volwasfenen, en menfchen van het gemeene flag, dan kundige en befchaafde? Om deezen reden kan ook geenzins de begoocheling, als begoocheling, maar de geheele volmaaktheid der kunst, het uiterst doelwit van den Kunftenaar wezen; gelyk deeze het eenige voorwerp is der hoogfte verwondering van dien kenner, die zich niet meer laat misleiden, dan, wanneer hy met het fynce Epikurismus der kultuur, juist genoeg overeenftemd, om, by het befchouwen eenes Kunfttuks, alleen den fmaak voor het fchoone te voldoen, en wanneer hy, opzettelyk, dat verheven, terugwerkend, zelfsgevoel verzaakt, 't welk uit de overweeging ontftaat van het fcheppend vermoegen, dat in den mensch woont.

Wat zou echter de Kunst wezen, wat zou zy bezitten, met ter zyde ftelling van het zinnelyke, het voor onzen denkenden Geest opwekkelyke en aantrekkelyke, wanneer 'er dusdanig een kenteken der levenwekkende, gedaante wiffelende, Menfchelykheid niet voor handen ware, 't welk de Natuurftof, die zy beärbeid, is ingedrukt? Wy willen aan elk kunfttuk, even als op de Muntftukken, het Borftbeeld van den Vorft, het Zegel zien van den Beheerfcher der Nature; en, waar wy hetzelve niet vinden, daar walgt ons het al te flaafsch nabootzen der natuur.

tuur. Van hier is het, dat elke kunst haare regelen, haar methode heeft; haar grondslag is, eene waare schepping des Geestes van afgetrokken denkbeelden, en volgens deezen moet de Kunstenaar de stoffen bewerken, en de Kunstregter hem beoordeelen. De overnatuurkundige rykdom; welke de Kunstenaar verkreeg, door onzydige beschouwingen der Natuur; en die hy in het stelzel zyner bevindingen en overdenkingen wist te mengen — die rykdom giet hy weder uit over alle zyne werken. Op deeze wyze ontstond de *Appollo* van *Belvedere*, de medicische *Venus*, de *School van Athene*, de *Encade*, en de *Mahomet*; op deeze wyze vormden zich *Demosthenes* en *Cicero*, en *Molé* en *Garrik*. De Ideäalen van den Beitel, en van 't Penfeel, die der Dicht - en Schouwspelkunde, vinden wy gezaamenlyk in dat punt, waar het voortreflyke der natuur, hoe zeer hier en daar in enkelden verspreid, tot een geheel vereenigd wordt, en eene volmaaktheid vertoont, die in de leevende natuur wel nergens voorhanden is, maar egter aan ons verstand, naar deszelfs manier van denken, als mogelyk voorkomt, en van onze zinnen bevat, ja zelfs zynlyk, medegedeeld kan worden, Godlyk groot is het vernuft (genie) des Kunstenaars, dat, altoos open voor de indrukfels der Natuur, dezelve diep

ge-

gevoelt en met eene alles doordringende onderscheiding: en 'twelk, volgens deszelfs inwendige overeenstemming, het treffendste uitkiest uit het uitmuntende, het edelste uit het edele, en het schoonste uit het schoone; ten einde, uit deeze uitgeleezene bestanddeelen, de kinderen zyner verbeelding in Tovervormen te gieten, die wel, in elk byzonder deel van hun wezen, waar zyn en wezenlyk, maar, in zoo ver de mensch dezelve vereenigde, niets anders zyn dan aange-naame droomen.

Alleen gelykfoortigen kunnen elkanderen bevatten. Om zulk eenen uitmuntenden Geest, die zich boven de stoffe verheft, haar gebiedt, samenstelt, en schooner vormt, van anderen te onderkennen, moet men ook een dergelyk vonkje van Prometheus hebben. Maar hoe veele trappen zyn 'er niet, tusfchen de onkunde, die, aan een Standbeeld niets ziet dat haar verwonderd, dan alleen de gladheid van het marmer, en tusfchen eene genie, welke, met eene onbefehryfbaare verrukking, de verbeeldingskracht van eenen *Polycletus* daar in gewaar wordt? Tusfchen den Boer, die schroomde om de heeren op de vliering te beluisteren, en tusfchen den hoogbegaafden, die, van oogenblik tot oogenblik ziet, hoe, in de ziel van den Toneelfpeeler, de uitdrukking van het gevoel-

voelde befiert wordt door deszelfs oordeel ? Als de algemeene verwondering een wezenlyk meesterstuk hulde doet, dan is het daarom nog geene uitgemaakte zaak, dat juist dat byzonderen, 't welk het stuk verschuldigt is enkel aan de grootheid van den geest des Kunstnaars, het gevoel van 't algemeen zoo zeer aandoet. Wy eeren, in den onnavolgbaaren *Shakespeare*, de stoutte dichterlyke verheevenheid en het treffendste gevoel der waarheid : 't geen het Parterre en de Gaanery in *Londen* het meeste gevalt in zyne Toncelspellen, kan ligt heel wat anders wezen. Ik heb zelfs wel eens een kenner gezien, die, by den *Helm* van Minerva, Minerva zelve kon over 't hoofd zien ! Aan een Portrait van *Raphael*, op welks gelaat-trekken zyn verheven gevoel van het Godde-lyke te lezen stond, zag ik een groote Meester in de kunst zich over evenredigheden (*proporties*) verwonderen ! Vraag maar slegts aan de woordenkundige uitleggers naa het schoone der Romeinsche en Grieksche Dichters, indien gy verbaasd wilt staan van te moeten hooren, dat hetzelfde gelegen is in de juiste keuze van korten en lange lettergreepige woorden, in de onder-eenmenging der Tongvallen, en in honderd andere aartigheden, waarin gy het nimmer gezogt zoudt hebben ! Laaten vry lieden van smaak U

be-

betuigen, dat de *Iphigenia* van *Göthe* U daarom verrukt; om dat *Euripides* 'er eerst eene schreef! En wanneer een *Hamlet*, of een *Lear*, of een *Macbeth* zyn rol in diervoegen voor U op het Toneel uitvoert, als de Dichter zelf zich nooit kon voorstellen; moogt gy een kunstkenner van het Toneel ten blyke van zyne hoogste voldoening, hooren uitroepen: hy heeft 'er zich voortreflyk op geoefent.

Waarlyk, indien de erkentenis van byzondere verdienften, door anderen, de eenigste belooning was, die de groote kunstenaar by zyn arbeid immer bedoelen kon, dan twyfel ik zeer, of wy wel ooit één ééning Meesterstuk gezien zouden hebben. Het inwendig genot van zelfgoedkeuring, 't welk hy zich zelve in zyne werken bereidt, is het veel meer, dat hem, naar het voorbeeld der Godheid, moet opwakkeren en vergenoegen. Het moet hem genoeg wezen, dat zyne groote ziel ten toon ligt in Erts, in Marmer, op het Doek, of in Letteren: Hier vatte het, die het vatten kan! Is zyne eeuw hem te klein; word 'er, onder zyne tydgenooten geen gevonden, die in kunststukken den kunstenaar ontdekt, in den kunstenaar den mensch, en in den mensch den scheppenden *Demurgus*, die zich slegts over een ding by ande-

ren verwonderd en hen hoog ſchat, en hoogmoedig alles, Goden en Menſchen, den kunſtenaar en deſzelfs beeld, in de diepten van zyn eigen wezen, dat aan die allen zoo naa vermaagſchapt was, wedervond: — — eindelyk tog brengt de ſtroom der tyden het in wezen gebleeven ſtuk by eene ziel, die, gelyktoonig geſtemd, de groote medeklank gevoelt, en zich verrukt tot in het lugtig gewest der volmaaktheid!

Dit voordeel egter, 't mag dan grooter of kleiner geſchat worden, moet die kunſtenaar, welke geene ſtoffelyke zaaken bearbeidt, of die de vrugten van zyn geest aan de nakomelingſchap niet kan overleveren door algemeen aangenoomen tekenen, zich zelve niet beloven; om dat hy zelf zyn eigen kunſtſtuk is; om dat de uitdrukking of vertooning van alles, wat zyn byzonder zinvermogen, uit de natuur rondom hem, kan uitkippen, en met het leevendigmaakende zeegel van zyn geest beſtempen, geheel en al bepaald is aan zyne perſoonelyke tegenwoordigheid, en eindelyk, om dat met hem zyne kunſt ſterft, en alle juiste aanduiding van haare waarde.

's Menſchen natuur naa te bootzen, niet alleen zyne lichaamlyke geſteldheid, maar vooral
de

de tederste trekken van den Geest, die in zyn leevend werktuig heerschappy voerd, dermaate te vertoonen, dat dezelve ingang vinde in onze verbeelding: dit schoone eindooogmerk der kunst bereikt zoo wel de Dichter als de Beeldhouwer, ieder langs zynen byzonderen weg. Maar den beelden een eigen leeven in te blaazen, hen als te bedéelen met eene ziel, die met al de kragt van vermaagfchapping op ons werkt; zulks staat alleen in het vermogen van den Toneelfpeeler, als hy zyne eigene gelaat-trekken, zyn gang, zyne stem, geheel zyn lichaam en alle zyne levenskragten in dat wezen, 'twelk hy ons wil mêedeelen overdraagt; als hy zich met het Ideaal, 't geen hy vooraf uit de natuur ontleend hadde, zig verwezenlykt, en, voor onze oogen, nevens het karakter en manier van doen, de geheele wyze van zich uit te drukken, ja zelfs, de houding en gestalte, van eenen anderen aanneemt.

Daar nu het gewrogt van andere kunstenaars, na verloop van duizenden van jaaren, nog in wezen zyn, en dan zelfs nog eene gelyke werking doen, als toen ze, nieuw, uit de hand van den kunstenaar te voorschyn kwamen: is, in tegendeel, die vatbaarheid, die gaave van ontleding, die kragt van voorstelling des grooten

ten Toneelfpeelers, welke geenzins langzaam en allenskens haar stuk bewerkt, verandert, verbeterd, en voltooid, maar de reeds voldragene vrugten, op het eigen oogenblik der ontvangenis, in zyn eigen perfoon opentlyk vertoont, in den naauwften zin, alleen voor het tegenwoordige berekend. Zo fchitterend is het voor ons, als we zulk een rykdom in de ziel van een mensch zien; zoo verrukkend het *talent* van denzelfen uit te deelen, dat zyn vergangelykheid ons naauwlyks bevreemt. Men denke flegts aan die ongemeen fraaije bloemen wier menigte en têrheid alles te boven gaat, die aan den steel van het Toorts-kruid, flegts één uur van den nagt pryken, en reeds verwelken voor dat de Zon opgaat. Aan een zoo zagt daar heen geblaazen leven, kon de natuur geen duurzaamheid verleen; en — zy wierp het in onvrugtbaare wilderniffen weg, om tot deszelfs eigen genoegen, zich ongemerkt uit te bloeien; tot dat misfchien een mensch, het zeldzaamfte wezen in de fchepping (in dien zin namelyk genomen, als waarin ik het woord mensch verftaa), het zelve vindt, en 'er de vlugtige verfchyning van geniet!

Het is boven het bereik van den kunstliefhebber, der menfchheid van den kunstenaar

naar eenig gedenkftuk op te regten ; indien
deezee bezieling , welke het zien van hem ver-
wekken kon , niet min of meer die plaats
bekleed. Gy kent hem reeds ; het is onze *J.*
Ge zult hem zien en dankzeggen ; dat is de
komst wel waardig !

V.

DUSSELDORP.

Zeer gaarne verlieten wy het duistere en naar-geestige *Keulen*. Hoe weinig stemt het inwendige van die wyduitgestrekte en schier half ontvolkte Stad overeen met haare vertooning aan den rivierkant! Van alle de steden, die aan den Ryn leggen, is 'er niet een, die 'er zo trots uitziet, en met zo ontelbaar veel torens praalt. Men noemde my zulk een byster groot getal van torens, als ook van Godshuizen en Altaaren, dat het myn geloof te boven ging. En evenwel schiet er, ondert zo veelen, geen één plekje over, waar die Christenen, welke den Paus niet erkennen willen, hunne aandagt verrigten mogen. De
Ma-

Magistraat was 'er toe overgegaan , om aan de *Protestanten* , de vrye Godsdiensdoeffening toe te staan , binnen de muuren der Stad , maar heeft die vergunning , nu onlangs , weêr moeten intrekken ; om dat het Graauw met oproer , moord en brand dreigde . Dit Gemeen , dat byna de helft van het geheele getal der inwooners bedraagt , en gevolgelyk een hoop uitmaakt van twintig duizend menschen , geeft zulk een nadruk aan het geen het wil doordryven , dat zy slegts eene betere leiding noodig hadden , om *Keulen* , wederom , in eenig aanzien te brengen . 't Is waarlyk bedroevend , als men in eene streek van byna dertig duitsche mylen zo menig eene stad ziet , tot den Koophandel veel voordeelerlyker gelegen dan *Frankfort* ; daar het thans geen geheim meer is , dat overal juist dezelfde oorzaaken , in meerdere of mindere maat , die algemeene welvaart hebben tegengewerkt , welke alleen in *Frankfort* zich heeft kunnen ontwikkelen .

In *Keulen* zegt men , woonen veele ryke Familien : maar dit zeggen voldoet my niet , zo lang ik , op alle straaten , geheele troepen van met lappen behangen Bedelaars zie omzwerven . In tegendeel , hoe dikwils ik in *Frankfort* kom , altoos smaak ik een hartelyk genoegen in het aanschouwen van den gemeenen man , die daar , doorgaans , bezig , zindelyk , en welvoeglyk gekleed

gekleed is. De vlytige, welke zyne vermogens naar behooren in 'twerk feld, om zich, vervolgens, over het verkregene te verblyden, het zelve met de zynen te deelen, op eene geregelde wyze met hen eenvouwige en goede spyzen te genieten, en onopzigtyk gekleed te gaan; deeze is, buiten allen tegenspraak, geregelder, gezonder en meer gelukkig, dan de ledigganger: de arbeidzaame is een Mensch, daar de ledigganger slegts een Dier is, en een des te gevaarlyker dier, om dat het de grondslagen in zich heeft van menschelyke bekwaamheden. 't Is een bekende zaak, dat de onbefschaamde ontarting by de Bedelaars te *Keulen* zo ver gaat, dat zy hun ledigloopen, volgens vaste regelen, inrigten; en hunne plaatzen buiten aan de kerken als een Erfgoed nalaaten, of dezelve by het huwelyksgoed van hunne dogters voegen. In de Paaschweek is het, daar, een gebruik geworden, dat die armen, welke zich schaamen, openlyk te bedelen, in zwarte linnen kielen vermomd, en met een floers over het aangezicht, de straaten langs gaan, nederknielen, volgens den Roozenkrans bidden, en de voorbygaanden om een aalmoes aanspreken. Men noemt deeze lieden, met een daar toe byzonderen naam, *Kappengekken*, en hun mishaaglyk gewaad loopt dermaate in 't oog, dat de halfnaakte straatjongens,

gens, door derzelver gescheurde hemdjes over het hoofd te gooijen, hen deeze vermomming na-aapen,

Wie begrypt niet, dat zulk eene talryke benede van zeden- en geweetenlooze bedelaars, eighenaartig, den baas moet speelen? Maar, om dat zy traag is, onweetend, en bygeloovig, word ze slegts een Werktuig in de hand van haare geleiders; waar van zommige niet veel doorzigt hebben, en meestal het ziulyke be- doelen, terwyl anderen, vol van looze trek- ken, enkel heerschezugtigen zyn. De Geestely- ken van alle orden, van welke het hier, op alle straaten, krielt, en wier buitenspoorige hoev- elheid een onaangenaamen indruk maakt op den reiziger, zouden zich, met goed gevolg, kun- nen toelleggen op de zedenverbetering van dee- ze ruuwe en ongebreidelde menigte: zy kon- den haar billyke neigingen tot haar anders denkende Medeburgers, en tevens een gevoel van eer en schande, van eigendom en regt, in- prenten. Dit, en nog veel meer, behoor- den de Geestelyken te doen; dewyl hun- ne stand zich nergens door wettigen kan, dan alleen door zich deezer wyze ter befor- dering van het gemeene welzyn toeteleggen. Doch zy doen het niet, en zyn 'er egter! Die rotten van bedelaars maaken hunne krygsmagt

uit, welke zy, met het leizdél van alles verdonkerend bygeloof, heen voeren waar ze willen, door bekrompen uitdeelingen van levensmiddelen in bezolding houden, en tegen den Magistraat opstookten, zoo draa deeze hunne oogmerken in den weg is. Dermaate onkundig zal wel niemand weezen, dat hy nog zou kunnen vragen, wie het graauw aangehitst heeft om zich te verzetten tegen het bouwen van een protestansch Godshuis?

Nog maar onlangs zyn 'er, door de Keulsche Geestlykheid, voorstellingen aan den Keurvorst gedaan, waar by hem, in den naam der egte en zuivere leere, wordt afgevorderd, den Hoogleeraar in de wysgeerte te *Bonn* te verbieden, by deszelfs voorleezingen het *Handboek* van *Fedder* te gebruiken. Onder andere drangredenen, brengt men in dit geschrift by, dat de Protestanten zelven *Fedder* voor onrechtzinnig houden: eene stelling, die in het protestantsche *Duitschland* thans ongehoord is; daar het reeds in het wezen van het protestantendom naamlyk opgeslooten ligt, dat de afschuwelyke onderscheiding van rechtzinnigheid en onrechtzinnigheid in het zelve geene plaats kan hebben. In *Keulen* veroorlooft men zich dus nog, gelijk het schynt, het volgen van deezen grondregel: van alles, waar door men op den Vyand voor-

dee-

deelen behaalen kan, mag en moet men gebruik maaken: ook is, in eene zaak, welke geen ééne houdbaare plek gronds heeft, in de zaak van geestelyke vervolging, het slegtste bewys, in de daad, van even veel waarde als het beste, indien men het maar kan doen doorgaan, en aanneemen. De man van geweten, die er zyn werk van maakt om getrouw te blyven aan de strikste waarheid, en aan 't gezonde verstand, treedt niet in het strydperk met den tegenspreker, die 'er opzettelyk op uit is om te misleiden en te overbluffen, en, alle middelen geoorloofd rekent, om zyne oogmerken te bereiken.

Die tyden, zegt men, zyn voorby, in welke de Schoolgeleerde durfde vraagen, wat *Aristoteles* gedacht heeft over de eene of andere geheimenis der Catholyke leer; by voorbeeld, over den Maagdelyken staat der Moeder Gods? Ik houd, integendeel, staande, dat die tyden niet volkomen kunnen ophouden te bestaan, zo lang 'er geene middelen in 't werk gesteld worden, om den menschen eerbied in te boezemen voor den edelsten grondslag hunner natuure. Waar deeze eerbied ontbreekt, daar zal men, door alle tyden heen, zich veroorlooven ongerymdheden te pleegen: daar zal men, zo draa de staatkundige gesteldheid zulks gedooft,

on-

onverdraagzaam zyn , 's menschen geweten willen dwingen , en 'er de heerschappy over voeren. Indien deeze averegtze Heerschezugt de drijfveer niet ware van zich zelf wedersprekende betuigingen , zou men 'er over verwonderd moeten staan hoe het mogelyk is , dat 'er ergens eene Geestlykheid bestaat , voor welke niet *alle* wysgeerige leerboeken in den hoogsten graad onverschillig moeten weezen. De Wysgeerte moet zich enkel tot het geen begreepen en beweezen kan worden bepaalen; de Godgeleerdheid , integendeel , leert onbegrypelyke verborgenheden , die niet beweezen , maar geloovig aangenomen , moeten worden door middel van een geloof , 't welk de vrye gaaf der Godheid is (*). Zou men dan evenwel , dit niet tegenstaande , het onbegrypelyke betoogen , dat is te zeggen , begrypelyk maaken? Lomper tegenzeglykheid kan men zich niet verbeelden.

Waar uit tog mag het voortkomen , dat men , in onze dagen , zyne toevlugt neemt tot zulke
te-

(*) Ik vooronderstel , dat de Schryver hier niet bedoelt de Godgeleerdheid in haaren waaren aart te beschryven , maar zo als zy van zommigen begreepen wordt.

tegenzeglykheden? Zo ver ik dit stuk doorzie, ligt juist daar in een in 't ooglopend bewys van de zwakheid, van welke die heeren niet onbewust kunnen zyn. Als men aan 't zinken is, grypt men egter nog naa het riet-halmtje, dat niemand redden kan. In voorige tyden handelden de kerkelyke dwingelanden heel anders. Zy bemoeiden 'er zich weinig of niets mede, om de uitspraaken van het gezonde verstand met de hunne overeentebrenge; ze gebruikten de Magt, die hen in de handen viel, en verstikten ieder kiemtje van denken. Hier en daar, egter, ontsnapte hen een korreltje, 't welk opwies, en zulk een boom geworden is, dat de Volken in deszelfs schaduw reeds byeen vergaderen. Met schrik en afgryzen springt men, beevende, agterwaarts voor ieder, wie hy weezen mag, welke onze vrye verkiezing, 't zy waar in ook, paalen wil stellen; maar wel allermeeest voor hem, die 'er belang by heeft om iets onbegrypelyks voor eene vaste waarheid te doen erkennen. De eene Mensch kan den anderen niet bevelen *wat te doen*, dan in zo ver deeze goedvindt zich te laten bevelen; hoe heel veel meer nog loopt het aan tegen regt en reden, als iemand gebieden wil, wat men *gelooven* moet, en dezulken die het gebodene niet gelooven kunnen, of

niet

niet gelooven willen, in hunne regten verkort; in regten, welke de eene mensch den anderen niet mag afneemen, en voor welken de eene Burger den anderen borg spreekt! Daar het dus met de zaak gelegen is, geeft het niet veel stof tot verwondering, dat men, thans, een lasten proef neemt, om denzulken, die zich aan het denken begeeft, door een webbe van bedriegelijke Sluitredenen, te rug te houden en te verstrikken. Maar het vernuft wreekt zich aan hen, die het zo lang veragt hebben, en vervolgden: durft iemand thans nog voor den dag komen met die betoogingsmanier, welke in voorige eeuwen nog voor goede munt ging, zulk eene gedraagt zich byna eveneens, als een kind, dat met denzelfden bulbak, waar voor zyne Speelmakkers de vlugt namen, ook een volwasfenen verschrikken wil.

Het zekerste teken van een wankelenden, verkeerd ingerigten, en kwynenden Staat, dat men immer hebben kan, is, dat dezelve eene groote menigte Ledigloopers voedt. De vlytige, die de vrugten van zyn zweet met deeze Roofdieren deelen moet, kan zich eindelyk niet ontslaan van te denken dat de onbillykste zaak van hem geeischt wordt; daar men zyne braafheid de straf oplegt, om de in de daad strafwaardigen, de luiaarts, onderhoud te geeven.

Ge-

Gevoelt men zich te zwak om dit kwaad van den hals te werpen, dan is het eigenaartige en onvermydelyke gevolg van zo regtmatig eene bedenking eene doodlyke onverschilligheid voor het algemeene welzyn, ja zelfs voor de banden der Maatschappy. Welk een staat kan eene rechtshapen Vaderlandsmin (*public spirit*) verwagten van zyne burgers, indien hy hen mishandelt? 't Komt op het zelfde uit, of een dwingeland de vryheid van den arbeid- en deugdzaamen burger vernietigt, dan of eene horde van bedelaars zulks doet: in alle gevallen moet de Staat deeze ongerechtigheid draagen. Als alle deszelfs leden onverschillig en yskoud geworden zyn, ontaarten de onderaangeplaatsten en verdrukten, wel draa, tot zedelyk slegte menschen. Het voorbeeld steekt aan: spocdig overreedden zy zich, dat bedrog, list, en looze trekken de geoorlooffte en veiligste tegenweer is tegen de overmagt van gewetenlooze lediggangers. 't Geen de bedelaars, aan de eene zyde, rooven, moeten de bedrogenen, aan de andere zyde, wêer vergoeden. Op deeze wyze sluipt het vergift der zedenloosheid, ongevoelig, in alle standen, en verderft, eindelijk, den geheelen hoop. Waar de denkbeelden van regt en billykheid wyken moeten voor de drift der baatzugt, daar kan men de rede wel mis-

misfen: dat verzinkt alles in zinnelyke uitspanning, die het misdryf onvermydelyk maakt, en, by de daarop volgende kramptrekkingen van 't geweten, het loerend bygeloof gewonnen spel geeft.

Nergens doet zich liet bygeloof in eene aanstootelyker gedaante op, dan in *Keulen*. Smertelyk, in de daad, is voor elk, die uit ons verlichte *Mentz*, daar komt, het zien van die werktuigelyke aandagt, waar mede zoo veele duizenden van menschen het lediggaan waanen te heiligen, en van de blinde afgodery, welke het gemeen bedryft met de Reliquien, die zelfs ergernis geeven aan de waare Godsdienst-eerders onder de Catholyken. Al was de Legende van de elf duizend maagden zo waar, als het bezwaarlyk is om 'er aan te gelooven; het zien van haare beenderen, in de kerk van Urfula, zou daarom niet minder afschuwlyk en aanstootelyk wezen. Maar dat men de onbeschaamdeheid heeft, van voor een heiligdom uit te venten dit zamengeraapte mengsel van menschen- en paardebeenderen, welke, vermoedelyk, eens een slagveld bedekt hebben, en dat de Keulenaars zich om dit heilige zonden laten doodslaan, of, dat nog erger is, zelve den stouten twyfelaar wel heel ligt dood zouden slaan: dit zyn schreeuwende bewyzen van de dikke dui-

duisternis, welke hier , in het Godsdienstige , de overhand heeft. 't Zou , dunkt me , de moeite wel waardig zyn , om eens grondig naa te spooren , welke oorzaaken het zyn , die één en dezelfde Godsdienst , in onderscheidene landen , dermaate veranderen , dat deszelfs invloeden , op het karakter der Ingezetenen , elkanderen zo weinig gelyk blyven. By voorbeeld : waarom straalt 'er , te *Keulen* , in de Godsdienstige aandacht , eene zwartgallige dweepery door ; in *Rome* , daarentegen , lugthartigheid en onbekommerde blydschap ? Zyn het de Nederlandsche nevels , en de zoele en starrenryke nagten van *Italie* , die dit onderscheid in 't oog doen vallen ? Of ligt het , reeds van onheugbaare tyden af , in het bloed der *Italiaanen* en der *Duitschers* , dat de eerste het betooverende eener verfynde zinnelykheid over alle voorwerpen verspreiden , en de laatste , in tegendeel , zelfs zulke eenen Godsdienst , die zoo levendig op de zinnen werkt , naargeestig en menschen vyandig kan maaken ? Ik beken dat ik vry veel stel in den invloed van eene zachte en milde lugtsfreek : hoe in 't ooglopend een onderscheid men ziet , tusfchen den laagen bedelaar van *Keulen* en den edelaartiger Lazarone van *Napels* , grootdeels egter fchryf ik hetzelfde toe aan het zo zeer verschillende klimaat van beider verblyfplaatzen. In

Italië ontwikkeld de lustgefteldheid van dat gewest, alleen en op zich zelve, het gezonde menfchen-verftand; wie daar luijert, die heeft, volgens de aanmerking van *Piozzi*, geen honger. Zo dra de Italiaan hongert, gaat hy aan den arbeid, om dat zyn verftand hem dit middel als onbedrieglyk vertoond. In tegendeel, laat 'er eens iemand de proef van neemen, om tegen het Keulfche gemeen van arbeiden te fpreken!

Wy zagen in de St. Pieters kerk te *Keulen*, de beroemde *kruiziging van Petrus*, door *Rubens*. Indien ik nooit iets anders gezien had van dien Meester, zou my dit ftuk niet in verzoeking brengen, om al te gunftig over hem te oordeelen. De geheele afbeelding van den Apostel is al te zeer mistekend; daar eene juiste tekening, tog, de eenige mogelyke verdienfte zyn kon van een aanftootelyk en het gevoel zo zeer beledigend voorwerp. De Heilige wordt, hier, aan 't kruis genageld, en (nu denk eens hoe afgryfelyk!) om de beulen des te gemakkelijker by de beenen te laten komen, ftaat het kruis met het hoofd om laag; 'tgeen het lyden van den gemartelden veel ysfelyker maakt. Help Hemel! welk een gevoel van het *fchoone* heeft menig een hooggeroemde Kunftenaar gehad! Zyn dat voorwerpen, die verdienen afgebeeld te worden? Ik zou dezelve niet kunnen zien, als

ze

ze daadlyk vertoond wierden. Doch wy zyn thans niet ver van de fchoone Gaanery: morgen zal ik u over de Kunst onderhouden.

Welk een hemelsbreed onderscheid tusfchen *Keulen*, en tusfchen dit nette zindelyke, en welvaarende *Dusfeldorp*! Eene welbebouwde ftad, fraaije en hegte huizen, rechte en lichte ftraaten, werkzaame en welgekleede Inwooners: hoe opklaarend voor het hart van den Reiziger! Naauwlyks twee jaaren geleeden, liet de Keurvorst een gedeelte der Vestingwerken flegten, en vergunde zynen Onderdaanen, op die plaats te mogen bouwen. Thans reeds ftaat 'er eene geheel nieuwe ftad van meer dan één lange lynrecht loopende ftraat; men is nayvrig op elkan-deren, hoe zyn huis fraaist en gefchiktst te bouwen: de aangelegde kapitaalen beloopt reeds aanmerkelyke fommen, en, binnen weinig jaaren, zal *Dusfeldorp* tweemaal zo groot zyn als het geweest is; en heel veel pragtiger. Die tog eens het geheim wist van een goed Staatsbeftuur, om te kunnen zeggen waar het by toekomt, dat in de Hertogdommen *Gulik* en *Berg* de rykdommen dermaaten vermeerderen, de Bevolking daar zoo fterk, en de welvaart der Inwooners tot dien trap toe algemeen geworden is, dat de kleine fteden niet minder bloeien dan de Hoofdstad; dat het bebouwen van 't platte land

denzelfden geest van goede huishoudkunde, denzelfden vlyt aan den dag legt, als in de Fabrieken doorstraalt; dat men den weg tot een gelukkig bestaan, welke in andere Landen zo bezwaarlyk te treffen schynt, hier zoo gereedlyk weet te vinden? — Ik begin te gelooven: dat dit geheim min diep verholen ligt, dan men vermoedt: zy is *het Ei van COLUMBUS*; als men de zaak weet, kan men zich naauwlyks overreeden, dat 'er niet meer onder school, ja, men gevoelt wel spyt, dat men haar zelve niet uitvond. De geheele kunst bestaat daar in, dat de Regent, op den regten tyd, zich weet te onthouden van die verderflyke spiegelvegtery, welke men gewoonlyk, doch zeer ten onregte, *Regeeren* noemt; dat hy zyn Volk verschoont van die geroemde regeeringskunsten, waarop menig een zich zoo veel laat voorstaan, en door welke hy zich een aanzien geeft, als waare hy de eenige spil waarop 't groote rad van Staat draaijde. Men moet al eene byzondere maate van goedwilligheid bezitten, en een trap van zelfverloochening, die zelfs by goede menschen, indien zy magt in handen hebben, vry zeldzaam gevonden wordt, zal men niet ontydig willen werken; en zich eeniglyk daar aan bepalen, dat men de hinderpaalen uit den weg ruimt, die zich tegen

de

de vrye eigenwillige en onbelemmerde werkzaamheid van ieder Burger in den Staat aan-
 kanten. Laat het oogmerk van den Regent zo
 goed zyn als het wil; zo draa het zelve hem
 vervoert om de Menschen, langs eenen weg,
 die zy niet voor zich zelve gekoozen hebben, voor
 zich heen te dryven: zo draa ook ondervindt
 hy dat de eigen leevenskragten in zyn Staats-
 werktuig afneemen en slaapen, en, op geener
 hande wyzen, die uitwerkingen voortbrengen,
 die zy voortgebragt zouden hebben, indien hy
 den aan zich vermaagschapten Geest van alle
 zyne broederen niet miskend, en tot eene on-
 betaamlyke slaverny gedoemd had. 't Is waar;
 de som van goede daden, die in de wereld ge-
 schieden, is doorgaans beneden onze verwag-
 ting; maar zekerlyk is zy daar kleinst, waar
 men 'er zich op toelegt, om den menschen een
 grooter aftedwingen. Door eene overmaat van
 stellige geboden, bezondigen zich de Regeerings-
 formen aan het menschlyk geslacht. Door de
 Wetten en Landsheerlyke verordeningen tot
 in het oneindige te vermenigvuldigen, hoe wel
 die ook, dikwerf, gemeend zyn; en door die
 zugt tot beuzelen by de Vorsten, welke de vleiers
 en panlikkers zo hoog verheffen, waar door zy,
 met eene onvermoeide zorgvuldigheid, elken
 Burger in de pot willen kyken, of zich zelfs

met zyne afzonderlyke gevoelens en denkbeelden bemoeijen, booren de Regenten hunne Staten, zonder het zelf te weeten, in den grond, doordien zij de vrije werkzaamheid van den Burger belemmeren, waardoor de ontwikkeling aller zielsvermogen oogenblikkelyk ophoudt.

Een vierde uur gaans van hier, bezogten wy een Monnikenklooster. Weinig dergelyke Kloosters zyn 'er in de Wereld; deze Monniken volgen den strengen regel der wydbe-roemde Abtdy *de la Trappe*. Tot onze groote verwondering begon de eerste, dien we zagen, aanstonds met ons te spreken; hy verhaalde ons, dat de gelofte van het stilzwygen geheel en al vernietigd was. Het spreken echter, waarvan hy zich zo lang achtereen ontwend had, scheen den goeden man niet gemaklyk te vallen. Voortyds hield men zich met ongelooflyke naauwgezetheid aan het verbod daaromtrent. 't Is eens gebeurd, dat een *Officier* een van deze Monniken naa den weg vraagde, en, op zyn herhaald vraagen geen antwoord bekomen-de, den armen boeteling byna doodfloeg; zonder dat deze het minste geluid gaf. In *Frankryk* brandde heel het Klooster af, en geen één van de Broeders brak het heilige stilzwygen. De affchaffing van dit stilzwygen is slegts eene voor-loopster van de affchaffing der orde zelve. Sints
lang

lang reeds konden zy geene nieuwelingen meer bekomen; men schuwde den al te strengen orde-regel. Ondertusfchen zal 'er de Staat niet veel by winnen, als deze Monniken uitgestorven zyn; vermits zy, nu onlangs, hun capitaal besteed hebben aan 't laten maaken van eene nieuwe kerk, en van een nieuw Kloostergebouw. Hoewel zy geen vleesch eeten, worden ze, egter, by hunne stille en werklooze levenswyze, die genoegzaam alle de vermogens van den geest fluimeren laat, al vry oud, en ze zyn doorgaans goedgevleescht. Onze geleider was meer dan tagtig jaaren oud, en zag 'er ten minste twintig jaaren jonger uit. Op zyn anderszins welgemoed gelaat, stond de ledigheid van zyn geheugen, en een groote armoede van denkbeelden, duidelyk te leezen. Wat nu is beter: eenige rimpels meer naa het graf te neemen, na zyn geest door oefening beschaafd, en door ondervinding en vlyt verrykt, te hebben, dan zorgloos, zonder driften, zonder zielgenot, in stille aandagt zich zelven vet te mes-ten, en, eindelyk, heel zagt in zyn vet te ver- stikken? Ieder kieze, wat hem dient: ik weet, dat het laatstgemelde leeven en einde geene be- koorlykheid kan hebben voor hem, die reeds be- kend geworden is met dit lot van den mensch:

*te lyden, te weenen,
te genieten, en zich te verheugen.*

VI.

DUSSELDORF.

Heden verlustigden wy ons, drie uren lang, aan de voortreffelijke Gaanerij, die hier geplaatst is. Zeer gaarne nam ik de gelegenheid waar, om dezelve voor de vyfdemaal in myn leven te zien, en de indrukken van zo menig een gedenkteken van kunstvernuft en van kunstvlyt te ververschen, en vooral, om myne oogen en zinnen te verkwikken aan een paar Goddelyke gewrochten eëner allerlevendigste verbeeldingskracht, aan een tweetal geliefde stukken, die, hoe dikwerf gezien, altoos nieuw blyven, en altoos een nieuw genot schenken. Verwagt van my geene beschryving, zelfs geen lyst, van deezzen onschatbaaren voorraad van uitgeleezene mees-

meesterstukken. Noch een drooge naamrol, eene moeielyke optelling van alle byzondere stukken, noch zelfs de getrouwste woordelyke beschryving van deeze voorwerpen, wier waarde enkel en alleen door de zinnen kan begrepen worden, zou my vryspreeken van uw geduld misbruikt te hebben. Waar is, ergens, eene schilderyen-verzameling, van welke men niet slegts volleedige maar zelfs, zogenoemde, bereedere naamlysten heeft, ryklyk doorspekt met kunstwoorden, en opgevuld met lofspraaken en nageklapte eerbewyzingen aan een reeks van beroemde kunstenaaren?

Het vergenoegen, dat men by de beschouwing van een kunststuk smaakt, wordt des trefender, als men, vooraf, de onderwerpen reeds kent, die uit de geschiedenis en fabelkunde ontleend zijn, en met deze kundigheden de uitvoering van den kunstenaar, zyne uitkipping van het waare aandoenlyk oogenblik, en zyne beoefening der natuur, in tekening, het karakteristike, ordonnantie, koloriet, licht, en drapery, omtrent de verbeelde perzoonen, daarmede kan vergelyken.

Maar van alles, wat 'er, geduurende zulk eene beschouwing en vergelyking, in ons omgaat, kan men, aan eenen afwezenden, door woorden slegts weinig mededeelen, 't welk des-

zelfs verbeeldingkracht dermaate te hulp komt, dat hy zich een voortgelyk beeld vorme als het kunstbeeld. Eene ryke Phantafie, egter, heeft hier dit voordeel boven eene min ryke, dat zy reeds veele beeldenissen bezit, op welke men haar wyzen, waarmede men het befchouwde vergelyken, en, langs dien weg, haar in ftaat ftellen kan, om zig eene levendige vertoning van een ongezien voorwerp voor den geest te brengen. Want geene befchryving is in ftaat, om, het geen myn oog onmiddelyk aan een voorwerp befpeurt, aan eenen anderen mede te deelen, dien niets heeft, waar by hy het door my befchouwde voorwerp vergelyken kan. Laat vry een kruidkundige u eene Roos befchryven, en wel met de allerjuifte uitdrukkingen zyner weetenfchap; hy noeme zelfs alle haare kleinste deelen, en bepaale derzelve onderlinge grootte, gedaante, zamenvoeging, zelfftandigheid, oppervlakte, en kleurmenging; met een woord, hy geeve u, van ftip tot ftip, zo naaukeurig eene befchryving, als, met het wezenlyk voorwerp vergeleeken, begeert mag worden; dan evenwel nog zal het U, indien gy nimmer een roos gezien hebt, geheel en al onmogelyk zyn daar uit een beeld te fcheppen, dat aan het oorfpronglyke beantwoord; ge zult ook geen kunstenaar vinden, die het zal willen waagen,

om,

om, enkel naar eene beschryving, eene bloem te tekenen, die hy nooit zag. Een opslag van 't oog in tegendeel, één enkele gewaarwording, door middel der zintuigen, word 'er slegts vereischt, en het beeld is, voor altoos, in zyne verbeelding ingedrukt. Dit myn gezegde gaat nog sterker door, ten opzichte van zulke zaaken, aan welke men vergeeffche moeite zou aanwenden, indien men dezelve in woorden zou willen bekleeden. Het leeven is een Proteus, die zich op duizenderlei wyzen in het stoffelyke vertoont. Wie kan dat onuitdrukbaare iets beschryven, waardoor het inwoonende geestlyk wezen, in het zelfde oog, op den eenen tyd helder doorstraalt, en op eenen anderen tyd zeer beneveld? Met dit alles bespeuren wy, door de zinnen, die tere schekeeringen, en de Kunstenaar zelve is in staat, haar in zyne stukken te brengen, zo dra hy ze, door en door gevat, in zyne verbeelding geprent heeft.

Gaarne wil ik nog wat omloopen, om daardoor te vroeger aan het doel te komen. Vergelyken, overeenkomsten en verschillendheden, optemerken is het werk van het verstand; de verbeeldingskracht alleen is in staat te scheppen; en eenig wezenlyk genot voor zig zelve uit de voorwerpen te trekken, is enkel toetschry-

ven

ven aan die zuivere, inwendige, aandoenlykheid van het hart, welke ik, in de verhevenste en eigenlykste betekenis van het woord, de *zin* noem. Wy geeven ons zelven de maat niet der hoegroothed onzer kragten, wy vermeerderen of verminderen dezelve niet; zelfs bepalen we niet eens de manier haarer uitoeffening. Het zelfwerkend beginzel van ons bestaan, door middel van welke wy ontwaar worden, is wel de meest gewoone; het is tevens eene dierlyke eigenschap, en zo wel de verbeelding als het verstand vooronderstellen de *zin*, zonder welke zy ledig blyven en onwerkzaam. Met regt, dunkt my, heeft men ook in de dieren een zekeren trap van verbeeldingskracht erkend, en, daardoor, het oordeel een wezenlyken voorrang boven haar gegeven. Wy zullen ons hier niet inlaaten in 'een twist over den rang der zielvermogens; indien men ons maar wil toestaan, dat 'er dikwyls met groote schrandtheid slegts zeer weinig verbeelding gepaard gaat: en dat, in tegendeel, de hoogstgaande scheppende kragt van den geest, de overnatuurkundige vormings-aandrift, (indien ik my dus mag uitdrukken) welke nieuwe wezens voortbrengt, by iemand plaats kan hebben, die geene verbeeldingekragt bezit.

Op het verstand en de verbeelding werke
men

men, echter, ongelyk meer door zinnelyke aandoening, dan omgekeert. Als wy te zwak zyn om zelf iet voort te brengen, en te traag tot beoordeelen en vergelyken, dan, egter, genieten wy nog, door het gevoel van in foort verschildende voorwerpen, die, zonder dat wy zulks duidelyk ontwaar worden, ieder deszelfs byzonderen graad van overeenstemming of frydigheid hebben, die ons aantrekken of afstoeten, en eene aangename of mishagelyke aandoening by ons verwekken. Deeze aandoeningen kunnen zich, door middel der taal, van hart tot hart voortplanten; dit wordt byzonderlyk beweezen door de bekoorende aanloklykheid, welke Romans, Gedichten en andere ligt verstaanbare en vermaaklyke geschriften, voor het grootste deel der lezende wereld hebben, en door den schok, dien de daarin afgeschilderde aandoeningen zo algemeen veroorzaaken. Deeze voorafgaande stellingen schynen my toe op de kunst toepasselyk te weezen, en, naar myn inzien, bereikt men zyn oogmerk beter, door te verhaalen wat men, by een kunststuk gevoelde en dagt, dat is, welk eene *uitwerking* het op ons had, dan door het stuk elf uitvoerig te *beschryven*. Laat eene beschryving zo omstandig zyn als ze wil; men heeft 'er eene sterk ingespannen oplettendheid by noodig, om, allenskens, naar maate

men

men verder hoort of leest, de verbeelding aan den gang te helpen, en een schynbeeld te doen vormen, het welk voor het inwendig zinvermogen, meer of min, belangryk is. Ongaarne verlaagt zich de verbeelding tot deezen leendienst; want zij is 'er aan gewoon, haare beeldtenissen zelve te maaken en dus oorspronglyk te werken, niet een's anders naa te tekenen. Schoonheids-gevoel, of de smaak van het *schoone*, is de vrye dryfveer van haare daaden; en 't is juist dit, het welk men geeft of verleevendigt, als men, in stede eener koele beschryving van zeker kunststuk, die aandoeningen poogt medetedeelen en over te leveren, welke deszelfs beschouwing op het inwendige gevoel verwekte. Door overlevering van aandoeningen dan, worden wy gewaar, — niet, hoe het Kunststuk 'er met 'er daad uitzag, maar, hoe ryk of arm het zelve weezen moet, om deeze of geene kragt te toonen: en mischiën verdichten wy, in het oogenblik als ons hart getroffen wordt, eene gestalte, aan welke wy die werkingen toe-eigenen, en waar in wy dan op gelyke wyze, de schaduw van deezen onmiddelyken indruk ontwaar worden. Laat men my hier niet tegenwerpen, dat eene Beeldtenis, enkel en alleen uit het gevoel opgemaakt, wel zeer verfehillende zou kunnen uitvallen van het wezenlyk

lyk stuk des Kunstenaars. Ik wil dit gebrek gaarne erkennen; maar moet, op myne beurt, ook vraagen: Of de ongelykheid niet insgelyks te vreezen staat, by eene bloote beschryving? om niet te spreken van 't gevaar, waar aan zulk eene beschryving, in veele gevallen, onderhevig is; dat, naamlyk, de leezer of toehoorder het der moeite niet waardig keurt, om zyne verbeelding deezen arbeid op te leggen, wanneer zyn gevoel hem daartoe niet kragtig aanprikkelde. Maar wat ook ligt 'er aan gelegen, of die Beelden, welke wy ons zelven schep-
pen, enkel door het vermogen van ons wezen, zo naaukeurig het voorbeeld gelyken? Naar maate de rykdom van geest met ruimer of bekrompener hand door de natuur aan ons uitgedeeld wierd, moeten ook deszelfs uitvloeiingen van verscheidenheid, van overeenstemming, van het schoone, grootte, en edelaartige, verschildende weezen; en hoewel het dikwyls gebeurt, dat zy ver ten achteren komen, by 't geen groote Kunstenaars voortbragten, het geval is egter mogelyk, dat zy meesterstukken overtreffen. Lieden van de grootste genie, en de vindingrykste verbeelding, zyn niet altoos het meeste afgeregt, om iets voor den dag te brengen. Wie herinnert zich niet de fyne aanmerking van *Lessing*, in zyne *Emilia*: dat 'er, op den
lan-

langen weg van den zetel der verbeelding tot aan het Penfeel, dikwils veel verlooren gaat ! Indien immer eenig befluit *a priori* als bondig befchouwd mag worden, dan is het, buiten twyfel, dit : waar wy Zielvermogens van zeldzaame fterkte en uitgebreidheid, in eene Godlyke overeenftemming, befpeuren, daar mogen wy veilig ftaat maaken op Godlyke fchepfels, 't zy dezelve in ftoffelyke omkleedfels zich verlichaamen, of loutergeestig, gelyk hunnen ootfprong, van oog tot oog, van ziel tot ziel, voorfchitteren. Op deeze geheimnifen der Geestenwereld zou ik zeker zulke geleerde toefpelingen niet gemaakt hebben, ftond ik niet op den trap des Tempels, waar de gemelde verfchynfelen zelfs voor een Schooljongen te zien zyn !

De meeste ftukken, in deeze Schildergaanery te *Dusfeldorp*, zyn van Vlaamfche Meesters. Ik hoop, op myn vliegend reisje door *Braband* en *Vlaanderen*, gedenktekenen der kunst aan te treffen, welke my met hen bevreedigen zullen. 't Geen ik hier, nu reeds zo dikwils, en met zulk een onzydig oog befchouwde, en, voortyds, in *Potsdam*, *Kasfel*, *Dresden*, *Weenen* en *Manheim*, van het Nederlandfche penfeel zag, was byna doorgaans van dien aart, dat ik in den voortreffliken Handwerker den Dichter niet kon vinden, noch in den Afbeelder van
het

het lichaamlyke den Zielschepper. Met het beste voornemen om het edele eindoogmerk der kunst, de denkbeelden van het schoone, verhevene en volmaakte, levendig in ons zelve te doen ontwaaken, gaan wy, niet zelden, sterk gepreezen schilderstukken koud en zonder aandoening voorby, om dat dezelve geen blyk vertoonen van die zuivere en geestige verbeelding, welke het gevoel aan zich vastketent. Doch op deezen toon moet onze ziel waarlyk niet gestemd weezen, als men eene gaanery van schilderyen bezoeken wil. Enkele verdiensten in het een of ander opzigt zyn hier genoegzaame aanprijzingen, om een schilderstuk eene plaats in dezelve te bezorgen. Het leggen der kleuren, het laten vallen van het licht, de plaatting der groepen, in 'tkort, elke blyk van de eene of andere kragt in de uitvoering, heeft hier een eisch op goedkeuring, ja zelfs op verwondering. Is het, ondertusschen, eene misdaad tegen de kunst, als men by zulk eene verkruimeling van de waare verdienste niets gevoelt; dan moet ik de myne belyden. In myne oogen blyven Goden, aan welke juist het Godlyke ontbreekt, en Helden, wien het mangelt aan grootheid van geest, Bevalligheden, welke inneemendheid derven, de een zo wel als de andere, mislukte werkstukken des Kunstenaars; hoe geleerd

ook hy zyne Goden en Helden, door eigenschappen, aangeduid mag hebben; hoe veel beoefening der Natuur en van het Antieke 'er in zyn arbeid doorstrale, en hoe zeer zyn koloriet het vleesch naar 't leven vertoone. Dwaal ik in deezen, dan dwaal ik met *Homerus*; daar hy zegt:

In felix operis summa, quia ponere totum nesciet.

Mislukt is het werk van dien Kunstenaar, die wel ALLES maar geen GEHEEL weet te maaken.

Ik cisch egter van een Kunststuk, dat my wel gevallen zal, waarlyk, geene volstrekte volmaaktheid; maar wezenlyk gebreken moet het, ten minste, niet hebben. Laat my toe, dat ik altoos weder terug kom tot deeze myne geliefde stelling, my zo eigen geworden als myn wezen zelf: de kunstenaar, die alleen arbeid op dat men zich slegts over hem verwondere, is naauwlyks eenige verwondering waardig. Maar is, in tegendeel, zyne ziel zo ryk, zyne aandrifft tot afbeelden zo sterk, dat die beweeggrond by hem geheel kragteloos wordt; of, althans, hem niet hinderlyk was, om slegts, onder het gevoel van zyn onbeperkt scheppingsvermogen, te schilderen; dan heb ik de minste vrees niet, dat zyne werkstukken geen afdrukkels

zels zyn zullen van hem zelven, begaafd met alle kentekenen van vernuft. Ondertusſchen hebben, ook hier in, veele trappen, en min of meer afſteekende verſcheidenheden, plaats. De eerſte organiſatie van den kunſtenaar, zyne opleiding en geestvorming van den wieg af, de eeuw in welke hy leeft, zyn kring van werken, en de plaats waar hy woont; alles ſlaat de handen in een, om eene aan hem byzonder eigene en onderlinge overeenſtemming van geestvermogens in hem voort te brengen, en om, op eene afgепaste en bepaalde wyze, in zyne ziel te leggen, en in zyne verbeelding te doen heerſchen, zulke zamenvoegingen van denkbeelden, welke, in vervolg van tyd, miſchien eene geheel andere uitwerking op den beſchouwer hebben, dan hy gewenſcht hadde. 't Is mogelyk dat de regélmaat van het ſchoone, door geene voorschriften mede te deelen, aan een ſtouten geest, vol van kunſtvuur, onbekend bleef. De meer ruuwe, gemeene, natuur om hem kan hem verhinderd hebben, zyn opſlag van 't oog te verheffen tot aan een Ideaal. Bygeloof, dweepery, en de ſmaak zyner eeuw, kunnen hem, in de keuze zyner voorwerpen, van den rechten weg afgevoert hebben; ja zelfs hem hebben doen ſchipbreuk lyden op de gevaarlykſte klip voor de kunſt; op de be-

geerte naamlyk, om met het aangenaame het nuttige, als een uiterst doel-einde, te verbinden: deeze, ten onregt dus genoemde, zedelykheid der kunst, welke de waarheid der natuur verloochent, en bedriegt, terwyl zy poogt te onderwyzen. Een treffelykste rykheid van beelden, aan de gemelde begrippen ondergeschikt, kan den beschouwer verbaasd doen staan, en hem verwondering afdwingen, indien 'er eene verhevene manier van voorstelling mede verbonden is; maar den kunstenaar, die zich dus uitdrukt, zal men, in deszelfs werken, even zo weinig beminnen kunnen, als die Oosterfche Volks-Goden, welker verschyning niets anders in de gemoederen verwekten, dan schrik en afgryzen.

Ja, ik kan niet nalaaten, my te verwonderen over deezen grooten *Rubens*, den man van onvermoeidbre vlyt, en van reusagtig-groote verbeeldingskracht en uitvoering, dien *Ajax* onder de schilders, dien by de vier duizend schilderstukken worden toegeschreeven, en wiens vernuft het durfde waagen om in één verbaazend groot bestek te brengen, en voor het oogzienbaar te maaken, niet alleen Hemel en Hel, maar tevens het laatste Oordeel over de ontelbaare duizenden van het verrezene menschdom, nevens de zaligheid der vroomen, en de finert

ten

ten der verdoemden ! In alle opzigten groot noem ik het , met het penfeel in de hand zoo iets te onderneemen ; deezen *chaos* van gestalten , zo als die op allerhande manieren in het brein des kunstenaars verward lagen , een heftaan op het doek te geeven ; dermaate ongelykfoortige voorwerpen in een onderling verband en éénheid te brengen , en om , met weinige trekken , het Heelal als uit te putten . En evenwel , wendt ik , uit weerzin en huiverende , myne oogen af van eene afbeelding , in welke het waare , (dat , in 't welke de natuur getrouw gevolgd is) tot niets anders dient , dan om , in het afgryzelyke , een meesterstuk te voltooien . Onder alle de misflagen , tot welke een kunstenaar vervallen kan , is 'er geen één zo groot , geene zo min te vergoeden door eenige verdienste , als deeze : dat hy de grēnspaalen zyner kunst over het hoofd ziet en dezelve te buiten gaat . Niet alles wat de Dichter , met woorden , schilderen kan , en zelfs in staat is met de sterkste uitdrukkingen aan te duiden , mag de Schilder gedaante en kleur geeven . Al het afgetrokkene , 't welk de schryvers zoo zeer te pas komt , gaat geheel en al verlooren voor de uitbeeldende kunst . Immers ; met één enkel woord , met één algemeen aangenomen teken , trekken wy binnen onzen kring , het geen geheel en al buiten denzelven ligt ; Al-

Almagt, Eeuwigheid, Oneindigheid, ja ook het Onbegrypelyke, wordt ons, door deeze aanduiding, min of meer begrypelyk. Maar met welk een tegenzin verzetten zich alle onze aandoeningen tegen het wilkeurig verzinlyken van dusdanige woorden?

De hoogberoemde *Rubens*, egter, hield zyne inbeelding, op menigvuldige wyzen, bezig met zulke verzinlykingen. Deeze Gaanery heeft men aangevuld met niet min dan vyf schilderyen van dit slag. Van het laatste Oordeel is, daar, zo wel eene kleine schets, als een stuk in de grootste afmetingen. Ook ziet men de Hel tweemaal afgebeeld; op een groot stuk den val der *Demons*, en op een kleinder, de verftooting der Verdoemden, gloeiende van verteerend vuur. Een vyfde stuk stelt ons voor oogen, de schaa- ren der Zaligen. Van deeze vyf schilderyen is het groote stuk van het laatste Oordeel het minst woeligste; indien men de uiterste zorgvuldigheid in de ordonnantie dus uitdrukken mag. Met de andere vergeleeken zou men dit stuk koud noemen; waarschyndlyk was des Kunstenaars woede, door derzelven vroegere overvloeiingen, reeds uitgeput.

Ik zal niet in aanmerking neemen, hoe duidelyk de voorwerpen van zulk eene afbeelding buiten den kring van den schilder liggen. Het

aan de zinnen voorstellen van zaken, die allen begrip te boven gaan, kan niet anders uitvallen dan tot derzelver verkleining. Hoe kan de kunstenaar overeenbrengen met het eind oogmerk zyner kunst, dat hy roekeloos onderneemt zulke zaaken af te beelden, die door zyne Afbeelding, ver van in waare grootheid en verheevenheid te winnen, daar in oogenschynlyk verliezen? Doch deeze mislag vindt men by de latere kunstenaars zo dikwerf, en dezelve is dermaate diep geworteld in het oefenen hunner begaafdheden op de Geheimenissen van het Christendom, welke uitoefening menigmaal niet van hen zelven afhangt, dat *Rubens*, daar over, niet meer berispelyk schynt dan *Michiel Angelo*. Ik zal nu ook maar als ter loops aanmerken, hoe de Maatschaplyke betrekkingen, in welken, de Schilder staat, hem verbieden, de voorwerpen van den algemeenen eerbied, door zyne schildering, veragtelijk te maaken.

Ik weet wel, dat het duizenden van Reizigers, door dit Schilderstuk uitgelokt tot verwondering, ja, tot aanbidding; 't zy reeds wegens deszelfs hoogte van achttien voeten, of, wanneer het by hen hoog loopt, uit hoofde van het daar in voorgestelde verheven wezen; nimmer in de gedagten zal vallen, dat hier by de waardy van den Godsdienst iets in het

geringste benadeeld wordt: even min als het dien Capucyn^{er} in *Spanje*, die zyn bemorst *Crucifix*, schoon 'er de overblyffelen van vorige morfge aanraakingen nog aankleefden, den reiziger voorhield om te kufchen, in zyne gedagten liet komen, dat het heiligste, in zulk een staat, louter tegenzin verwekken kon (*). Maar wat raaken ons alle de groove zinlyke voorftellingen, waar mede niet enkel het laage, maar ook het verhevener, gemeen, hunne Ge- loofsleeren nog vry wat meer oneer aandoen, dan door eene onvoegzaame Afbeelding by mogelykheid gefchieden kan, en hunne verfchrik- kelyke onkunde aan den dag legt?

Alles over het hoofd gezien wat eene geftren- ge oordeelkunde zou kunnen eifchen; dan even- wel nog heeft de Kunstenaar eene andere proef te ondergaan. 't Is niet genoeg, dat wy het laafte Oordeel in de Schildery kunnen vinden, als de Opziener van de Gaanery ons, vooraf, geleerd heeft, dat onbegryplyk oogenblik van het toekomende daar in te zoeken. Neen; een Kunstenaar moet zo klaar en duidelyk in zyn Schilderftuk fpreken, dat wy, by den eerften opflag onzer oogen, zien en herkennen wat hy voor heeft te vertoonen; het onderwerp mag

ont-

(*) BARETTI, *Reis door SPANJE*.

ontleend zyn uit de waare of uit de verdichte
 geschiedenis: zelfs dan, als hy het zelve uit
 geene dier beide ontleent, maar slegts van ver
 op een of ander welbekend voorval doelt, en
 hy gevolgelyk de byzondere trekken van het stuk
 uit zyne verbeelding heeft willen scheppen, dan
 mogen wy, ten minste, deeze vergoeding van
 hem afvorderen, dat dit zyn Verdictfel een
 schoon en edel geheel zy, welks deelen zich
harmonis zamenvoegen, en, zo wel op zich
 zelve als in den zamenhang, die aandoening
 voortbrengen in het gemoed van den beschou-
 wer, zonder welke het jammer zou weezen dat
 'er, immer, zo veel tyd en inspanning van ver-
 mogens aan eenige afbeeldende kunst verspild
 wierdt. Doet nu het groote Meesterstuk van
Rubens zodanig eene uitwerking? Ik moet het u
 ronduit zeggen, nimmer vond myn oog 'er één
 stip in, waar het kon blyven rusten. Neen,
 waarlyk! geene der kunstgodinnen bezielde hem
 tot zulke scheppingen. In de dronkemans dol-
 zinnigheid, welke door heel het stuk heerscht;
 in deze wel naa druiventrosfen gelykende groe-
 pen van menschen, welk als een afzienlyk worm-
 gebroedzel zich door elkanderen wringen, en
 dus zeer gelyken aan een verwarden hoop van
 gelederen, ja ik ys 'er van, terwyl ik het schryf,
 aan eene kannibaalsche Menschenvleesch-markt; in
 dit

dit alles herkent men die dolheid der *Bacchanten*, welke alle natuurlyk welvoeglykheid en schaamte met voeten treedt; en, geheel vervuld van hunnen God, den harmonie-schepper *Orpheus* van een ryt.

Geheel boyen aan, by den rand der afbeelding, komt een Gryfaart uit, byna zo als de ouden gewoon zyn *Neptunus* af te beelden, met verwaide hairen, en een styven baart. In zyne linke hand houdt hij een kleine klood, die iets kleiner is dan zyn hoofd: de regte hand rust op eene groote en heldre wolk, welke, van de borst af nederwaarts, heel zyn lichaam bedekt. Op deeze wyze is men gewoon, een Wezen af te maalen, het welk geheel onvoorwaardelyk verboden heeft, hem op eenigerhande wyze af te beelden; en dat ook in de daad, denkt men de zaak slegts één oogenblik na, voltrekt niet afgebeeld kan worden. Indien de gewoonte ons dergelyk slag van uitbeeldingen niet draagelyk maakte, dan was het onmogelyk, in zulk eene jammerlyke menschengestalte den onzienbaaren God, die een oneindige Geest is, te erkennen. Maar we willen het met deeze figuur zo naauw niet neemen: in welk eene verlegenheid *Rubens* geweest is, verraadt hy zelf overvloedig genoeg daardoor, dat hy deeze perzoon agter af plaatst, als peinzende vertoond, en met half-

halfgeslooten oogen, en hem aan alles wat daar beneden geschiedt geen het minste deel doet nemen: ja hem niets vertoonen of bedryven doet, 't welk Hoogverhevenheid of iets Godlyks aanduidt. Waarfchynlyk ook heeft *Rubens* zulke eene armelyke afbeelding te meer verkoozen, op dat de Hoofdperzoonadie zo ryk als mogelyk was verschynen mogt. Meer naa beneden zit Gods Zoon op de wolken. Boven over zyn hoofd zweeft de Godlyke Duif, of, indien men daarover twisten wilde, althans zeker een Vogel: scepter en het vlammente zwaart zweeven op dezelfde wyze; deeze beiden, egter, onbezield en zonder vleugels. Wanneer men de stukken, waar aan de laateren kunstenaars alle hunne vermogens besteed hebben, met opmerkzaamheid beschouwt, kan men zich niet weerhouden van deeze bedenking: hoe verlegen en hulploos, in opzigt van het verhevene, en van 't vormen van iets enkel denkbeeldigs, zy zouden hebben moeten blyven staan, indien ze de *Grieken* niet tot voorgangers en tot voorbeelden gehad hadden. Wat zou 'er van deezen Wereldrigter, dien *Rubens* met den ontzaglyken ernst eener straffende en beloonende Godheid bekleeden wilde — onder *Rubens* handen, geworden zyn, indien ons geene gedenkzuilen waren overgebleeven van enen *Jupiter*, of van een baardryken *Bachus*;

chus, wier gelaat-trekken en houding hy hier heeft moeten copieeren? Het ontleende loopt dermaate in het oog, dat hetzelfde met de Vlaamsche vetlyvigheid, die laager overal gevonden wordt, een vreemd contrast' maakt: maar 'tgeen dit beeld een nog aanstootelyker voorkomen geeft, is de mislukking, by alle die byzonderheden, in welke de kunstenaar, om alle spooen zyner navolging te bedekken, zich veroorloofd heeft van het antike af te wyken. De opgeheven regtehand, op zyn Toneelspeelers, verbreekt de geheele harmonie van deeze figuur, en beneemt haar alle waarde. Alles is hier verbeeldt, als of het voorwerp staat, hoewel het zittende voorgesteld wordt; de linke hand maakt cene van zich afflootende beweging, de linke voet treedt voorwaarts, de regte is agterwaarts ingetrokken, het hoofd na de regte zyde gekeerd, en het kleed zwelt hoog op van den wind, zo wel tot over de linke schouder als agter den rug. Deeze voorstelling, als of de persoon in drift is, geeft een onuitwischbaaren indruk van zwakheid; hier vindt men niets van de verhevene en gelijkmoedige bedaardheid der Gerechtigheid, en een sterfelyk Rigter, die ter goeder naam en faam staat, zou zich schaamen op die wyze zyn Aardschen regterstoel te bekleeden. Ik begryp wel, dat *Rubens*, door alle deeze bewegingen, opmerkzaam=

zaamheid heeft willen verwekken, bedryf voorstellen, en indruk maaken; maar de misflag ligt juist daarin, dat hy dat alles heeft poogen te dwingen door houding en gebaarden. Hy verwisfelt het uitdrukken der gemoedsgefteltenis voor het aanduiden van Hartstogten, en in stede van ons gevoel te treffen, speelt hy voor ons den windringen redenaar. Deeze misflag is der Vlaamsche school eigen; het bloot natuurlyke ketent hen te zeer, en vervult hunne inbeelding zo geheel en al, dat het hen niet mogelyk is, de inwendige vermogens van den Geest te verklaren of uit te drukken; grove kenschetsen bespeurd men wel by deeze kunstenaars; hartstogten, ook zinlyke aandoening, kunnen zy schilderen: maar grootheid van ziel, verhevenheid, doordringenheid van Geest, vlugheid van gedagten, en de tederheid van onderscheidende aandoening; in een woord, alles wat den mensch veredelt, is by hen een bloot toeval, of eene allerzeldzaamste uitzondering.

Op het zelfde Wolkengewelf met den Verlosser, doch op eenigen afstand beneden hem, staan *Maria* en *Petrus* aan zyne regte zyde, en aan de linke *Moses* met de stamvaders van het menschlyk geslacht; op den agtergrond verliest het gezicht zich in het groote getal van Heiligen, boven wier hoofden veele Engelen-hoofden, tusschen

ſchen de wolken door, uitkomen. De biddende geſtalte van *Maria* belet niet, dat de zittende *Christus*, in het midden van zo veele ſtaande perſoonen, minder in de oogen valt, dan behoord. De Groepen, op den voorgrond, ſchynen hem ook wel iets te ontnemen van zyne grootte; hoe volkomen en juist het perſpectief ook in agt genomen zy. Groote begaafdheid en veel bekwaamheid ziet men in de ordening van de hoogere, zo wel als van de laagere, groepen; haare hoopen zyn ſchoon, en toonen den geoefenden kunſtenaar. Maar wy ſpreken hier over vinding, en verziering. Ik zoek hier te vergeefs die ſloutte vlugt der verbeelding, welke deeze gedrongen beelteniſen met derzelven byzonder eigenaartige had moeten bezielen, dermaate dat men uit haare zinnebeelden niet behoefde af te leiden wie ze zyn, by voorbeeld, uit de ſleutels, dat het *Petrus* is, uit het Zwaart, *Paulus*; en men de Hoornen en het Wetboek niet noodig had, om *Mofes* te vinden. Op veele aangezigten egter, ſtaat het medelyden en de nieuwsgierigheid. *Petrus*, *Johannes* en *Mofes* ſchynen te verſtommen over den Rigterlyken toorn, die by een vrouwlyk beeld, op den agtergrond, al de uitdrukking van ſchrik, in een afgekeerd geſlaat en opgehevene hand, te wege brengt.

Thans komen wy wat nader aan de eigenly-

ke

ke schouwplaats, welker gewoel ook de Hemelingen bezig houdt. Hier heeft de kunstenaar twee zeer ver van elkanderen verwyderde tydperken vereenigt, en te zamen gebragt tot in één oogenblik; de Opstanding naamlyk, en het Oordeel. Uit deeze dichterlyke vryheid, die ik voor het overige in haare waarde laat, spruiten alle de wezenlyke mislagen zyner vinding (compositie) voort. Heel onder aan op den voorgrond, komen ettelyke beelden van onder een zwaaren en half opgeligten grafsteen; en zo draa de geraamten haare rustplaatzen verlaaten, worden ze terstond omkleed met nieuwe lichaamen. Tusschen deeze ontwaakten, die rondom liggen, ziet men nog zulk eene geraamte in den duisterten Grafkerker. Een groep van verreezenen, in elkanderen gewikkeld en gesslingerd, strekt zich uit, van de Aarde, tot aan dat Hemelgewelf, 't welk ten troon verstrekt voor den Godlyken Regter. Dit zwaare Menschen-gevaarte staat of stygt op wolken, die tot aan de aarde afdaalen, met hulp van eenige Engelen, welke, hier en en daar, er één onder de armen grypen, tot aan den Hemel toe: links af, in tegendeel, stort een even zo hoog opgetorende Menschenhoop, vervolgd van de blikfems van *Michaël*, en door andere Engelen gewelddadig nedergeftooten, van den Hemel tot in den Afgrond; waar een

ver-

verschriklyk monster , met opgesperde kaaken , hen verwagt. Gedrochtelyke beeltenissen vermengen zich onder de van boven neerstortenden , en voeren , als of ze met de Engelen een verbond hadden , hunne buit met zich naa beneden ; zy springen op de hoopeloözen , en omvatten hen met verwoede armen. Het contrasteerende deezzer twee Groepen is , buiten twyfel , het mees-terstuk in deeze geheele afbeelding. De Zaligen voegen zich onderling en met de Engelen digt in een , als tot onregelmaatige zuilen : hunne hoofden vormen eene *Pyramide* ; alleen de voorsten ziet men van het hoofd tot de voeten , en de alleragterste , een vrouwsperzoon , (men zegt de tweede egtgenoot van *Rubens*) zit nog in vry wat bedwelming , en met haare armen kruislings over de borst , en ziet dus naa het Graf , waar uit zy straks is uitgekomen. De Verdoemden in tegendeel , vallen in de yzelykste verwarring en wanorde ; veele hunner steeken de beenen hoog in de lugt , en hunne leden dwarzen zich volgens allerhande rigtingen. Die nimmer eenig ander stuk van deezen kunstenaar gezien heeft , zal hem , op 't eerste gezigt hiervan , de getuigenis geeven moeten , dat hy 'er wel op gevat was , om het Menschlyk lichaam uit allerlei gezichtspunten voor te stellen en in alle bedenklyke houdingen en buigingen , 't zy natuurlyk veroor-zaak-

zaakte, of door geweld gewrongen, en dat hy onuitputlyk en altoos nieuw was in hetzelfde eene onderscheidene gedaante te geeven. Dit is reeds sterk gepreezen, als men bedenkt, hoe het, in 't algemeen, gelegen zy met de kunst der laater schilders; de minste hunner hebben het slegts zooverre gebragt. Maar wat niet al zou een Kunstenaar, uit dit zelfde onderwerp, hebben kunnen scheppen; een kunstenaar met eene aandoenlyke ziel, met eene dichterlyke verbeelding, en teder gevoel van het schoone! Zonder aantemerkken, hoe zeer de neêrftortende Groep tegen alle waarschynlykheid zondigt, vermids zy vroeger in den Hemel aangekomen moet zyn, dan zelfs de uitverkoren schaar ten einde reeds verftoten te zyn, eer deeze op het wolkengewelf was opgesteegen: brengt, egter, de vereeniging van de Opftanding en het laatste Oordeel, deeze wanvoeglykheid met zich; dat de Zaligen hier eene *pyramidale* groep hebben moeten vormen, die, hoe schoon ook op zich zelve, volstrekt onnatuurlyk, en reeds om deze reden aftekeuren is, vermids dezelve alle uitdrukking, welke van de byzondere perzoonen te geeven is, verflaauwt, en de inlasfende byfteraaden, welke zich hier den Schilder, zo wel, als den Dichter, aanbieden; geheel onmogelyk maakt. Door het aan elkanderen nan-

H

gen

gen der beelden, verkrygt dat geheel eene zo overwegende zwaarte, dat zelfs het enkele oog zich niet laat ontglippen, of het wel mogelyk zy, zoo veele menfchen op wolken te zien wandelen. Voegt men hier by, dat *Rubens*, gelyk in alle zyne fchilderyen, ook hier de menschelyke gefalte dermaate grof van leden en welgevleeschd voorftelt, als maar mogelyk is, dan, zeker, klimt de onwaarfchynlykheid tot den hoogften trap. Doch laat dit zyn, zo 't wil! 't is den verryzenden te vergeven, als zy, in het eerfte en nog flapend oogenblik van hun ontwaaken, dermaate opeendringen, dat zy, daardoor, het om hoog flygen bezwaarlyk maaken; maar geenzins den kunstenaar, dat hy geen beter oogenblik uitkoos, of het uitgekoozene niet treffender uitvoerde. In deezen ganfchen drom van Menfchen heerscht flegts ééne begeerte, flegts één en het zelfde dringen en ftreeven, om naar boven te geraaken. Te vergeefs zoekt men hier, 't geen nog in ftaat zou wizen, om dit fchrikvolle tooneel des Oordeels wat nader tot het menschlyk hart te brengen: hier is de vreugd, van elkanderen weder te kennen, niet te zien, noch eenige teeken van Godlyke liefde, noch eenige andere aandoenlyke be trekking, welke de opwaards flygenden, en de nederftortenden, in eenig ander verband brengt, dan door by elkanderen geplaatst te zyn; niets,

met

met één woord , van alle die meesterlyke trekken , waar mede *Klopflok* , in den *Messias* , zyne verheven schildering van de Opstanding versiert. Ieder aanschouwer kan waarlyk onverschillig blyven , of die beelden , welken de schilder hier omhoog laat ryzen , in de daad , in den hemel aantanden , of niet ; niemand mischien zal zich aangeprikkeld gevoelen , om hen naateklommen , of intedringen in hunne benden , en zaligheden , voor welker genieting zulke grove schepsels vatbaar zyn , met hen te deelen. Onder dezelve bemerkt men geen verheerlykte , tot wien onze liefde zich uitstrekt , aan wien men in verwondering , en vertederd , blyft hangen , en op wiens wederzien men zich verheugt ; niet één verdoemen , op wiens voorhoofd men de zwaarte zyner misdaad , en de regtvaardigheid van het Oordeel kan lezen , en wiens val men , egter , nog beweenen kan ! Ik vind , terwyl ik met moeite door het gewemel der reikhalfenden doordring , wel een fraai Engelenhoofd ; maar dat het niet anders is , dan fraai , en slegts het eenige : juist dit maakt de gestrengste berisping gaande. Van den geheel en al mislukten *Michael* mag ik niet spreken ; even min van hun , die hem vergezellen , en ontydig op de basuin blaazen , naamlyk , juist op 't oogenblik , dat de Regter der waereld het vonnis uitspreekt. *Rubens* heeft dus , uit dit

verheven onderwerp, 't welk zelfs de openbaaring van *Joannes* in den verhevenen, beeldspraakigen; en dichterlyken styl der Oosterlingen behandelt, niets meer betoverends weeten te putten. Het was alleen deeze beschryving, welke den reuzentred der verbeelding van *Joannes* by hem gaande maakte! Hooger droegen hem de vleugelen van het vernuft niet, toen hy het grootste schouwspel bepeinsde, dat immer aan Menschen en Goden vertoond kan worden! Dat oogenblik, in 't welke al 't geschapene zich opeenhoopt, op nieuw bewerktuigd, en als herboren wordt; waarin het ryk der mogelykheden deszelfs schatkamer opent, en haaren overvloed der verbeelding met ruime teugen laat inzwellen; waarin de Eeuwen, met haare gebeurtenissen, en met haare groote aaneenschakeling van oorzaaken en gewrochten, zich naast elkanderen voegen; het oogenblik, waarin het verborgene openbaar wordt; het vermomde geheel ontbloomt, en het miskende groote en verhevenc, in deszelfs Godlyken luister ten voorschyn treedt. — Dat oogenblik teekende hem niets anders voor, dan deeze twee menschen-hoopen, van geene de minste beduidenis, en arm in alle uitdrukkende trekken, die afzonderlyke perfoonen kenfchetzen! Is het kunstperk, hier, te eng; of trokken deszelfs paalen, hoe uitgebreid ook derzelve mogelyke omtrek

zy. alleen maar voor het vernuft van *Rubens*;
een zoo naauwe kring?

Toen ik, straks, de getrouwe navolging der Natuur, welke *Rubens* in de houdingen en gebaarden in agt genomen heeft, met eenigen lof vermeldde, strekte zich deeze goedkeuring niet uit tot de juistheid van Teekening. Het oog, dat geleerd heeft, den Ontleeder na te gaan, ziet in alles, wat hy schilderde, eene veronagzaamde kundigheid van de bepaalde gestalte der byzondere leden, en eene onnaauwkeurige manier, om dezelve aan te duiden. Het vuur des Schilders kan deeze onnaauwkeurigheid geenzins verschoonen; want de wezenlyke grootte van den Kunstenaar vindt men alleen daar, waar de werkende vermogens bewaard, met oordeel bezuinigd, en geenzins, door eene vlugtige uitgieting, op eenmaal verspild worden. Gelyk de Natuur, met eene altoos eenpaarige en nimmer uitgeputte kragt, onophoudlyk nieuwe beeltenissen vormt, en, des niettegenstaande, met een verwonderingwaardig geduld, alles, zelfs tot het kleinste deeltje toe, volgens hare oorspronglyke modellen, langzaam en naauwkeurig uitwerkt: zoo ook moet de Navolger der Natuur, insgelyks, den wuften aandrang, welke hem aanspoort, om de beeldtenissen zyner verbeelding door stoflyke voorstellin-

gen zichtbaar te maaken , gestrenglyk in toom houden ; opdat zyn sterk broeien niets , dan edele en volkomen vrugten , voordbrengt. Dus wist *Raphael* — de grootste man , die ooit het penseel voerde — zyn vernuft in bedwang te houden , vermids hy het zich niet te laag rekenende , voor ieder zyner beelden eene schets te ontwerpen , welker evenredigheden hy met den passer bepaalde. Van hier is het , dat de verzaandheid der jonge Teekenaar , die , op het eerste gezigt , niets aanmerklyks in zyne beelden bespeurt , by de eerste proef , welke hy neemt , om hem na te tekenen , 'er met schande afkomt. Met deeze trekken van het *Vlaamsch* penseel nateschilderen , kan men , integendeel , ligt mislagen begaan , zonder dat men bedugt behoeft te wezen , dat de flegtheid der copy derzelver ongelykheid met het oorspronglyke ontdekken zal.

Er is dus geene schoonheid in de beelden van *Rubens* te zoeken ; want deeze is de dogter der evenredigheid. Maar al waren ook zyne figuren juist getekend , dan nog zou de *Vlaamsche* lyvigheid het denkbeeld van 't schoone een schrik aanjagen. Dit moet , zou men zeggen , een bedorven smaak by hem geweest zyn ; om dat *Italien* hem schooner gedaanten eigen heeft kunnen maaken. Ik heb zyne
Vleesch-

Vleeschklompen als natuurlyk hooren roemen; maar zy staan my onuitspreeklyk tegen. Het hangende, flappe, en kwabbige vleesch; de lomphheid van alle trekken en ledemaaten; het volstrekt gebrek aan alles, 't geen bevallig en bekoorlyk genoemd kan worden: — ik kan 't niet uitdrukken, hoe my dit alles noodzaakt, onvrywillig, de oogen elders heen te wenden, om een indruk van tegenzin te ontwyken. Onder tien verwonderaars van *Rubens*, zullen 'er naauwlyks twee of drie zyn, welken het zien van zodanige Menschen in de Natuur, als hy hier schilderde, geen tegenzin zou geeven. Waarom toch gedoogden zy, of verwonderen zich zelfs, in eene Schildery, over iets, waarvan zy, als het leefde, een afkeer zouden hebben? Omdat het penfeel het al te mismaakte verflaauwt; omdat de meeste menschen van eene schildery niets meer eischen, dan de nabootsing, wat ook het voorwerp zyn mag; en eindelyk, omdat wy het gevoel van het schoone, en den smaak, onder de zeldzaamste gaaven van God moeten tellen.

Ontbreekt dan aan de teekening, zo wel als aan de uitvoering, van *Rubens*, het schoone; behoudt hy dan, egter, den lof niet van een betoverend koloriet, dat, in de laatste honderd jaaren, zo dikwerf geprezen is, en thands nog in

al zyne kragt ten toon staat? Dit vleesch, zal de Kunstkenner zeggen, is wezenlyk bloedryk vleesch; dit tedere, fluweelzachte vel wil men bevoelen; deeze lippen gloeien van leevend purper; overal ziet men ten klaarste, dat de werking der kleuren, en die van licht en schaduw, diep in 't geheugen van deezen grooten Kunstenaar waren ingeprent, en dat hy tevens de kunst bezat, om die beiden naar waarheid te leggen. Zo menigmaal ik deeze lofspraaken moest aanhooren, wenschte ik altoos, dat 'er, op het oogenblik, een goed leevend model by de hand mogt wezen, hetwelk men ontkleeden kon, en by een beeld van *Rubens* stellen. Dan zou men zeer spoedig gewaar worden, dat dit zyn betoverende, 't welk met zoo groot een vermogen op ons werkt, nog zeer ver-afwykt van de waare kleur der Natuur, en veel meer bestaat in eene, hem byzonder eigen, behandeling van verfstoffen, dan in eene getrouwe aanneming en navolging van hetgeen indedaad bestaat. Ondertuschen begeer ik 'er niet te ongunstig van te spreken. Hoe zeer *Rubens* 'er op gesteld was, om zyne Vleesch-kleuren met sterk opgelegd vermillioen te verhoogen, en hoe hy, met het daardoor heenschynend blaauw, en met den geelen weerschyn, byna al te verspillend omgaat. Men zou

zou deeze kleuren, waarfchynlyk, zoo fterk uitkomende niet vinden, zag men ze op die plaats, voor welke de fchildery eigenlyk beftemd was; want hier zynze veel te naby aan het oog geplaatst. De Jefuiten-kerk te *Neuburg*, waar dit groot Schilderftuk eerst opgehangen werd, zou men, vooraf, zien moeten, om te kunnen oordeelen over de gegrondheid deezer verdediging des Kunstenaars. Hoe het hiermede zy; deeze roem van *Rubens* blyft in deszelfs geheel: nimmer is 'er een *Vlaaminger* geweest, die het koloriet van *Rubens* overtroffen heeft, of zulks moest zynen Leerling *van Dyk*, nu of dan, gelukt wezen. Ook was de kunst van verlichting de zyne, licht en fchaduw, hoewel niet het wezenlyk uitmuntendfte van dit ftuk, zyn, egter, met groote behendigheit, daarin te pas gebragt, en doen de voortreffelykfte werking.

Wanneer kunstkenners eenen fchilder pryzen, zynze doorgaans gewoon, ook zyne handigheit (*faire*) in aanmerking te neemen; en, in dit opzigt, komt *Rubens*, boven veele anderen, in de daad, een onweerspreeklyke voorrang toe. Hy wist zyn penfel met eene losse en floute hand te voeren; hy kende zyn palet, en de kragt van alle deszelfs kleuren; hy deed de kleuren zagt, en meesteragtig fraai, in elkanderen fmelten,

gaf denzelven duurzaamheid, en bezat eene groote maate van ervaring in het verdeelen en afperken der onderscheiden trappen van licht, en van het meer helle of diepe donker. Deeze verdienste behoort in denzelfden rang, als die der vaardigheid van een Toonkunstenaar, die de hem voorgelegde Nooten aanstonds zuiver speelt; of met de even zo werktuiglyke, en even zo dikwerf bewonderde gaaf, om de zwarigheden, in het speelen op zommige speeltuigen gelegen, te overwinnen, en een zeldzaame beweeglykheid der vingeren aan den dag te leggen. Dan, schoon ik de volle waarde, van 't geen eigenlyk de handen van onzen *Rubens* be-
arbeidden, gaarn erkenne; schoon ik tevens in zyne ordonnantie en groepeerings, in de rykheid zyner gestalten, zyn koloriet, zyne vouwen der kleedingen, in het vuur van zyn geest, waar mede hy, door elkander vallende, figuren tot eenheid wist te brengen: — schoon ik my, in dit alles, over *Rubens* verwonderen kan: hoe hoog egter, zou zyn roem niet stygen, moesten wy niet zwygen van zyne verdienste, of zynen arbeid onze goedkeuring ontzeggen, overal, waar het aankomt op een onberekenbaar gevoel, op inwendig vermogen, om ons aan te doen, op indrukbaarheid, als mede op eene welbestuurde gaaf van afscheiden en gedaantewisseling; overal, waar

waar viuding, en keuze van voorwerpen, eene dichterlyke uitvoering van alle de byzondere deelen eener schildery, en het maaken van ideëalen te pas komt!

De Kunstenaar peinsde, om een meesterstuk aan den dag te brengen, hetwelk zou uitdrukken, hoe dankbaar hy zynen vorstlyken vriend was voor het redden van zyn leven; een meesterstuk, dat verdienen zou, de kroon zyner werken genoemd te worden — en zyn ernstige luim koos het wereldgerigt! Door de verhevenheid van het onderwerp, wilde hy, aanstonds, op 't eerste gezigt, de meesteragtigheid van bedilzugtige kenners even zeer verbuizen, als, by den grooten hoop, den vloed van vroomen aandoeningen in volle vlam zetten — en hy schilderde de Godheid in de gedaante van eenen afgeleefden grysaard, en den Rigter der wereld, zwak in alle zyne overmagt, als een dagelykschen dwingeland! In deeze zyne afbeelding moest Hemel en Hel tegen elkanderen overstaan, en tuschen beiden het menschlyk Geslacht, verschriklyk gevonnisd, tot de Zaligheid of tot de verdoemenis. — En wat zie ik? — eene ruimte, welke, in haare hoogte, naauwlyks, de lengte van vyf of zes Menschen boven elkanderen, bevatten kan, aangevuld met eenen nevel, welke tot op den grond zweeft. In deezen nevel staan
som-

formige figuren geheel bedryfloos; terwijl anderen, in eene inééngedrongen en zwaarwigtige slagorde, opwaards flygen, en nog anderen, met helfche geesten wild onder een verward, van boven nederstorten naar een affchuwlyk Draakenhoofd! Hier behoorden orde en eenheid onze oogen als aan het stuk vast te keeten; maar, het is de eenheid en de orde van den woesten baiert! Al lieten ons deeze Vereischten onvoldaan, men zou toch der schoonheid hulde doen; eene teekening, der Natuur als met list ontvreemd, zou ons verrukken; de toverkleur, welke het tedere weeffel van 't menschlyk ligchaam met den geest des levens fchynt bezielde te hebben, tot misleiding toe natuurlyk; deezen zouden onzen fmaak bevredigen! Maar zyn nu deeze *Vlaamsche* dogters waarlyk fchoon? — deeze tekeningen juist, en bevallig? Zyn deeze vleeschkleuren, hoe frifch ook zy 'er uitzien, niet meer kunftig, dan natuurlyk?

Doch dit is de eerfte maal niet, dat, juist dan, wanneer groote Kunstenaars, opzetlyk, alle hunne vermogens te hulp riepen, het gedwongen werk den geest mislukte. Elk gelukkig indrukfel, welk de verbeelding ontvangt, is toch eene onverpligte gaaf der Godheid!

VII.

DUSSELDORP.

Ik had u gister nog veel te zeggen, wegens deze onwaardeerbare kunststukken, welker beschouwing my nimmer vermoeit; dan, de aanmerkingen, over het *Laatste Oordeel* van *Rubens*, hebben my, allengskens, in dezelfde gemoedsgefteldheid gebragt, welke hy zynen *Wereldrichter* met het penfeel gegeven heeft, en, in zulk' eenen vitachtigen luim, zou ik zelfs *Raphaël* voor geene berisping willen vrywaaren. De huidige morgen is zoo vrolyk; de Lentezon fchynt zoo all'bezielende: en de lucht, hoe koel, is zoo zuiver en frifch, dat men zich niet alleen over zyn eigen leven verblydt, maar zelfs deel neemt in veelerhande foorten van Schepfe-

frïen, die bestaan, en hun bestaan genieten;
 Vrede zy, derhalve, met alles, wat adem heeft!
 Vrede met elken Geest; laat zyne denkbeelden
 en werkingen zoo ver afwyken van de mynen,
 alsze willen! Uit de armen van den slaap ver-
 rezen, gevoele ik my verjongd; alles, wat de
 Natuur bevat, lacht my aan; 't is alles onaf-
 scheidelyk van elkander; het blaauwe boogge-
 welf, dat my bedekt, de helderlichtende zon,
 bergen en velden, rotsen en böschen, planten
 en dieren; de Mensch en zynè kunst — alles
 is een gedeelte van een groot en onbegryplyk
 Geheel!

Millioenen van Menschen ontvingen de vonken
 des verstands; een ieder bliet de zyne aan tot
 ene grooter of kleiner vlam; millioenen gevoel-
 den, dagten, en werkten, elk op zyne wyze; de
 vrugten van hunne vlyt, van hunn' naadenken, van
 hunne scheppende kunst, vervullen de aarde, en
 evenwel blyven de betrekkingen der dingen tot el-
 kander onuitputlyk; geen vermogen beperkt der-
 zelfver grensen, of getal. Uit deze onmeetbare zee
 scheppen wy, vol van verwondering, de menig-
 vuldige gestalten. Hoe meer wy kunnen opvan-
 gen, des te schooner, en ryker, pronkt in ons
 het beeld van all' het Godlyk geschapene, als
 in een' spiegel. Alles wordt door één en het-
 zelfde licht omstuw; alles schittert my in 't oog;
 al-

alles doet my gevoelen, dat het bestaat: zelfs danst 'er, in den zonnestraal, die, tusfchen het geopend gordyn, op myn papier valt, eene zichtbaare wereld van kleine stofdeeltjens, en grondt zich zo wel, in myne gezigtszenuwen, als in myn geheugen. Welkom, welkom, heilig licht der zon, dat aan alles, wat bestaat, een gelyk recht vergunt! Hoe geheel anders geordend zyn de gewaarwordingen en overdenkingen van dezen helderfchynende morgen, als die van gister, by het fchynfel der nachtlamp, dat flechts een hard licht op ééne enkele plaats wierp, en, rondom dezelve, louter duisternis liet heerschen!

Laat ons, nu, in dit zoo heldere licht, de indrukken befchouwen, die 'er in myn hart zyn overgebleven, van het gezigt der hier zynde fchilderftukken; 'er zal veel zyn, waarover wy ons zullen moeten verwonderen; vry wat, dat we berispen, en gewis het een of ander, dat we zullen moeten beminnen. Maar ook hier, gelyk in het geheele leven, kunnen wy ons niet alles toe-eigenen: 'er is een huishoudenlyk gebruik van tyd en van geheugen nodig, om niets, dan het wezenlyke, en dat voor ons regt gefchikt is, op te vangen; gelukkig, indien onze keuze dusdanig uitvalt, dat de beeldtenissen, welken wy poogen te bewaaren, afdruksels zyn van belangryke ziel-

ver-

vermogens, zoo, dat wy veele anderen kunnen mislen.

RUBENS kan, in zyne afbeelding van het *Laatste Oordeel*, in veele opzigten, gefaald hebben, zonder daardoor den roem van een' groot' Kunstenaar te verliezen. Zyne stukken vervullen, hier, eene geheele, hem *alleen* gewyde, zaal; zy bestaan uit meer, dan veertig; zo groote, als kleine, schilderyen. Een klein stuk, verbeeldende de *Nederlaag der Amasonen*, aan den *Thermidon*, gaf den Keurvorst *Johann Wilhelm* de eerste aanleiding, tot het aanleggen dezer groote verzameling. *Rubens* is, hier, in zyne sterkte. De overwonnen ftrydsters storten, met haare paarden, van de brug in de rivier. In verschillende houdingen gekromd en gebogen, zwemmende, vallende, en weêrstand biedende, ziet men het vrouwlyk lighaam door de wilde verbeelding van den Kunstenaar gansch en al beheerscht. Zoo onwaarschynlyk het altyd blyft, dat vrouwlyke woede tot zulk' een' hoogen trap gestegen zy; zoo schoon is, egter, dit onderwerp voor den Schilder, in wien juist dit hevig vuur gloeide, om het uiterste der hartstogten, in het verwoedste bedryf, te vertoonen. Van de twee, daar tegenoverhangende, afbeeldingen, de *Bekeering van den Apostel Paulus*, en de *Vernieling*
der

der Legerfchaaren van Sennacherib, zou ik zulks niet zoo volkomen durven betuigen.

In de afbeelding naar het leven (*portrait*) was, en blyft, *Rubens* altyd verwonderenswaardig. Hy trof naar waarheid, en tevens gelukkig. Het is daarom zonderling, dat een kunstenaar, die zich zoo diep tot andere wezens kon indringen, dat hy hun binnenste, om zo te fpreken, wist uittescheuren, in zyne eigen kunstfcheppingen, niet meer heeft overgenomen. Onder zoo veele honderd koppen, als hy, in zyn leven, volgens de natuur gefchilderd heeft, waren toch de grondtrekken van alle de charakters zyner gefchiedkundige taferelen zeer ligt te vinden geweest, indien hy slechts eene geringe toepafing had te baat genomen. Zelfs zouden zulke, uit de Natuur ontleende, gedaanten zyne onbepaalde aanzigten, die onder geen geflagt van menfchen te vinden zyn, zeer verr' hebben overtroffen. Hier vindt men het afbeeldfel van een' Monnik; de graauwe rok fchynt alleen een geleend kleed te zyn, zoo weinig past hy aan den uitmuntend gevormden geest, die uit de gelaatstrekken fchittert. Zulk een aangezigt, met zoo veel uitdrukking van den opgezamelden rykdom van denkbeelden; met die zagtaardigheid, welke ondervinding en wereldkennis alleen kunnen verfchaffen; met die kalmte, welke alleen voordkomt uit

eene juiste waardeering der dingen, en het bezef
 van derzelver onstuitbaaren loop — waarlyk, zulk
 een aangezicht zou men, zonder moeite, onder
 duizend Monniksgezigten, zekerlyk herkennen.
 Gelyk de schraale Monnik het eenmaal waagde,
 den aardbol in de hand te nemen, en daarmede te
 speelen, tot dat hy, eindelyk, begreep, dat de
 bol iet meer was, dan een louter speeltuig, dat
 niet gemaklyk te doorgronden was, zoo waagt
 zich ook *Rubens*, alhier, aan dat Menschen-
 hoofd, welk voor hem, en voor alle menschly-
 ke wysheid, niet minder onbegryplyk was! Ver-
 beeld u niet, dat ik droome; deez' Franciskancer
 Generaal, zo als *Rubens* hem afschildert, was,
 ten zynen tyde, in den staatsraad alvermogende.
Maria de Medicis, hoewel bejaard, is hier nog
 byzonder schoon, maar uitermate trotsch, on-
 doorgrondlyk, en in alle kunstenaryen der ver-
 mommingen doorleerd. Dan, laat ik liever by
 het eigen afbeeldzel van den Schilder, en dat
 zyner eerste Egtgenoote, vertoeven. 'Er is ee-
 ne overstromende volheid van verstand in zyn
 hoofd, en zyn gantsch gelaat, zyne houding,
 zyne kleeding, verraden den hoogsten trap van
 beschaaving. Indien *Rubens* 'er dus heeft uitge-
 zien — en dit afbeeldfel draagt alle kenmer-
 ken, dat hy naar 't leven getroffen is — dan
 is de Mensch, in hem, gewis, by verr' het edel-
 ste,

ste, grootste, en beste wezen. Niet één zyner overige werken geeft slechts een, half zoo verheven, denkbeeld van hem, als deze nabootzing zyner eigen gelaatstrekken. De man, vol van schoonheid en kracht, vertoont zich, hier, in den bloei der manlyke jaaren. Uit de schaduwe der donkere wenkbraauwen, spuwen de diepliggende oogen een onophoudelyk vuur; op zyn voorhoofd leest men den rykdom; ja, ik zou bykans zeggen, het ongetemde zyner verbeelding. Zyne ziel is op eene beeldenjagt, buiten het perk der schildery gelegen. De goede Vrouw rust aan zyne voeten; met haare rechte hand in de zyne; en deeze handen zyn by uitnemendheid schoon. Haar gelaat teekent waarheid en trouw; maar de minbeschaafde vrouw kon den zoo veel verhevener man niet bevatten, die te gelyk kunstenaar en staatsman was; die, en aan het hof van *Philips III*; en als deszelfs afgevaardigde by *Karel I*, zyne rollen speelde; den man, die, naar gelang zyner eeuw, voortreflyk was opgevoed; die de pen, bykans even goed, voerde, als het penfeel, wiens vriendschap Vorsten zelfs smeekten; en die door *Wolfgang Wilhelm*, Hertog van *Neuburg*, gered, en in zyn rydtuig vervoerd werd, wanneer men hem, te *Madrid*, naar 'tleven stond.

Wat mag hy toch wel bepeinsd hebben, toen

hy, in zulk eene vertrouwlyke verdieping, tegen den muur van het landhuis rustte, waar zich de weeldrige kamperfoelie, met haare geurige bloemen, in één slingert, en, boven zyn hoofd, ligte schaduwen vormt? Misschien op dat minnetafereel, waarin hy zeven *genien* (*) elkanderen een' krans van bloemen en vruchten laat vlegten! Hoe volkomen, en met welk eene kracht, zyn deeze gestalten uit de natuur ontleend! Welk een leven in derzelver gewrigten! Hoe blyde dartelen de gezonde knaapen, in eene volkomene beproeving van de kracht hunner spieren! Kinders van den reinsten wellust, voor welken tyd en zinlykheid verdwynt, wier bestaan hunne algeheele bestemming, te gelyk oogmerk en middel, is, en die zich over het tegenwoordige, of toekomstige, nimmer bekommeren. Wendt herwaards uw oog, gy Wysgeeren! en zegt ons dan, of 'er immer reiner vreugde zy, dan die, wanneer men het schoone leven ziet, en gevoelt!

De zuivere en getrouwe schets van natuur en leven zou, nimmer, dezen aangenaamen invloed op het gevoel van den aanbouwer misfen, indien de Natuur zelve geene voorwerpen opleverde,

(*) *Amoretten*, of, gevleugelde kinders, die delijfde verbeelden.

DE VERTAALER.

de, wier eerste en vermogendste indruk daarin bestaat, dat onze zucht, om ons zelven te onderhouden, gaande gemaakt, en afkeer, tegenzin, afgryzen, vrees en schrik wordt te weeg gebracht. Het gezigt van alles, dat ons, in de Natuur, als wanschapen, zonder oogmerk, of schaa-delyk, toefchynt; het tooneel van gewelddaadigheden en verwoestingen, van lichaamlyke smarten, hevige kramptrekkingen, moorddadige vernielingen, vreeslyke misvormingen, zo door ziekten, als door hartstogten: dit alles schokt ons zenuwgestel, zelfs op het eerste gezigt, door datzelfde levendig gevoel onzer eigen, zoo ligt gekwetste, zwakheid, welk, indedaad, ter bewaaringe van ons bestaan dienen moet. Is het, dus, niet zonderling, dat zoo veele Kunstenaars, en dat wel de beroemdsten zelven, juist zulk soort van voorwerpen ter nabootzing uitkipten, om, daardoor, den geweldigsten trap van aandoening te bereiken? *Rubens* zelf schynt in dergelyke tafereelen meer smaak gevonden, en ook anderen te hebben willen behaagen, dan door eene zagter keuze. Doch laat ons zwygen van die wilde zamenstellingen, waarin Duivelen en verworpen Menschen zich wringen en worstelen, en, al knerzende, aan de voeten van overwinnende Engelen kruipen. — In deze zaal, zyn nog meer schilderyen, die eene soortgelyke werking

doen. Hier ziet men een' dronken *Sileen*, omringd van een' groep van *Bacchanten*, welker verschillende mate van dronkenschap zich, al te natuurlyk, vertoont in eenen wellust van *Bosgoden*, zelfs in eene, nog walglyker, vernedering. Eene affchuwlyke *Boschgodin* ligt, op den voorgrond, uitgestrekt over haare beide boksvoetige zuigelingen, die, al zeverende aan de borsten, of, moet ik niet eerder zeggen, de uiers, hunner, door overmaat van zwelgen diep ronkende, Moeder hangen. Ginds een stervende *Seneka*, bloedende, oud en zwak, met den dood op de wangen en op de lippen, geschilderd. Elders, eene *Latona*, in de moerassen van *Lycien*, in eene smeekende houding, terwyl de onverzettelike en vyandlyke Wilden, haar een' teug water weigerende, tegen haar overstaan in eene Vlaamsche boerenkleeding, en met aangezigten, die, reeds ten halve, in kikvorschen herfschapen zyn: — indedaad affchuwlyke afbeeldselen! (*) — Hoe toch heeft een man, als *Rubens*, de beelden van het walglykste, dat 'er in de natuur bestaat,

(*) *Carricatuuren*. Een kunstwoord, om uitedrukken, dat het voorwerp der teekening, of schiedery, volkomen getroffen is; vooral, ten aanzien der gezigtstrekken, en van houding en gebaarden.

De Vertaaler.

staat, — een dronken wyf, naamlyk — in zyne verbeelding kunnen dulden; ik laat staan, met welgevallen daarop peinzen, en zulk een voorwerp, naar kunst, en natuur, volkomen kunnen afmaalen, zonder daarby iet anders te gevoelen, dan zyne kracht, om het voorwerp juist zoo te vertoonen, als het is? Had niet de Schilder, die toch zeer wel wist, wat schoonheid is, by de afbeelding dier Kikvorsch-menschen, voor een misbruik zyner kunst moeten beeven, waardoor hy zich, mischien, tot den armhartigsten poetsenmaaker vernederde! Zyn *Seneka* is, mischien, nog het meest te verontschuldigen, — omdat dezelve de gestalte van het oude beeld naauwkeurig heeft, en de oude kunst doorgaands vry van berisping is. Intusschen, zyn niet alle de voordbrengfels van den *Romeinschen* beitel meesterstukken, en der navolging waardig; by veelen derzelven zoekt men, te vergeefs, den zuiveren en kieschen smaak der *Grieksche* kunst: ook treft het mishaagen veel minder in een marmeren beeld, dan in eene schildery met leevendige kleuren. Het penfeel drukt de doodverw, en de uitputting der kragten, door verlies van bloed, in alle haare afschuwlykheid uit. Het gelukt, 'tis waar, den Kunstenaaren, door zulke afbeeldingen van het grove zinlyke, op de grover zintuigen van den grooten hoop te

werken, en deszelfs luidrugtige goedkeuring, en gaapende bewondering, te verwerven: maar het is juist te beklagen, dat deze goedkeuring, deze bewondering, den Kunstenaar voldoet. 't Valt ligter, de gemeene natuur naatebootzen, dan de vermogens der ziel in het stoflyke uittedrukken; ligter, door overdreven trekken, het gemeen te behaagen, dan, naar het voorbeeld van den grooten meester, *Doryphorus*, den kenner te bevredigen; ligter, eindelyk, te ontstellen, zelfs te treffen, dan rechtstreeks te voldoen aan de eischen van den beschaafden geest, die een walg heeft van de grofgetekende tooneelsvermommingen, en, in tegendeel, verlangt naar de zagte schaduwen en smeltingen der charakters van het gezellige leven. Onze Tooneeldichters weten dit even goed, als de kunstenaars, en deze is ook de reden, dat de kunstmatigste tooneelspelen slechts weinige aanschouwers lokken, daar de jammerlykste voordbrengfels van een stomp vernuft, een *Waltron*, eene *Lanassa*, en voortgeelyken, indienze slechts de voorvallen van den dag zinlyk vertoonen, nimmer missen, algemeen te worden goedgekeurd.

Ondertusfchen, vereenigen 'er zich, in de *Hemelvaart van Maria*, in de *Geboorte van Christus*, in de *uitforting van den Heiligen Geest*, in den *Marteldood van den heiligen Laurentius*, zelfs

in den *Maagdenroof der Tweelingen*, *Castor en Pollux*, zynde, allen, aanmerklyke en kragtige stukken van *Rubens* hand, welken ik, alhier, rondom my zie; in deze allen, zeg ik, vereenigen zich zoo veele en ongemeene kunstverdiensfen, dat men zeer gereed is, om over het wezenlyk gebrek eener fyner manier van uitvinding heentestappen, en zich met den Kunstenaar in deszelfs minwaardig gezigtspunt te plaatzen. Onder alle deeze stukken, komt my dat, waarin de Apostelen, op den Pinksterdag, met nieuwe vermogens bedeed worden, byzonder aanmerkenwaardig voor, uit hoofde van de schoonheid der Hoofden. Ook hierin, 'tis waar, loopt het gewoone gebrek weder in 't oog, dat, naamlyk, de uitstorting van den heiligen Geest veel meer wordt aangeduid, door de Duif, die van licht is omgeven, door de nederdaalende vuurvlammen, en door de verbaasdheid zelve der Heiligen over deze verschynselen, dan door de heilige verrukking, en versterking van geestlyke kracht, in derzelver gelaatstrekken geschilderd: doch, dezen mislag uitgezonderd — en hoe vergeefflyk is hy niet voor den tyd van *Rubens*, wanneer het nadenken over zaaken van godsdienst minder geoorlofd, en de Kunstenaar veel sterker gebonden was aan de grove en bekrompen begrippen van de Priesters dier duistere eeuw? — de-

zen misflag, zeg ik, uitgezonderd, heeft dit stuk, voorzeker, eene ongemeene, en blyvende waarde, omdat men, altyd, belang stelt in menschen, die schoon gevormd zyn. Hy, althands, die behaagen scheidt in eene aanvallige *Vlaamsche Vrouw*, in de plaats der heilige Maagd, en van gezonde Knaapen met opgezwollen wangen, in de plaats der Engelen, zal zyne begeerte veel beter voldaan vinden, door het schoone lichaam van den Martelaar op den rooster. Indien het ons mogelyk ware, de grootheid der eigenlyke voorwerpen uit ons geheugen te verbannen; of liever, konden wy deze voorwerpen, afgezonderd van alle eigendunklyke voorstelling, dermate gevoelen, als *Rubens* die in zyne verbeelding zag geboren worden; dan zouden zyne beelden, naar alle waarfchynlykheid, op onzen fmaak beiden, en op ons hart, werken; daar zy nu, in tegendeel, volgens een' anderen maatflok, en met edeler gestalten vergeleken, slechts verkleedingen van het oude heldhaftige, en godlyke, fchynen te wezen.

Met dit alles, is deze gemeene en grove verbeelding nog eerder te dulden, dan die van *Lucas Giordano*, en van *Annibal Caracci*, die behaagen konden fcheppen in de afbeelding van een bedryf, zoo gruwzaam, als de *Bethlehemitfche Kindermoord*; en nog liever deze *Kindermoord* van den grooten *Annibal*, dan het, ongelyk afgryflyker, bloed.

bloedbad der vermoordde Christenen , in *Perſien*, onder koning *Sapor*. Wat beduidt toch de groote naam van den Kunſtenaar , wanneer zulk een bontkleurig , ſtyf ſchildery met beelden , jammerlyk by elkander' geplaatst , zonder verſchiet, zonder houding , met zeer harde omtrekken , en niet dan met angst uitgevoerd , geene andere waarde heeft , dan die van *Albrecht Durer*. Gevoellozer , indedaad , kan men niet ſchilderen ; en , indien het waar is , dat de twee , in 't zwart gekleedde , beelden , midden in de ſchildery , die , als bloote aauſchouwers , het verfoeienswaardigſte bedryf van Menſchenmoord bedaardlyk aanzien , de , naar 't leven geſchilderde , afbeeldfels zyn van dezen Kunſtenaar , en deſzelfs beſte Vriend , dan mag men 'er nog wel byvoegen : ongevoeliger kan niemand weezen. Hoe wenſchelyk zou het zyn , de egtheid van dit onedele , en te gelyk zoo miſlukte , kunſtſtuk , met eenige waarſchynlykheid , in twyfel te kunnen trekken !

Onedel in den hoogſten graad , maar , in ſpyt van al dat laage der voorwerpen , door deſzelfs waarheid , afbeelding van charakters , en rykheid van denkbeelden , tot een meesterſtuk verheven , is de beroemde *Kwakzalver* van *Gerard Douw*. Zommige zielen zyn geſchapen , of bewerktuigd , tot het daarſtellen van zommige voorwerpen. Dezen kaatzen zy , zoo zuiver , en hel-

helder, van zich te rug, dat het geen twyfel lydt, of deze voorwerpen maakten met hen als één wezen uit: terwyl deze zelfde zielen voor den indruk van eenen anderen kring volstrekt onvatbaar schynen te wezen; zoo, dat zy door andere voorwerpen, op geenerhande wyze, kunnen aangedaan worden. *Hogarth*, die beroemde Meester in de Teekenkunst van het Gelaat, die verwonderlyke schepper van het *grotesque*, kon nimmer eenig schoon beeld ontwerpen. *Gerard Douw*, die, alhier, de lieden van den laagsten rang, in derzelver verschillende gheslagten, handwerken, en driften, geheel naar zich zelve schynt geschept en gevormd te hebben, en wiens oneindig doordringend oog ons toont, waar het eigenlyk op aankomt, wanneer men de werkingen van dergelyk een voorwerp op de verschillende gemoederen dezer Volksklasse doorgronden wil; deez' voornaame man, zeg ik, heeft geen het minste gevoel, geen den minsten smaak gehad voor het beeld van eenen Griekschen Held. Zoodanige meer bezielde wezens gaan over de oppervlakte van grove zielen heen, zonder eenig spoor agtertelaten van derzelver invloed. Teder, en met all' het vuur van eenen Vulkaan, moet gewis het Net geweven zyn, waarin *Mars* en *Venus* zich gevangen nemen, en aan de byeenverzamelde Goden laten

vertoonen. Zullen wy het dan ten kwaade dufden, dat niet zulke Kunstenaars in alles bedreven zyn? — of zullen wy, niet liever, aan elk vernuft zyne byzondere kunst en manier van fcheppen en werken laten; daar het, toch, volstrekt onmogelyk is, dat de zielen van *Raphaël*, *Titiaan*, en *Guido*, tot den Nederlandschen modder kunnen afdaalen! (*) *Gerard Douw* had immers zynen *Kwakzalver* even belangryk kunnen maaken, zonder die uitweiding 'er bytevoegen, welke ons de dierlykheid van den mensch, in alle haare gestrengfte onderwerping aan de onreinste behoeften, in de gedagten brengt; maar wie is 'er, die, daarin, het een van het andere zal afzonderen? Wie kan, zelfs, den vlugsten en kunstigsten Duivel den ouweertaanlyken trek benemen, om in de Zwynen te varen?

De lugtige, zagte en luimige *Teniers* vervalt in dezelfde laage boert; doch behaagt my, met dat alles, veel beter. In den arbeid van *Gerard Douw*, is ongelyk meer waarheid, en getrouwheid, welke zich uitstrekken, zelfs, tot het fynste

(*) Hoogschatters van des Schryvers Vaderland zullen, mogelyk om deszelfs eer, wel wenschen, dat Hy zich hier van min-vernederende uitdrukkingen bediend had.

fte vezeltje, zoo, dat 'er geen stipje onaange-
roerd blyft; het koloriet bedriegt, door deszelfs
natuurlyk schoon; en, door de onvermoeide vlyt,
welke overal doorstraalt, verwekken de walg-
lyke voorwerpen, van zelve, zoo veel te meer
afkeer, naarmate hy de Natuur, in alle haare
affchuwlykheid, naauwkeuriger befpeid, en juist
getroffen heeft. Het vlugtige penfeel van *Teniers*
fchetst, flegts, de wezenlykfte trekken, ftelt
enkele teekenen in de plaats van waarheid,
brengt, met weinig moeite van tyd, en verw,
het uitwerkfel voord, en laat het, voor 't overige,
aan de verbeelding des aanfchouwers over,
om de afzonderlyke trekken naar goedvinden uitte-
werken. Een ieder, derhalve, die geen byzon-
der behaagen fchept in het morfige zyner boer-
tige zamenftellingen van de laagfte zoort, zal de-
zelven over het hoofd zien: in de ftukken van
Douw, daarentegen, fpringt dat alles dermaate in
het oog, dat men zich daaraan, by geene moog-
lykheid, onttrekken kan. Intusfchen, wanneer
men één der *Boeren-gelagen* van *Teniers* gezien
heeft, dan kent men ze allen; zy verfcillen,
alleenlyk, in eene meer, of min, volkome uit-
voering.

Dit zelfde geldt, ingelyks, van *Schalcken's* be-
roemd Kaarslicht, in de afbeeldingen van den
nacht. De hier voorhanden zynde ftukken van
zy-

zyne hand; naamlyk, een *Ecce Homo*, de wyze en dwaaze Maagden, eene *Magdalena*, en een' *Vrouwspersoon met een Kaars*, welke een *Jongen moedwillig poogt uitteblazen*; zyn, geen van allen, te vergelyken by de *Speelers* van dezen zelfden meester, welk stuk te *Kassel*, in de uitgezogte gaandery van den Landgraaf, niet, dan met verwondering, kan beschouwd worden. De *Maagden met haare Lampen* heeft hy, egter, uitnemend uitgevoerd: men bemerkt duidlyk, dat *Schalken*, in den naauwen kring, welken hy zich zelve verkozen had, volkomen te huis was; dat hy met het licht, en deszelfs plaatsing, naar goetvinden kon speelen, en, in dergelyk soort van afbeeldingen, door aanhoudende beoefening, eenen merklyken trap van volkomenheid bereikt heeft. Doch, deze ééne byzonderheid afgereekend, moet men by hem niets verder zoeken.

Zal ik my, nu, van de benedenste trappen der kunst, welke den mensch afbeeldt, begeeven tot de Dier- en Landschapschilders? Ik vertoef ongaarn by hen, wanneer verhevener voorwerpen my aan zich keeten. De *Gasparo* is indedaad schoon: 'er heerscht, in dit woeste Dal, en in deszelfs eenvoudige grootte, eene hooge en sterke verbeelding, welke iets van het droefgeestige heeft. Het is alleen te be-
jam-

jammeren, dat men, in deze eenzaamheid, waar het oog op de stompen van oude gestigten en paleisen, aan het afgelegen gebergte, blijft staan, gestoord wordt door eene ongewigtige geschiedkundige groep, welker beeld zelf reeds zwart geworden is! Ook het byster groote *wilde Zwyn* van *Snyers* is verwonderlyk geschetst, met verbryzelende sterkte, en vreeslyke woede; waarom zulks het *Zwyn* van *Calydon* verdiende genoemd te worden. Even zoo geweldig in hunne soort, en ook even zoo juist naar het leven afgebeeld, zyn de moedig aanvallende *Honden*, gelyk ook die, welken, door de yslyke tanden van het *Zwyn* nedergeveld, nog schuimbekkende liggen te huilen. De beelden der *Jagers*, even stout, als de dieren, doch met een onnatuurlyk koloriet door al te veel vermillioen, zyn van *Rubens*. De dieren, door *Fyt*, de *Vos*, en *Weenix* geschilderd, kunnen hier niet by haalen, hoe veel verdienste hunne arbeid, en vooral van den eerstgenoemden, in dedaad bezitten moge.

Vergun my, slegts ter loops, te spreken van de zoo zeer gelekte kleene schilderyen van den Ridder *van der Werf*. Hoe zagt en kunstig voltooid, hoe ryk van fraai gewerkte lysten omgeven, kunnen zy ons, nimmer, genoegzaam vergoeden de koelzinnigheid, en eentoonigheid,

en

en vooral niet de styfzinnige, onnaauwkeurige teekening, en de kleur van het Vleesch, dat volstrekt elpenbeen gelykt. Het beste; onder eenentwintig kleene stukken, is de *Verschyning van Christus*, in zyne eerste jeugd, onder de oudsten in den Tempel. De Jongeling is schoon en vol van geest, en deeze twee eigenschappen, te zamen genomen, zyn meer dan toereikende, om hem belangryk te maaken. Van de groote langbeenige *Magdalena* van dezen zelfden Ridder, hoe opgepronkt en gekunsteld, laat zich zoo veel goeds niet zeggen. Eer ik myne pen nederleg, nog een woord of twee wegens *Crayer*, en van *Dyk*. Het grootste stuk van *Crayer* — ik durf juist niet zeggen zyn Meesterstuk — is het *Altaarblad* uit de *Augustyner Kerk* te *Brusfel*, welk de Keurvorst, met een' *Kopy*, voor dertigduizend Guldens, van de *Monniken* kocht. Als kunststuk beschouwd, heeft het geen' de minste waarde. Het is een troon der *Godlyke Moeder*, die, om hoog, met het Kind, *Jesus*, op den arm zit, en omringd is door Heiligen, die, gedeeltlyk, naby haar, gedeeltlyk laager, op de trappen staan, of op de knieën liggen. Geheel onderaan, op den Voorgond, ziet men den Schilder geknield, met zynen Broeder, gelyk ook, zo men verhaalt, met zyn' Zuster en Neef. De Schilder draait het breede, taamlyk

volle, en weltevreden gezig naar den aanbouwer, in plaats van aandachtig te bidden: ook wylt hy ons met de hand, dat dit alles zyn werk is. De Heiligen zelven, 't is waar, geeven een kwaad voorbeeld; eenigen hunner staan geheel ledig; anderen praaten met elkanderen; de minsten toonen eenigen eerbied op de Godheid daarboven. Het fchynt ook niet, datze eigenlyk tot een ander oogmerk byééngekomen zyn dan, mogelyk, om te voldoen aan den Schilder, of aan de *Augustyner* Monniken te *Brusfel*, die hen misfchien gaarn eens by elkanderen wilden zien: ook blyft het, by 't volkomen gebrek aan eenheid en zamenhang, nog de vraag, of *Crayer* hierby wel aan iets godsdienstigs gedacht heeft. Om de Heiligen van elkanderen te onderscheiden, heeft ieder hunner iets in de hand: *Joannes* het zinnebeeld van 't Ge loof, den Kelk met de Slang; *Jacobus* de Pelgrims-Staf; *Apollonia*, die bovenaan knielt, een' Nyptang; de heilige *Stephanus* een steen; *Laurentius* zyn Rooster; *Andreas* zyn Kruis enz. De Heilige *Augustinus* staat, deftig, in zyn Bisfchopsgewaad, op den Vóórgrond, met den krommen staf in de hand. Tot hiertoe alles beneden alle kunstbeoordeeling! Maar, op zich zelven beschouwd zyn de Hoofden, en de Gestalten, meesterlyk bearbeid. In alles,

wat,

wat, hier, in deze Verzameling, van *Rubens* hangt, vinde ik, nergends, zoo veel meesterlyks en schoons, als in den, tot aan den gordel toe maakten, *Andreas* van *Crayer*. Den Heiligen *Laurentius* heeft hy een zeer schoon en jeugdig hoofd gegeven; *Augustinus*, integendeel, het zy dan *met*, of *zonder* opzet van den Schilder, dat ik niet beslissen wil, is een egte Paap. Het koloriet zo wel, als de plaatsing, en het werktuiglyke der groepen, gelyk ook de manier van behandeling, zyn eenen Mededinger van *Rubens* waardig, hoe laaggeestig ook het geheel altyd blyven zal.

De stukken van *van Dyk*, in deeze gaanery, zyn talryk, en van verschillenden aard. Zyne afbeeldingen naar het leven staan, volkomen, in eenen gelyken rang met die van zynen Leermeester *Rubens*: veelen derzelve zyn onovertreffbaar, en trotzeeren de kunst en het penfeel, zelfs van eenen *Venetiaan*. Zyne verbeelding spreid haare vleugelen wel niet zoo stout omhoog; maar zy is zediger en kiefcher, dan die van zynen meester; zyne kleuren zyn bescheidener, en beter onderengemengd, en komen veel nader by aan de natuuryke warmte der *Italiaanen*. *Susanna in het Bad*, egter, heeft een aangezigt, dat tegenstaat; en bezit ook geenszins die kleur-verdienste. De beroemde Begraving is, indedaad, heerlijk ge-

leeschkleurd; maar de Teekening is mislukt: het behoort ook onder de zwaarste Kunstopgaven, om, aan dit bedryf, eene oorspronglyke eigenaardige belangrykheid te geven; zonder de bydenkbeelden van den Godsdienst daar onder te mengen. De kleene schildery, waarin *Christus spreekt met den, door hem genezen, Geraakten*, heeft eene volstrekt *Titiaansche* waarheid; dan, in welke men zich niet verheugen kan, omdat het hoofd van *Christus* hoogst-onëdel wordt voorgesteld. Even zoo ergerlyk vinde ik het, dat *de vermoede Jupiter, die, in de gedaante van een' Sater, de slapende Antiope verrast*, volstrekt een gemeene *Sater* is, die, alleen daardoor, als de God des donders kan gekend worden, omdat zich een *Adeelaar* vertoont. De *Nymph* heeft wel een' frische kleur; maar zo wonderfchoon is ze juist niet, dat zy eene gedaanteverandering van *Jupiter* waardig is. *Eene Maria met het Kind, Jesus, en den kleenen Joannes*, heeft alle de uitmuntendheden van kleur en vleesch; schoon aan het stuk zelf de laatste hand van den Kunstenaar nog fchynt te ontbreken: zy heeft iets van dat bevallig innemende, dat op dezen bodem niet gewasfen, maar van gene zyde der Alpen gehaald is. Doch het fchoonfte der stukken van *van Dyk*, welken ik hier in aanmerking neem, is zyn beminlyke *Sebastiaan*, aan wiens hoofd men,

zeer

zeer zeker, eene veltrekte en volkomene gelykheid met dat van den Schilder zelf herkennen zal. Het oogenblik dezer zamenstelling is gelukkig gekozen. Juist nu bindt men hem aan den boom, waar de pylen zyner Vyanden hem treffen zullen; alzoo derhalve ontstaat 'er geene afkeerige gewaarwording, welke den indruk zou kunnen stooren, dien de schoone, en bloeiende Jongeling op den aanschouwer maakt. De bijkomende beelden zyn behoorlyk aan hem ondergeschikt, en de blanker kleur van zyn lichaam helpt daarboven nog, om hem te meer van de anderen te onderscheiden. De uitvoering is het ontwerp waardig, en de *Vlaamsche* schilderschool kan hier, zoals het my voorkomt, niets aanwyzén, dat volmaakter is in de vermenging van kleuren. Eene zedige welverzekerdheid van overwinning schynt, door de bedaardheid, welke op het aangezicht van den Martelaar te leezen is, doortestralen, en den beschouwer blyft niets anders overig, dan te wenschen, dat de eerste pyl reeds het hart doorboore, opdat geene langduurige smarten den Martelaar in zyn verrukkend vóórgevoel mogen verhinderen.

De kostlyke werken der *Italiaansche Kunst*, die, in grooten getale, deze ryke verzameling versieren, heb ik met geen woord zelfs aange-

roerd; maar, gy zult ligt begrypen, dat my zulks, op dit oogenblik, onmooglyk is (*).

(*) Hoezeer de Heer *Forster*, in zyn vóórgaande beoordeeling, een alzins geoefend gevoel voor de schoone kunsten aan den dag legt, komt het ons, echter, voor, dat zyn scherp oordeel, over onze *Nederlandsche* Meesters, aan hunne verdiensten, indedaad, te kort doet. Hem, intusfchen, als beschouwer der *Dusfeldorpsche* gaa-
nery, duiden wy dezen mislag, geenzins, ten kwaade: daar het niet anders zyn kan, of, de edele, en min edele, Natuur naast elkander' geplaatst zynde, de laatste, hoe getrouwlyk uitgedrukt, voor de eerste, oneindig verr', wyken moet. Dan, deze betrekking weggenomen, en de stukken (van *G. Douw*, by voorbeeld) afzonderlyk beschouwd zynde, twyfelen wy geen oogenblik, of de Heer *Forster*, zou, gelyk elk ander kunstkenner, de verdiensten van dezen Schilder niet alleen gaarn erkennen, maar hem, in zyn byzonder vak, mee lof zelfs beoordeelen.

DE VERTAALER.

VIII.

DUSSELDORP.

De roos, zegt men, is de schoonste der bloemen, en een, vry algemeen, behaagen in haare gedaante schynt dit oordeel te bevestigen. Ik weet niet, of de God Apol. — of, kies vry een ander volkomen beeld ten ontwerpe, dat u behaagt — door een overeenstemmend gevoel, zoo algemeen, als het volmaaktste afbeeldsel van menschlyke schoonheid erkend, en aangenomen wordt: maar, dit weet ik, dat de mensch, boven alle andere voorwerpen der natuur, indedaad geschikt is, om tot een denkbeeld van volmaaktheid te verstreken; terwyl dat denkbeeldig voorwerp, door den kunstenaar ontworpen, met de juiste evenredigheid van het menschlyk lichaam,

als behoorende tot een byzonder geslacht der dieren, tevens, de zedenlykheid van den mensch, als daarmede verbonden, moet afbeelden. Van geen ander wezen kunnen wy de bestemming, het betreklyke doel van zyn bestaan, en hoedanigheden, en gevolglik, de onderwerplyke volkomenheid, zoo juist, en in alle opzigten zoo bepaald, opgeven, als van ons zelve. Van geen ander wezen kunnen wy, door eene veelvuldige onderzinding, het bezef dezer volkomenheid, met dezelfde volmaakte gestalte, zoo vereenigen, dat wy zelve de naauwe overeenkomst gevoelen. Dat wy allen tot zekere gelaatkunde geneigd zyn, en dezelve daadlyk beoefenen, kan nimmer geloochend worden; hoe onmooglik het voor 't overige zy, dat gevoel, of die kennis, tot zeker stelzel te brengen: dan, het behoeft geen betoog, dat die algemeene gelaatkennis van den mensch veel sterker werkt omtrent zynen natuurgenoot, dan ten aanzien van de eigenschappen der dieren, der planten, en van derzelver onderscheidende karaktertrekken, in de uitwendige gestalte. Het schynt, zelfs, in ons oog, als 'tware, veel te verachtlyk te zyn, dat wy ons zouden bemoeien met de bestemming der menigerleie schepselen, die, te gelyk met ons, de aarde bewoonen: wy verbeelden ons vaak, dat wy zelve 't eind-oogmerk zyn van het bestaan van alles, wat ons omringt.

Ee,

Eene geringe maate, alleen, van kennis der natuur kan ons van deze dwaaling ontheffen. Overal ontmoeten wy eene werkelijke vorming der stof; welke ons onbekend is, welke wy niet weten tot ons nut te bezigen, en welker betrekking tot de overige schepselen der aarde ons een raadsel blijft. Willen wy slechts onze oogen openen, dan worden wy, elken dag, elk oogenblik, genoopt, te erkennen, dat wij, omtrent alle andere dingen, buiten ons zelve, geen gewaarwordlyk en volkomen begrip kunnen erlangen van de wys, hoe zy bestaan, hoe zy hetzelfde genieten, zich daarin verheugen, en hunne bestemming bereiken; terwyl de natuur zelve ons belet, dat wy alle onderscheiden soorten tot één algemeen begrip vereenigen. Een wezen, met welks zintuigen wy geenszins gewaar worden, in welks toestand wy ons, in onze verbeelding, niet kunnen verplaatsen, en welks gevoel dus nimmer het onze zyn kan; van zoodanig een wezen, zeg ik, kunnen wy nimmer een afgetrokken beeld zyner inwendige volkomenheid schetzen; wy kunnen zulks even min doen overeenstemmen met het gevoel, dat wy wegens de schoonheid zyner gestalte hebben, en nog, veel minder, onder eene bepaalde gedaante, uitdrukken en afteekenen.

Den mensch alleen kunnen wy tot een volkomen beeld schetzen, en, ook daarom, blyft hy,

altijd, het belangrykst voorwerp der scheppende kunst. (*). Met dat alles, is het nog niet beflist, op welke wys zulk een *ideëal*, welk de byzondere soort, in alle haare onderscheidende en vereenigde karaktertrekken zal uitdrukken, moet gevormd zyn. Zelfs dan, wanneer wy het daarin reeds eens zyn, dat zulks alles bevatten moet, wat den aard van ieder afzonderlyk gedeelte, en de volkomenheden van afzonderlyke perfoonen, door het gansche geslacht verspreid, tot één overeenstemmend geheel vereenigt, zal het onderscheiden bezef, de onderscheiden sijnmaak van schoonheid, welk ieder afzonderlyk vormt, by de uitvoering, een natuurlijk beletsel zyn, en elk Kunstenaar — naar maate hy zelf meer, of mindere, zedelyke waarde bezit; naar gelang hy zelf scheppen, deelnemen; en mededeelen kan, ook, naar maate hy gelegenheid heeft, om de afzonderlyke schoonheden te verzamelen, en te vergelyken — het kunstmatig en volkomen voorwerp zyner verbeelding, met geheel andere trekken, afinaalen. Hoe ligtlyk, derhalve, verkrygt men eene zeer ingewikkelde opgave, uit welke, daar zich, eindlyk, allen op een willekeurig be-

(*) Zie des Schryvers verhandeling: *die Kunst und das Zeitalter*: in het negende Stuk der *Thalia*.

behaagen, of afkeuring, beroepen, het ten uiterften moeilyk, zo niet onmooglyk wordt, eene keufe te doen, veel min te befliffen: te meer, daar het geval van den kunstkenner, den liefhebber, en, in 't algemeen, van ieder, die zich tot beoordeelaar van een kunststuk opwerpt, zoo weinig zelfs van het geval des Kunstenaars zelf verschilt, dat een ieder hunner, tot deze beoordeeling, geheel andere kunstvermogens en hoedanigheden medebrengt.

Intusfchen, berust de pooging van elken Kunstenaar, om de fchoonheid, welke hij inwendig gevoelt, aftebeelden, op zekere overeenftemming van gevoel, welke allen menfchen eigen is. By de meeste menfchen, kan de aandoening van welgevallen, ongetwyffeld, volgens zekere overeenftemming, worden berekend. Volken, wier vorming, opvoeding, zeden, en woonplaatfen, omtrend gelyk zyn, zullen ook, in 't algemeen, over zinlyke voorwerpen een vry eenftemmig oordeel vellen, en in hunne gewaarwordingen van reuk, gestalten, toonen, en foorten van fmaak, overeenkomen. Dan eerst, ontftaat 'er wezenlyke zwaarigheid, wanneer fchoonheid met fchoonheid vergeleken, en de trap van het meer, of min, behaaglyke moet worden opgegeven. Dan blykt het, dat wy, tot vorming van den fmaak zo wel, als tot een echt gevoel en oordeel over

kunst

kunst en schoonheid, eene gelyke oefening behoeven, en onze overige zielvermogens eveneens moeten te hulp roepen, als tot volmaakting van eenig ander gebruik dezer vermogens nodig is. Daar, nu, de aard van een *ideaal* vordert, dat het eene juiste uitdrukking zy van zedenlyke volkomenheid in zinlyke en zichtbaare gedaanten, fchynt 'er, tot voordbrenging van zulk een volkomen meesterstuk der menschlyke kunst, drieërlei vereischten in den kunstenaar zich te moeten vereenigen; als, vooreerst, een ryk bezit dier verhevene zielvermogens, in welker volheid en overeenstemming de afzonderlyke waarde en grootheid, en de onderwerpelyke volkomenheid van elk' mensch, gelegen is; ten tweeden, plaats en gelegenheid, om deze inwendige kracht, deze hoogste zedenlyke verfyning, op het zagtst te ontwikkelen en aftebeelden; ten derden, eene groote verbeelding, eene inwendige aandrift, en tevens aanleiding, om dezelve tot werkzaamheid te brengen.

De fmaak, waarmede het *ideaal* der schoonheid moet beoordeeld worden, onderftelt, ten minften, wanneer deszelfs uitspraak onpartydig zal heeten, de bekwaamheid, om tusfchen het welgevallen in het fchoone, en elk ander belang, welk het verftand, of de begeerte, in eenig fchoon voorwerp ftellen kan, een gevoelig en
 zuig-

zuiver onderscheid te maaken. De gewaarwording, welke het schoone in ons voordbrengt, is onafhangelijk van eene wezenlyke bekooring, en door geene werking van het verstand te verklaren. Mogelyk is dit de reden, dat de hoogste vlucht, welke de scheppende kunst, ter vorming van een *ideaal*, bereikt heeft, in de oude standbeelden der fabelkunde te zoeken is; deels, omdat zulk een voorwerp verheven was boven den gewoonen staat van alle menschlyke volkomenheid, welke 'er daadlyk bestaat; deels, omdat de beeldhouwkunst — zonder hier nog by te reekenen, dat zy het lichaamlyke aan het gevoel en oog te gelyk prys geeft — die volkomene rust noodzaaklyk maakt, welke, daarze ons door geenen indruk stoort, dien de kennis der hartstogten, en van derzelver schaadlyke uitwerkfelen, anderzins veroorzaakt, in geenen deele gestoord wordt. Het was eene gelukkige overeenstemming der kunstbegrippen met het godsdienstig famenstel dier oude Volken, dat men deze meesterstukken van bovenmenschlyke schoonheid, en volkomenheid, tot voorwerpen verhief van aanbidding, en derzelver vermogen en invloed op het menschlyk gevoel, schoon slechts door weinigen zuiver gesmaakt, nog daardoor vermeerderde, dat zy, ook by het Volk, een' duurzaamer indruk, een hooger belang verwekten. Dit alles, gevoegd

voegd met zooveele andere hulpmiddelen, welken de Staatsinrichting, het luchtgestel, de leefwys, en vooral de aangeboren rykdom van zintuiglyk gevoel, den Grieken verschaften, werkte ten sterksten, zonder dat de geschiednis een tweede mededingend voorbeeld opleverde, op de verfyning van smaak, en op een zo algemeen en fyn gevoel voor kunst en schoonheid, waardoor de *Athenienfers*, met naame, beroemd zyn geworden.

By ons, waar alles mangelt, wat den zuiveren smaak voor kunst beschaaven, volmaaken, en uitbreiden kan, wordt dat rein gevoel slechts tot weinige menschen bepaald. Het gezicht van enkele schoonheid, zonder iet meer, dat belangverwekt, vermoeit den grooten hoop van kunstenaars en kenners; van daar, dat zy, niet langer, voor haar nederknielen, hunne hulde aan haar betoonen, en haare gunst en bescherming smeeken. De Goden en Godinnen, als de volmaaktste beelden der kunst, bestaan niet meer. Derzelver plaats is vervangen door Menschen van een bepaald, verschillend karakter, die, alleen door heerschende driften, en gemoedsneigingen, kunnen afgebeeld worden. De kunst moet, derhalve, gansch en al verbasteren van haar eerste, en éénig, oogmerk, de afbeelding van het volmaakt schoone, of haaren gewoonen invloed missen, en af-

afzien van alle heerschappy over het hart. Ook het laatste, zelfs, zou indedaad mooglyk geweest zyn, zo niet de geest der eeuw op den kunstenaar gewerkt; zo niet de beschermengel der kunst, van tyd en omstandigheden onafhanglyk, en altyd in het ryk van afgetrokken schoonheid zweevende, midden onder de Christenen, een *Griek* gebleven was.

Maar, verandering en omkeering zyn de gewoone zinspreuken van onzen, in zynen loopkring zoo schuins wentelende, aardbol! Deszelfs eeuwige omloop brengt, telkens, nieuwe betrekkingen, nieuwe zamenvoegingen, eenen nieuwen stryd van onze krachten met die des geheelals voord, en, om regtuit te spreken, zo niet de aanbidding dezer schoone *ideëalen* vernietigd ware, zouden wy geen *Raphaël*, geen *Titian*, geen *Corregio* kennen; wy zouden, in de kunst, geene afzonderlyke menschlyke schoonheid bezitten, en wy zouden het fyne, zachte penfeel, de bekooring der verwen, de bevalligheid der schildery, misfen. Gyzult my, misfchien, wonderfpreukig noemen; maar, ik verklaare my volkomen bereid, om, alhier, in tegenwoordigheid dier beroemde naamen, van welken ik zo even gewaagde, en, als 't ware, onder hunnen standaard, te zweeren, dat, daar het nu toch eenmaal zoodanig is, het voor ons, alzoo, volstrekt het bes-

beste zy. Waartoe zullen ook, nu, die oude voden, al waren zy zelfs nog zoo schoon, op een nieuwmodisch kleed dienen? Grieksche gestalten, en Grieksche Goden zyn, thands, in 't geheel, niet meer geschikt voor de gedaante des menschlyken geslachts; zy zyn ons even vreemd, als klanken en naamen, volgens eene grieksche uitspraak, in onze tegenwoordige dichtkunst. Zy mogen juist passen voor de godlyke volkomenheid der beide meesterstukken, de *Minerva*, en den *Jupiter*, van *Phidias*; maar, hoe grooter de majesteit was, met welke zy zaten, of stonden; hoe eerwaardiger het hoofd, dat, in ons oog, als 't ware, aan den hemel grenst, zoo veel te ontzettender voor onze verbeelding; hoe volkomener ideaal van het verhevene, des te meer bevreemdend is zulks voor onze zwakheid. Menschen, die op zich zelve kunnen staan, bezitten moeds genoeg, om die reusen-godheden onder het oog te zien; gevoels genoeg, om zich aan hun vermaagschapt te reekenen, en, uit dien hoofde, hunnen bystand, wanneer het nodig is, te belooven. De noodwendigheid van deze hunne hulp verandert de zaak. Wy zyn altyd behoeftig, en verhoovaardigen ons, nimmer, op eigen krachten. Eenen vertrouwden te vinden, aan wien wy onze behoeften kunnen klaagen; voor wien wy ons hart, met alle deszelfs onbestaanbaar-

baarheden, doolingen, en geheime kommernissen; uitschudden, en wiens bystand en mededogen wy, door aanhoudend smeeken, en traanen-storten, ten offer van ons eigen geduld en medelyden, kunnen vragen, en verwerven, zonder dat wy hem vermoeien; zie daar de voornaamste behoefte van ons leven, en, juist tot dat einde, scheppen wy ons Goden naar onzen beelde. In de dichtst bygelegen Kapel, kan ik my ten vollen overtuigen, dat het onbegryplyk Opperwezen zelf, naauwlyks, met een zoo oprecht vertrouwen, wordt aanbeden, als waarmede, hier ter plaatse, yverige Christenen tot de Heiligen bidden, die éénmaal menschen waren, als zy. Deze is de stem der Natuur, ten spyt van alle stelsels, welken de wysgeerte, die alleen in afgetrokken denkbeelden verkeert, gesmeed heeft. Gelykheid is de onafscheidbaare voorwaarde der liefde. Het zwakke kan het volkomene niet bevatten: het zoekt een wezen van zyne soort, waardoor het begrepen, en bemind, kan worden, en waaraan het zich, tevens, kan mededeelen.

Tot dit menschdom behooren, nu, onze Kunstenaars, en ook daarvoor arbeiden zy. Van de grieksche *ideëalen* is, juist, nog zoo veel overig gebleven, dat het hun ten wegwyzers dienen kan, verwaards zich, voorheen, de kunst gewend heeft. Dan, met den smaak voor het verheven

Ideaal der schoonheid, is, te gelyk, de moog-
 lykheid verdwēnen, om hetzelve, thands, weder
 te bereiken. Intussehen, herstelt de menigte van
 afzonderlyke schoonheden dit verlies, dat, naauw-
 lyks, meer gevoeld wordt. Eenige charakters,
 uit de natuur ontleend, met behouding van der-
 zelfver eigendomlyke byzonderheden, tot de grootst-
 mooglyke verhevenheid te schetzen, dezelve met
 zoo veel glans van het schoone te doen schitteren,
 dat genoegzaam is, om te behaagen; zie daar het
 toppunt der hedendaagsche kunst. Zy werkt,
 derhalve, niet meer aan den onvervalschten smaak,
 uit het fynst gevoel geboren (*ästhetischen Sinn*);
 zy vermeertert het verstand door haare behande-
 ling, en misleidt het verlangen door de bekooring
 der bevalligheden. Wy zyn reeds zoo zeer ge-
 woon, den kunstenaar in deze houding te vol-
 gen, dat, dikwerf, de enkele naavolging van het
 natuurlyke, zonder eenige de minste streeping
 naar volkomenheid, onzen eisch bevredigt, en
 de versiering van omstandigheden, waarin zyeene
 gebeurtnis afbeeldt, voldoende genoeg is, om
 ons over een voltrekt gemis van alle schoonheid
 te troosten. Deze verwrikking, intussehen, van
 het eigenlyk doel der kunst heeft, noodwendig,
 dit gevolg, dat daaruit veelerslei, en verschillen-
 de, zoorten van afdeeling zyn ontstaan, waarin
 men, thands, reeds zoo verr' gekomen is, dat

er geen voorwerp in de natuur bestaat, welk zich met verw laat aftekenen, of het valt, volstrekt, binnen 't bereik, althands, der tegenwoordige Schilderkunst.

Indien, echter, hier of daar, onder de Kunstenaars, eene verhevene ziel omdwaalt, zal zy, volgens haaren aangeboren' inwendigen adel, het waare schoone gevoelen, naastreeven, en, dikwerf, ondanks alle hinderpaalen, het voorgestelde doel zeer juist treffen. De lighaamyke of plaatslyke gesteldheid, en de maate van zedenlyke beschaaving, der verschillende Volken, alleen, kunnen deze vlugt van den grooten meester begunstigen, of verhinderen. *Italiën!* bekoorlyk *Italiën!* tot nog toe zag ik u niet! — *Italië* is ryk aan overblyffelen der oude grieksche kunst, en haar zagte zonnestraal, gevoegd by zekere onafhangelykheid van verscheiden behoeften der luchtstreek, heeft haaren bewooneren eene ryke maate van vrywillige kracht, en vatbaarheid, medege-deeld. All', wat ik van daar heb zien verschynen, 't zy schildery, gedicht, of gezang, heeft eene betovering, welke het oog zo wel, als het oor, kluistert, en het gevoel tot verrukking opvoert. Wanneer ik, hier, in de Zaal kome, waar de stukken van *Italiaansche* en *Vlaamsche* Meesters, onder elkander' gemengd, zich aan myn oog vertoonen, dan ben ik eveneens te moede, als een

Europeër, die, na een langduurig verblyf in het Oosten, eindlyk, een' mensch aanschouwt, die nader met hem vermaagschapt is: hy onderzoekt, op dat oogenblik, niet, of de Vreemdling een *Duitscher*, een *Franschman*, een *Englander*, of *Spanjaard*, of hy rechtzinnig, dan of hy een ketter zy: hy is een *Frank*, wiens gevoel en denkwyf, zeer zeker, veel nader met de zyne overeenkomen, die hem, en wien hy, veel beter, verstaat, en — dit is hem genoeg.

Het wordt tyd, dat ik het bekenne: naauwlyks, had ik, dezen morgen, het papier uit de hand geworpen, of ik vloog, nogmaals, naar de gaandery, om my in het gezicht van *Over-alpifche* stukken te verzadigen. Het geen ik, nu, zederd een uur, daarover naadenke, is niets anders, dan de terugwerking, welke de aanschouwing dezer, boven all' het *Vlaamsche* broddelwerk zoo hoog verheven, beelden in myn hoofd veroorzaakt had.

Eerst wandelde ik langzaam de zaalen op en neder, zag, waar de *Italiaanen* hingen, en zonderte in myne verbeelding die stukken af, welken ik naderhand beschouwen wilde. De begeerte wordt trotsch, wanneer zy overvloed heeft, om te kiezen. Onder de menigte van hetgeen Kunstenaars en Kenners hier gewigtig zouden oordeelen, waren 'er flegts weinige trekken

ken van echte ſchoonheid, die den ſinaak des Schilders voor waare menſchlyke grootheid aan den dag legden, en my verrukten. Ik ging henen, met oogmerk, om te zien, of ik het een of ander vinden kon, dat ik, om zyner ſchoonheids wil, zou kunnen beminnen, en zulk eene liefde, weet gy, is zonder dwang: zy is eene afſtammeling der zuivere onpartydigheid; zy is een kind, en geene liefde, die volwaſen, of gekunſteld is. De oordeelende Kenners late ik, vryelyk, uitweiden over het onderſcheid en karakter der verſchillende *Italiaanſche* Scholen: zy mogen, vryelyk, een' groep bewonderen, omdat zy zich naaldsgewyze verheft, eene kleeding, omdat zy ſchoon gevouwen, of eerwaardig nederhangt, eene afbeelding, omdat zy de Natuur nabootst, of een ſchoon geſchetst licht, omdat deſzelfs uitwerkzel betoverend is. Dit alles is voortreflyk, zelfs, zo gy wilt, verdienſtlyk; maar, wanneer men van *beminnen* ſpreekt, dan moet de *geſtalte* alleen het voorwerp zyn: ik kan geen hoop van menſchen, ſchoon by uitnemendheid kunſtig geſchilderd, als zodanig iets, dat zamengeſteld is, geen rok, geene vertooning van gebaaren, geen' verlichting, geen' kleur beminnen. Wordt dit alles, by eene voortreflyke tekening, en ſchoone gedaante, tot een geheel vereenigd, dan heeft dit kunſtſtuk eene verruk-

kende volkomenheid; doch ook dan zelfs, wanneer het van alle bywerk wordt afgescheiden, is de bloote omtrek, in den kunstmaatigen geest van *Raphaël* geschetst, veel waardiger, dan de uitgewerkte schildery, aan welke deze volstrekte behoefte mangelt. Licht en kleur, beweging, afbeelding en kleeding, kan de verbeeldingkracht, in eene schoone gestalte, welke reeds aanwezig is, gemaklyk scheppen; daarentegen wordt de fynste smaak, onherstelbaar, gekwetst, door een slecht, of gemeen beeld, al is de schildery, voor het overige, nog zoo meesterlyk uitgevoerd.

Hebt gy zelf de *Susanna* van *Dominichino* niet hooren roemen, en bewonderen? En, indedaad, zy is eene schoone, zeer juist getekende, Vrouw; met dat alles, behaagt zy niet, omdat haar gemeen gelaat in zich zelf niet bekoorend is, en, door het haatlyk geschreeuw, ellendig misvormd wordt. Het belangrykste van dit stuk, derhalve, gaat verloren; men moet zich, ter schadeloosstelling, met bykomende dingen vergenoegen. Zelfs de houding is onbevallig, en dus onvoordeelig, omdat zy het geheele beeld, als een' lastynkel Z, zamendrukt. De naakte kleur is in eenen *Dominichino* altyd verwonderenswaardig, schoon gedeeltlyk verbleekt. De, in het bad rood geworden, voeten, welken men den Schilder tot verdienste reekent, omdat hy de

Na.

Natuur zo naauw wist te bespieden, verschaften, nogthands, aan het oog eene onaangename onevenredigheid. Zoo gevaarlyk is het, zomtyds, in de nabootzing van het natuurlyke te verr' te gaan. De aanschouwer valt veel eerder op het denkbeeld, dat *Susanna* roode voeten heeft, eer hy zich herinnert, dat zy, mogelyk, even uit het bad gekomen is. Voor het overige, is 'er, in het geheele toneel, geen' de minste versiering. Elk gemeen Vrouwsperfoon, dat niet tot buitenspoorigheid toe wellustig is, zou zich op dezelfde wys gedragen; daar de kunstenaar hier, in tegendeel, eene edele, deugdzaame, heldhaftige Vrouw had moeten schetzen. En, daar hy zelf zoo wild was met zynen byster grooten waschdoek, en het bad, daarenboven, ter beveiliging der kuische Jodin, met een' balie omringde, hoe gemaklyk zou het hem geweest zyn, haar aftebeelden, als vol van bekooring en waarde, met de edelste onschuld, op de lippen, en eenen blik van verachting in het bevallig oog, standvastig, en als ten vollen bepaald, om zich liever, aan den laster, dan aan de begeerten, van haaren vervolger ten prys te geven. Mynenthalve, had zy ook wel haaren mond mogen openen, ten einde om hulp te roepen; doch dit geroep zou geenzins, gelyk het gehuil van schrik, haare bekoorlykheid ontfliet hebben.

Het onbekend verhaal, 't is waar, geeft zelf tot zulk eene afbeelding geene onmiddelyke aanleiding: maar, hoe toch wordt *Susanna's* onschuld ontdekt? Een Jongeling ondervraagt de beschuldigers, en, omdat de een de schoone Vrouw onder eenen mastikboom, de ander onder eenen elk, in de armen haares minnaars zou gezien hebben, is de hoofdzaak, in welke beiden overeenstemmen, niet waar! By zulk een voorval, denkt men, natuurlyker wys, aan een boom! Doch de Joden in *Babylon* geloofden haare kuischheid, en *Daniël* handhaafde zyne wysheid, omdat hy zich van dat geloof, ten voordeele der schoone *Susanna*, bediende. Voor het overige, schynt het niet, dat *Dominichino* op dit gedeelte der geschiedenis acht geslagen heeft; want 'er staat eene menigte van boomen van verschillenden aard in den hof, en rondom het bad. Zou hy misfchien gedacht hebben, dat de Oudsten beiden gelijk hadden? Deze *Susanna*, intusfchen, is een geliefd voorwerp der Schilderkunst. Over de behandeling van dit onderwerp, door *van Dyk*, heb ik reeds gesproken: hier is nog een derde afbeelding van *Dominichino's* meester, *Annibal Caracci*, welke *Susanna* geheel naakt, zeer bedaard, en zorgloos nederzittende, vertoont, terwyl zy zich het water uit een' bron over de handen laat vlieten. Het beeld is een goed model voor

de kunst, met een taamelyk levendig koloriet, zonder iet meer. De oude boeven (*) begluuren haar.

Van *Raphaël's* hand zag ik, hier, nog een klein schildery, een Godsdienstig Huisgezin, volgens zyne eerste manier, toen hy de kluisters van zynen meester *Perugino* nog niet had afgeworpen: — eene zeer styve groep! Van *Joseph's* hoofd, langs den rug van *Elisabeth*, en den schouder van *Maria*, ontstaat een volkomen driehoek. De verwen zyn hard en scherp, en, uit hoofde van het drooge penfeel, schynen veele omtrekken hoekig en puntig; van licht en schaduw is naauwlyks eenig spoor te vinden. Het naakte *Christus*-beeld is eenigzins haatlyk van gezigt, en *Elisabeth* een weinig te oud. Het landschap is helder en bepaald; doch ook even droog en hard, als de beelden. Van weinige beelden is zoo veel naadceligs, doch ook van weinigen zoo veel goeds, te zeggen. De kleinheid der *pyramide* uitgezonderd, ziet men de vertrouwlykste vereeniging, welke men in een huisgezin verbeelden kan. *Elisabeth* en *Maria* zitten beiden op den grond, en hebben haare kinders by zich. *Joannes* zit in de schoot zyner Moeder, en is een aardige jongen: de kleene affchuwelyke *Bambino* rydt op *Maria's* schoot, en is, behalve de trekken van zyn gelaat, even juist en schoon getekend. De
bly-

(*) Eigenlyk Boschgoden (*Faunen*.)

blyde Moeder aanschouwt haar kind, met een blik vol van hemelsche bevalligheid en tederheid; haar hoofd neigt zich zagt voorover, en op haar voorhoofd pronkt maagdlyke schoonheid. Behalve *Raphaël*, en *Leonardo da Vinci*, heb ik, nog nimmer, eenig Schilder gezien, die maagd en moeder, zoo schoon, in één wezen weten te vereenigen. Alle verborgenheden ter zyde gesteld, kan men vryelyk zeggen, dat zulk een karakter, maagdlyke schaamte, een zuiver hart, en eene reine verbeelding, aan moederliefde aller schoonst gepaard, waarlyk in de natuur bestaat. Het behoort, ik erken het gaarn, onder de zeldzaamste verschyningen: maar, beide die meesters bevatteden, schiepten zulks; en ik weet zeker, dat het geenszins is uitgestorven met oorspronklyke beelden, van waar zy dat tafereel, als in zegenpraal, wegvoerden. Meer bevalligheid, meer ongedwongen, natuurlyke bevalligheid — en eene andere bestaat 'er toch niet — dan in deze *Maria*, is slegts in zeer weinige schilderyen voor handen. *Elisabeth*, werpt eenen blik op den heiligen *Joseph*, die, te gelyk op zyn stok rustende, met zyn goedaardig gezicht, diep in gedachten, glimlacht. De hoofden zyn schoon, en, met alle hunne, zelfs denkbeeldige, schoonheid, hebben zy, echter, *nationaale* trekken, en eene beminlyke persoonlyking, welke zeer zuiver,

ver, en uit de levendige natuur ontleend is. Dit is het, dat dezelve zoo ryk van karakter, zoo vol van verstandlyke kracht, en zoo bekoorende, daarstelt. De kleeding is eenvoudig en schoon, zonder het minste toevoegzel van kunstmaatige pragt, en waarschynlyk, zeer juist, naar het toenmaallige Volksgewaad gericht. Naar all' het andere, dat ik ooit van *Raphaël's* werk gezien heb, en voor zoo verr' ik uit de in 't koper gegraveerde platen, volgens zyne groote schilderstukken, in het *Vatikaan*, kan oordeelen, heeft dit kleene stuk, in vergelyking beschouwd, eene zeer bepaalde waarde, en echter glimde daarin reeds de vonk, welke ten eenigen tyde een' vlam worden, en elk ander licht zou verduisteren. Ook verraadt hy, reeds hier, een verheevener dichterlyk gevoel van de waarde zynes voorwerps. De geheimvolle leer zyner Kerk ontwikkelde hem het verhevenst wezen, in den geringsten, onbeschaafdsten stand van een onbeschaafd Volk. Aan dit beeld gaf zyne verbeeldingkracht eene uitnemende overeenstemming van verstandlyke vermogens. Hy gaf hetzelfde alle die trekken van zachte onschuld, van juist gevoel, en waare goedhartigheid, waarvan het oorspronglyke in hem woonde: met één woord, hy schonk daaraan de hoogste en inwendigste volkomenheid, welke aan uiterlyke begaafdheid natuurlyk mangelde. Het

wa-

waren geene Goden, die hy moest afbeelden; en, echter, stond het hem vry, godlyke menschen te verbeelden, en die vereischten voortestellen, welken de eenvoudigste herders zyner Natie noodwendig bezitten moesten, om zich tot deze zedenlyke voortreflykheid te veradelen. Met zulke begrippen scheen hy, als 't ware, gevormd, om, door middel der kunst, aan den godsdienst eenen nieuwen glans, eene gevoeliger werking op het hart te verschaffen, welke denzelfen nog mangelde, en deze verdienste erkende mogelyk Paus *Leo*, toen hy hem tot het purper verhief. Maar, wie waagde het immer, deze floute, verhevene vlugt naatefstreeven? Nog tegenwoordig vereert de groote menigte van kunstminnaars, in zyne werken, niet zo zeer zyn' *genie*, als wel zynen roem. Verzweeg men hun den naam des kunstenaars, zy zouden ons naauwlyks kunnen verklaaren, wat men aan zyne beelden heeft? Wat is tekening en gedaante voor hem, die slegts oogen heeft voor *Vlaamsche* verwen? 'Er is slegts ééne omwenteling meer noodig, hoedani-gen het tegenwoordige geslacht reeds veelen beleefd heeft — ééne, welke ons, gelyk eenmaal de schatten van *Griekenland* te gronde gingen, ook alzo de kunststukken van *Italien* ontroofte — en onze Nakomelingen zullen het niet meer gelooven, dat 'er immer een' grooter schilder bestaan heeft, dan *Rubens*.

Uit

Uit deze heilige familie moet ik nog van één stuk gewaagen, dat zich, ter zyde van *Raphaël*, zoo uitnemend onderscheidt; naamlyk, dat van *Andreas del Sarto*, wiens meester, *Michiel Angelo*, van hem getuigde, dat hy, even groot, als *Raphaël*, zou geworden zyn, indien hy flegts dezelfde gelegenheid had gehad, om zich te vormen, en te doen kennen. Een gedeelte van dezen lof behoort, gewis, op reekening der eigenliefde; dan, de byzondere grootheid van den *Florentyner* bewyst genoeg, dat dezelve niet geheel ongegrond is. Zyn leerling heeft hier alles daargefteld, waarvoor het onderwerp vatbaar was. *Maria* bezit vrouwlyke zagtheid, en is waarlyk fchoon, alhoewel niet verheven. *Elisabeth* bezit nablyvende trekken eener verbleekte *Italiaanfche* fchoonheid; de kleene *Joannes*, met zyn sprekend gezicht, vol van uitdrukking en kracht, heeft eene, gelukkig getroffen, kinderlyke bevalligheid; de Engel alleen, die agter de Maagd ftaat, heeft een dom opflag van 't oog. De eenvoudigheid, het leven, en de fierlykheid der tekening, bezitten den hoogften ftyl der kunst; de verwen zyn, voor eenen meester uit de *Florentynfche* School, wel gekozen, en zeer goed gemengd: over het geheel genomen, is, in de algeheele uitvoering, geene reden tot klagt over het een, of ander, dat in
de

de zo even genoemde Schildery van *Raphaël* mishaaft; veeleer is alles zeer vry en los behandeld. Het beeld alleen (’t geen waarlyk te bejammeren is) heeft door toeval en polijsting veel geleden. ’Er is, ook nog, in deze yezameling, eene andere *Maria* van *Andreas del Sarto*. Zy zit op een throon, die met een paar trappen opgaat, vasthoudende het Kind, *Jesus*, dat vóór haar staat. Vóór denzelfven zit, aan de linkerzyde, de *H. Markus*, en aan de regte zyde knielt een Engel. Dit stuk, echter, is niet te vergelyken met het voorige; ook is het nog niet afgewerkt, en dus harder, en drooger, dan het waarfchynlyk, voltooid zynde, zou geweest zyn: met dat alles, erkent men daarin den Meester. Waarom juist het fchoone zittend beeld de *H. Markus*, en geen andere heilige, zy, laat zich niet zoo gemaklyk befliften, omdat de leeuw, die hem anderzins verzelt, hier niet tegenwoordig is, en ook alle de Heiligen, hoofd voor hoofd, niet zoo ftellig aan hunne byzondere hoedanigheden, te onderscheiden zyn, als weleer de Goden der Heidenen. *Paulus* en *Barnabas* worden zekerlyk door de *Lystrenfen* voor *Mercurius* en *Jupiter* aangezien; maar, misfchien, is het kunstgevoel dier eerlyke *Lykaöniërs*, die de mooglykheid van de perfoonlyke verfchyning hunner Goden

geloofden, in dat geval, niet zeer te vertrouwen.

In het voorbygaan, valt myn oog op de schoone *Echtbreekster* van *Pietro da Cortona*: maar wat zeg ik? — *Echtbreekster*? Het beeld zelve roept wraak over deze aantyging: — zo deze Vrouw eene echtbreekster zy, dan werpe vryelyk een ieder, die onschuldiger is, den eersten steen op haar; want de overtreding van deze Vrouw was eene deugd. Zy staat hier met gebonden handen, met een schreiend oog ter zyde gekeerd; een oog, dat haar nydige beschuldiger geenzins waardig is te ontmoeten. In haare gelaatstreken heerscht de bedaardheid van een edel hart, en in den, eenigzins samengetrokken, mond een trotsch en smartlyk gevoel haarer beleediging. Het gelaat zelf, en zyn omtrek, is zeer edel, volkomen in den smaak der oude kunst, en toegepast op een schoon *Italiaansch* Vrouwenbeeld. In het geheele hoofd, in de houding, en in de kleeding, heerscht eene eenvoudigheid, en bevalligheid, den vlytigen *Pietro* waardig. De half ontblootte hals, en de voortreflyk getekende handen, zyn schoon gekleurd, en het geheele beeld behoort onder het gering aantal der hier zynde schilderyen, in welken men, hoe langer men die aanschouwt, ook des te sterker den geest van den kunstenaar ontdekken zal.

Dit

Dit is zelfs niet het geval by den *Christus* met de schoone hand, door *Carlo Dolce*: men ziet, men bewondert de hand, welke, ten laafften, toch eene al te groote vlyt, en versiering, ver-raadt, daar men, by het gezicht van een dage-lyksch *Christus*-hoofd, altyd verder gaat. Zyne *Maria* met het Kind, op het uitstek aan 't vens-ter, is de afgod der menigte, welke deze gaa-nery bezoekt, en, echter, niets anders, dan een stuk, tot afkeer smaakloos, gelekt, als elpenbeen, en daarenboven nog mistekend; een stuk welks uitdrukking, door te groote vlyt, geheellyk word weggenomen.

Over dit bont Schildery, zoo glad, als een spiegel, hangt een *Joannes in de woestyn*, in levensgrootte. De tyd heeft dit meesterstuk ge-geven, en ontroofd: gegeven — eene egtheid van koloriet, welke het, mogelyk, niet bezat; toen het geschilderd is; ontroofd echter—op eeni-ge plaatfen, den bepaalden omtrek, welks duiste-re schaduwen zich, in den, nog duisterer, agter-grond, geheel verliezen. Op zynen linker-arm rustende, den linker-voet naar zich toegetrokken, in eene rust, welke echter niet volstrekt werk-loos is, met het rechter-been, waarop het lighaam voor het overige rust, uitgestrekt, zit *Joannes*, in de volle kracht en den bloei zyner jeugd, met zyn peinzend hoofd, naar den rechter-schouder
ge-

gekeerd. Onder zyne linker-hand, ligt, op den rotsagtigen zetel, het kruis, en in de rechter-hand, welker arm, links geboogen, zynen schoot bedekt, houdt hy het andere zinnebeeld van den Dooper, een' schaal met water, uit de bron, die onder zyne zitplaats voordstroomt. Deze teekening maakt hem voor den Christen byzonder belangryk; zy verplaatst ons in het juiste oogpunt, waaruit de kunstenaar moet beoordeeld worden; dat slijkduistere, naamelyk, zyner verbeeldinge, waaruit dit oorspronglyk beeld zyner scheppinge het bestaan ontving. Doch dez' kunstenaar was niet slegts Christen, maar ook mensch; en, om met menschen menschlyk te spreken, stelde hy dit onoyertreflyk gedenkteeken zyner kunst zo wel, als van zynen geest, die zoo zagt gevoelde, en tot in de diepten der ziel wist doortedringen. Zelfs dan, wanneer de tegenwoordige bekleedselen van het waare schoon, in den stroom der wentelende eeuwen, reeds lang vernietigd en vergeten zullen wezen; wanneer het even onmooglyk zyn zal, *onze* beeldenpraak, als het ons thands is, de *Egyptische*, te ontcyferen; zelfs dan zal deze schildery, door een gelukkig toeval overgebleven, voor de laate nakomelingschap een punt van vereeniging zyn met den lentetyd onzer tegenwoordige kunst; een spiegel, waarin men den trap van beschaaving,

en den geest des voorigen geslachts, duidlyk herkennen, en eene levendige, zoo lang 'er menschen zyn, verstaanbaare taal, door welke men vernemen zal, hoe die sterveling eenmaal gevoeld, en gedaacht heeft, die deze getuignis zynner scheppende kracht agterliet.

Kracht in bedaardheid, en rust; geene verflauwing, maar evenredigheid; zie daar het opgeloste vraagstuk! Wy zien eenen Man zitten, vol van rype jeugdige schoonheid; het ligchaam rust, terwyl echter de spieren in beweging zyn, en de rechter-arm beweegt zich vrylyk met de volle schaal. Dezelve naar den mond willende brengen, verliest zich zyn geest in zyne innerlyke wereld van denkbeelden, en zyne hand, echter, blyft, als onbewust van het geen inwendig plaats heeft, zich bewegen. Schoon en rein zyn de lippen eener ongeschonden zuiverheid. Met eenen bekoorlyken glimlach beloonen zy een' ieder, die derzelver stem volgt; nu, echter, volgen zy den trek van een zagter gevoel. Zou dit ook de stille blydschap der hoop wezen? Vrolyke gedachten zweeven, ten minsten, rondom den gesloten' mond, en schynen, als 't ware, om het hufel der stem te sryden. Het oog is nedergeflaagen; deelneemende bewondering eener erkende grootheid drukt de oogleden; onder derzelver groot en betoverend gewelf, dat uit de
scha

ſchaduwē der wenkbraauwen zoo hemels-ſchoon ten voorschyn komt, ſchittert een godlyk gezigt vóór het inwendig kristallyne vogt, waarmede de bergſtof, hoe kunſtig gekleurd, vergeleken zynde, flechts aardſtof is. Een oceaan van denkbeelden ligt op zyn voorhoofd duidelyk ontvouwd. Hoe helder is dat voorhoofd! Geene begeerte, geen ſtormende hartstogt, verſtoort den heiligen vrede dezer ziel, welker krachten, echter, in dit tegenwoordige oogenblik, zoo zichtbaar werken! Van de ronde, vaste kin, tot op den ſchedel, door de bruine lokken verſierd — hoe wonderſchoon is elke trek! — en hoezeer verſinkt, echter, all' dat zinnelyk ſchoone, geheel en al, in de ſchitterende, verliefene ſterkte van ziel!

De kracht van dit op zyde geſchetst beeld, en deſzelfs trekken, zal door alle volgende eeuwen onveranderlyk deſelfde zyn. Hoe tederer het gevoel, hoe ryker het verſtand, hoe heiliger de verbeelding gloeit, des te dieper dringen zy door tot den onuitputlyken rykdom, met welken de Kunſtenaar zyn werk verſierd heeft. Op ons, zelfs, heeft het eene, nog byzonderer, aanspraak, daar het ons de geſchiednis zoo wel, als de duizenderleie betrekkingen herinnert, welker onafgebroken keten ons, te gelyk met alle onze tydgenooten omvat, en aan het geſchetſte voorwerp

verbindt. Wy kennen dezen verhevenen Jong-
ling. Voor zyn oog lag het boek des noodlots
eener bedorven wereld geheel open. Door ont-
houding en zelfverlochening verfynd en gescherpt,
drong zyn zuiver gevoel tot in de toekomst. In
eenzame woestenyen denkt hy de gewigtige be-
hoeften zyn'er eeuw na. Te edel, te groot voor
zyn diep vernederd Volk, zondert hy zich van
hetzelve af, straft zulks door het voorbeeld zy-
ner gestrengte leefwys, en tuchtigt het met eene
brandende berisping. Thands gevoelt de ernsti-
ge zedenmeester op het innigst, dat deze midde-
len zonder vrucht zyn; om de onaanzienlyke en
harde mynstof te scheiden, en te ontbinden, moet
zich daaronder het edel vogt mengen, dat gisting
en leven baart. Opoffering, zagmoedigheid,
liefde — en wel in eene hooge, voor de ge-
slagten der aarde, en derzelver ruuwe deugd, on-
begryplyke maate! — vorderen den algeme-
nen schok van 't zedenlyk gevoel. Hier waagt
hy het, zich deze eigenschappen vereenigd voor
den geest te stellen; hy ontwerpt het ideaal van
een' mensch, die dezelve allen tot in de groot-
ste volmaaktheid bezit. Weldra, echter, schynt
het hem toe, dat dit beeld geen louter werk der
verbeelding zy; dat het zich vermene met beken-
der trekken; ja, dat hy zelf den godlyken Jong-
ling kent, in wien de redding der Aardbewoo-
ners

ners befloten ligt! 't Is het vrolyk, doch ziddend, gevoel dezer bewustheid, welk het zydelingsch oog, in de sterkste overpeinzigen van ziel verdiept, aan ons verkondigt. Wie bezeft dien vuurftroom van redenen, die weleer van deze lippen vloeide, allen tegenftand beteugelde, en de ternedergeflagen gemoederen opbeurde? Deze overheerschte, aandoenlyke lippen zinken in de rust van het verhevenst en vrolykst vertrouwen. Zie daar den Dooper *Joannes*!

En, indien het eens zoo niet ware? Wanneer, dan, de kunst hem zoo weet te fchetzen, zoo afte maalen, zoo uit den Sterrenhemel, als een' heldere fter in den volften glans, naar ons weet henen te rukken? — zal dan de Godsdienst der kunst geenen dank wyden, welke denzelven zoo verheerlykt? Gewis, het kan niet onverschillig zyn, of wy, die den vuurigen *Joannes* nimmer in perfoon kunnen aanschouwen, by het hooren van zynen naam, verhevenc, of wel laage, denkbeelden van hem ontvangen. Nimmer zou men koel en onverschillig zyn geworden omtrend het heilige en godlyke, zo niet de leeraars des menschedoms dat gene, welk zy met een liefdryk oogmerk alzo noemden, door eene onedele manier van voorftellen, ontheiligd; indien zy het fchoone en goede zuiver gevoeld, en even zoo duidlyk, als opregtlyk, hadden

medegedeeld. ô Gy, die de ziel van eene Engel bezat, uit welker binnenste alleen dit betoverend beeld ten voorschyn kon treden, het beeld van den waaren adel, het beeld van hem, die zich nog te onwaardig achtte, om de voetfoolen van zynen verhevener vriend te ontbinden — wie zyt Gy, dat ik U by uwennaam niet mag noemen, maar U alleen daardoor aan mynen geest moet vertegenwoordigen, omdat Gy de verheven Schepper zyt van dezen Joannes? Doch — wie Gy ook zyn moogt — Gy liet een afdrukfel uwer krachten over, waarin wy U bewonderen, en beminnen. Hoe heilig moet hy zyn, in wiens ziel dit volmaakte wezen zyn bestaan ontfing! Geen bul — maar God, en de Natuur, plaatsten hem in der heiligen kring.

Nu begryp ik, waarom zelfs de God *Apollo* voor zommigen zoo waardig niet zyn kan, als dees mensch, *Joannes*. De gelykheid van zyn wezen met het onze trekt ons, als 't ware, naar hem toe; hy is, in alle zyne volkomenheid, nog onze broeder; wy gevoelen ons, in hem, op de volmaaktste wys uitgedrukt: van hem willen wy leeren, omdat wy hem verstaan, omdat hy, door de denkbeelden te rangschikken en te vergelyken, door afzondering van het verschillende, en vereeniging van het overeenstemmen-

de, denkt, en erkent, zo als wy. *Apol*, daarentegen, is, wat hy zyn moet — een God. Van de wys, op welke hy erkent, hebben wy geen begrip; zy is geheel aanschouwing, een volstrekt zuiver gevoel, zo als wy zulks duister afleiden uit zyne gestalte. Wy verstaan hem niet; van hem kunnen wy niets leeren; hy kan ons niets anders, dan eene aangenaame beeldnis zyn, behalve in zekere oogenblikken, wanneer wy, als 't ware, boven ons zelve verheven, en tot eene edeler gevoeligheid gestemd, de aanschouwing van het onvervalscht kinderlyk gevoel genieten, zonder door ons verstand gestoord te worden. Doch ook zoodanige oogenblikken, en derzelver zaligheden, zyn voor onze zwakheid alzins gevaarlyk, en de, daarop volgende, verflapping kan ons maar al te duidlyk leeren, hoe weinig wy voor een hooger genot, en den omgang met Goden, voor als nog bereekend zyn. Onze ongenoegzaamheid is zwakheid. De *Grieken* bleeven by het beeld staan, en verheugden zich in het gezicht van deszelfs schoonheid.

't Geen my, echter, nog meer bevreemdt, is de stoutheid, om eenen *Christus* als een kunststuk aftebeelden. Maakt men hem met de trekken eener volmaakte Godheid, uit de Heidenfche Goden afgenomen, dan verwekt zyne schoon-

heid alleen belang, zonder dat zy het hart roert. Schildert men, daarentegen, een' mensch, hoe zal men alsdan het godlyke daarin zoodanig verfmelten, dat zulks de belangneming van het hart geenzins benadeelt? — en laat men zulks geheel weg, hoe is het dan mooglyk, de menscheid zoo te verädelen, dat zy nog verhevener, dan *Joannes* alhier, ten voorschyn komt? Ook heb ik, nog nimmer, een *Christus*-hoofd gezien, waarvan ik zeggen konde: *hy is het!* Dan, mischien is dit minder de schuld der Kunstenaars, dan der Godgeleerden. Tot het beeld van eenen *Joannes* mogt de Schilder eenige denkbeelden ontleenen uit den verdichtten *Antinous*: dit schoone beeld, door de echte kenners als een werk der hoogste *Gricksche* volmaaktheid erkend, leende hem de trekken van eenen stouten, onvertsaagden, sterken Jongeling, wiens woeste grootheid zich, in *Joannes*, met den zagteren ernst van den denker zoo schoon liet vereenigen, dat de zinlyke schoonheid wel ondergeschikt, schoon echter het veelbeduidend sieraad van zyn wezen bleef. Zelfs, op het eerste gezicht, bespeurt men de gelykheid der Schildery met het marmeren beeld: maar wie is dom genoeg, om niet, behalve deze groote gelykheid, de byzondere schepping van den kunstenaar ten klaarsten te bemerken! Naar myn gevoel,

voel, zou hy zich tegen de kunst nog veel sterker bezondigen, dan wanneer hy *Virgilius* den naavolger van *Homerus* wilde noemen. Elke trek van dezen *Joannes* verzekert ons genoegzaam wegens de dichterlyke *genie* van zynen Schepper, zo niet de byzondere manier van behandeling *alleen* zyne verdienste reeds befliste. Nimmer heeft een *Florentyner* juister en schooner geteekend; zelfs, by de zoo echte verfmelting der verwen, mist men geenzijs het betoverend penfeel van *Titian*. *Raphaël*, aan wien, alhier, dit stuk wordt toegekend, heeft nimmer dien trap van volkomenheid in het koloriet bereikt. Anderen houden *Anàreas del Sarto* voor den grooten Schepper van dezen bruin-gelokten Jongeling, en, indien dat waar is, hoeveel waarheid is 'er dan in het getuignis van *Michaël Angelo* gelegen? Indedaad, een onuitwisschbare indruk van dezen, in zyn' soort éénigen, Meester is my, zederd dit gezicht, bygebleven. Wat *Italien* my schooner en volkomener zal kunnen aanwyzen, moet ik van den tyd afwachten: maar, nimmer zullen my de uren berouwen, welken ik aan de zagte, korte hairlokken, zoo schoon om het hoofd geslingerd, aan de geestvolle trekken, aan de onnavolgbare penfeelstreken van dit eenvoudig, in zich zelf volkomen, bewonderenswaardig geheel, voor de laatste maal heb

toegewyd. Doch, laat ik zwygen van de veelkleurige, verblindende verzameling! Nimmer werden myne oogen moede, by de aanschouwing van dezen *Joannes*; doch zy bezwyken voor de menigte. Tot affeheid, echter, werp ik nog een' enkelen blik op de *ten hemel varende Maria* van *Guido*; aan haar ben ik eenen veel te edelen wellust verschuldigd, om daarvan geheel te kunnen zwygen.

In *Dresden* zag ik dit onderwerp, door *Raphaël* grootsch behandeld. Daar verbeeldt zy de Koningin des hemels, die weder terugkeert naar den troon, die haare eigendom is. Zy zweeft niet; maar zy staat, meer peinzende, dan vrolyk: de Godin verlaat eene wereld, tot welke zy niet behoorde. De aanbiddende Engelen juichen niet: de hemelen zyn in eene heilige stilte. — En *Guido's Maria*? Zy is zoo uitnemend menschlyk schoon! Een' Vrouw, van het lyden, en de kluisters der aarde bevryd, die den hemel voor haar geopend ziet. Haar overweldigd oog, haar opgehelderd gelaat, haare uitgebreide armen — alles verkondigt haare onuitspreeklyke vreugd. Twee Engelen aan haare voeten, betoverende, even als *Guido's Engelen*, voeren haar omhoog, houden zich vast aan haar kleed, verblyden zich over haar met eene
he-

hemelfche liefde — neen! Menschen mogen niet spreken, wanneer zich Engelen verheugen!

Hier is eene nieuwe wereld! — alleen mogelyk — denkbeeldig, en bestaande in een allerzuiverst licht! 'Er is niets aardfch, niets onreins te zien. Zelfs de groote, blaauwe mantel der hemellingen, met kleederen van een aardfch weeffel vergeleken, is zuivere, fyne, lucht van het hemelgewelf, by ons onbekend; zonder zwaar te wezen, geeft zy waarde en glans. De Maagd, rank en zweevende, en geheel gekleed — in haare trekken zyn kenbaare fpooren, dat de kunstenaar aan *Niobe's* Dogter gedacht heeft — fchynt reeds een hemelfch, onvergangeljk lighaam van zuiver licht te bezitten: haar aanschouwende, gelooft men, gewis, aan eene opftanding. De fchoonheid en bevalligheden der Engelen zyn boven alle befchryving; derzelver uitdrukking is hemelfche onfchuld, en liefde van Seraphynen. Zy hebben geene onderscheiding nodig van goed en kwaad; de wereld, welke wy in hun ontwaaren, omvat, tot in de uiterfte maate, alle mogelyke gedaanten van licht en waarheid. 'Er zyn ideäalen van fchoonheid, verfchillende van de gefaltten der *Griekfche* Goden: in deze Engelen zag ik die voor het eerst. Nimmer had ik kunnen gelooven, dat het mogelyk ware, de

won-

wonderen van den derden hemel zinlyk aftebeelden, en de zuiverheid van Engelen, vereenigd met het milde vuur der zalige Geesten, die door elkanderen henendringen, en, met de eeuwige bekooring der vrolykheid, in de godlyke gefalte van Jongelingen en Bevalligheden te vervormen. *ô Guido*, gy, aangename dweeper, hoe verleidend wordt de geestdryvery door uwe verbeelding! Deze geheele Schildery is betovering; zy vermeestert, op eene betoverende wys, het gevoel. De zagte juistheid der tekening, de houding van *Maria*, de gedaante der groep, de floute bekooring der geheele verfieling, de pracht en fierlykheid der fyne luchtkleederen, ja, ik durf zelfs staande houden, de schitterende gloed der verwen, die eene wereld van zuiver licht aan het zinlyk oog vertoonen, werwaards ons schemerend oog zich naauwlyks verftout henen te zien! Hier moeten de Schilders leeren, op welke wys Engelen vliegen, en hoe de Hemellingen zweeven.

Doch, laat ik my, eindlyk, losrukken. Van *Titian's* en *Corregio's* schilderftukken heeft deze gaanery niets, 't geen deze groote Mannen waardig is. Een beeld naar 't leven, onder de Hemelvaart, zynde het werk van den eerften dezer Meesters, is merkwaardig door de byzonderheid, dat zeker beroemd Gelaatkenner zulks

voor

voor het volkomenste ideaal van een *Christus*-hoofd hield, dat hem tot nog toe was vóórgelaten, en dit ideaal was de losbandige *Aretino*! Niet, dat ik, juist daarom, ongunstiger oordeele over deze gelaatkundige uitspraak: want het laat zich, op dezelfde wys, verdedigen, hoe *Socrates* het oordeel van zekeren gelaatkenner over hem zelf rechtvaardigde. Een *Christus* met de *Doornen Kroon*, het éénige stuk, dat men hier van *Corregio* toont, mag bewonderenswaardig heeten, wanneer men maar in staat is, een gelaat, dat zulk een diep lyden uitdrukt, eenigen tyd te aanschouwen. 'Er is een tyd geweest, dat rechtvaardig te handelen, en de afgrysklykste voorwerpen, met gelyke bedaardheid en koelheid, als de beminnenswaardigste, gade-teslaan, de deugd van den wysgeer heette. Maar zederd dat men de onaandoenlykheid, welke zelden recht verschaft, daarmede gewoon is te verwisfelen, heeft dit *Stoicismus* niets verdienstlyks meer, en de wysgeerte heeft haar reeds langen tyd overgelaten aan de Staatkunde, welke alleen by vertegenwoordiging handelt. In eenen anderen tyd, en op elke andere plaats, behalve in deze verzameling, zou de *Vlucht naar Egypte* van *Paulus Veronese*, den ouden, een stuk zyn, dat opmerking verdiende; de *Dido* van *Guercino*, en de *Boodschap aan Maria* van
Tin-

Tinteretto, zouden insgelyks bezienswaardig wēzen; een' kleenen *Albanus*, eene *slapende Venus* van *Karel Maratti*, een paar hoofden van *Guido*, zelfs de *Moeder der zeven smarten* van *Cagniaci*, en de *Herders* van *Spagnoletto*, die, by den lofzang der Engelen, in het veld de wacht houden, zou men met genoeg en aanschouwen. Dan, ik, die reeds verzadigd ben, ga die voorby.

Wegens de zeer ryke verzameling van kunstprenten en teekeningen, welken de Akademie der Kunsten alhier bezit, kan ik U niets melden, dat U niet reeds bekend is. Ik vernam, echter, naar de modellen, waarin de fraaie afgietsels van oude beelden gegoten zyn, welken wy te *Manheim* zagen. Maar, gy zult nimmer raden — dat men dezelve aan stukken geslagen, en gebezigd heeft, om daarmede den straatweg te maaken. Wie durft nu nog ontkennen, dat wy, zelfs op den huidigen dag, barbaaren van den ouden stempel zyn!

Einde van het Eerste Deel.

By den Uitgever dezes zyn de volgende Werken gedrukt en te bekomen.

- FORSTERS, Waarnemingen over de Aardrykskunde, de Natuurkunde, den Aart en de Zeden der Menschen; verzameld op zyne Reize om de Waereld; naar de Hoogduitsche Vertaling, en met de Aanmerkingen van zynen Zoon en Reisgenoot G. FÖRSTER. III. Stukken, compleet, gr. 8vo. f 4 - 10 - 0
- De Verlossing van Israel uit Egipte; *in zes Zangen*; door JACOB VAN DYK, gr. 8vo. met een gegraveerde Tytel, waar op de *Doortogt door de Roode Zee* is afgebeeld, gr. 8vo. à f 1 - 16 0
 ————— op gr. Med. schryfpapier à f 2 - 16 0
- Gedichten van JACOB VAN DYK, gr. 8vo. met deszelfs Portrait. f 2 - 10 - 0
 ————— Bestpapier. f 3 - 10 - 0
- J. BELLAMY Jeugdige Gezangen en Nagelaten Gedichten, gr. 8vo. f 2 - 12 - 0
- De laatste Levensdagen van den Abt JERUSALEM. Een Man, in ons Vaderland genoeg, door zyne voortreffelyke Schriften, met roem bekend: dan van wien men in Duitschland en elders verspreid hadde, dat hy als ongelovige gestorven was; dit Stukje doet het tegendeel zien, en is, uit dat oogpunt beschouwd, voor elk die dien grooten Man eenige achting toedraagt, van zeer veel belang; de prys is f 0 - 12 - 0
- Dagboek en Geschiedenis der *Gevangenis* van den vermaarden Dr. C. F. BAHRDT, tet oorzaake van het Tooneelftuk tegens het Religions - Edict des Konings van Pruissen, en de zogenaamde Duitsche Unie, met gewigtige Bylagen. gr. 8vo. à f 1 - 16 - 0
- Volledige Verhandeling over de Electriciteit in de Theorie en de Praktyk, met oorspronkelyke Proefnemingen*, door T. CAVALLO. Uit het Engelsch vertaald, met Byvoegzelen en Verbeteringen, door den Schryver medege-deeld aan J. Th. ROSSYN, Prof. te Utrecht, en verrykt met drie Konstplaten, gr. 8vo. à f 1 - 10 - 0

[illegible]

PLATE 1